

Kirkelige Forhold i Viborg Stift, navnlig i Salling, paa Reformationstiden.

Af Adjunkt A. Heise.

At der paa Reformationstiden har været et usædvanlig stærkt Røre i Viborg Stift og navnlig i Sallingland, fremgaar af forskellige Omstændigheder. Medens de sparsomme Efterretninger, man har om Reformationens Udbredelse i Danmark, ellers indskrænke sig til enkeltstaaende Efterretninger om Kjøbstæderne, ytrer Hvitfeld (S. 1399) tilfældig, at saa godt som hele Viborg Stift alt inden Frederik den førstes Død havde sluttet sig til den lutherske Lære, og samme Sted nævner han et Par lutherske Prædikanter fra Salling. Et ligesaa utvivlsomt Vidnesbyrd om det aandelige Røre i denne Egn ligger ogsaa deri, at Scenen for et af de kraftigste satiriske Stridsskrifter fra Reformationstiden — Samtalen mellem Peder Smed og Adser Bonde — netop er henlagt til Salling. Flere hidtil ubenyttede Aktstykker tyde ligeledes paa en stærk Gjæring blandt Adlen og Bønderne i denne Del af Landet, og om det end er Kirkeforbedringens verdslige Side, de omfatte, skjuler det aandelige Røre sig dog bagved. Forholdene i Salling paa hin Tid kunde ogsaa give Anledning nok til Rivninger. Det var lykkedes Gejstligheden at komme i Besiddelse af en stor Mængde Gods i det frugtbare Land, dels ved Kjøb og Pant, dels ved fromme Gaver fra de adelige Slægter i den med Herresæder rigt besatte Egn; men nu, da Bevægelsen

først var vakt, sluttede flere af disse sig til Reformationen, som gav dem Udsigt til at faa en Del af det Gods tilbage, som deres Forfædre i sin Tid havde skjænket til Kirken. Da Ejendomsforholdene saaledes fik en ikke ringe Indflydelse paa Begivenhederne, er det ikke uden Interesse at undersøge, hvorledes det kirkelige Gods laa fordelt i Sallinglands fire Herreder, og hvem det tilhørte.

1.

I Rødding Herred havde Viborg Bispestol en af sine Hovedgaarde, Spøttrup i Rødding Sogn. Gaarden havde oprindeligt tilhørt Ridder Niels Bugge paa Hald, der havde betydelige Ejendomme i Salling. I de urolige Tider under Valdemar Atterdag og Dronning Margrete havde en af Niels Bugges Arvinger, Ridder Johan Skarpenberg til Lund, pantsat en Del Gods til Bisp Lage i Viborg, deriblandt Spøttrup Gaard og Sø og hele Rødding Sogn, og i Aaret 1404 solgte han »i Dronning Margretes og Rigsraadets Nærværelse« dette Gods til Bispedømmet. Fra nu af styredes Spøttrup af Bispens Official, der tillige synes at have faaet Styrelsen af det øvrige Bispegods i Salling under sig, og hvortil en af Sallings Præster toges; saaledes var Hr. Anders i Rødding »først Skriver og siden Provst paa Spøttrup i lang Tid, i to Bispers og 3 Provsters Tid«, og hans Nabo, Hr. Lavrids i Vejby, var ligeledes »i lang Tid Skriver paa Spøttrup og Præst til nogle Kirker, som laa dertil«¹⁾. Hele Annexsognet Krejbjerg kom ligeledes under Bispedømmet; det udgjorde fra ældre Tid et eget Birk, ind under hvilket Bisp Jørgen Fris med Kong Frederik den førstes Tilladelse i Aaret 1523 havde lagt Rødding Sogns Indbyggere, med Ret til at forlægge Tingstedet til Spøttrup. Af Herredets 8 Sogne vare saa-

¹⁾ Dok. i Viborg Stiftsark. fra 1549. Hr. Lavrids Kristensen i Vejby forekommer endnu i et Dok. af 1568. I Viborg Stiftsbog af 1690 kaldes han Hr. Lavrids Rytter, »som de ældgamle kaldte den ridendes Præst«.

ledes de to helt og holdent i Bispens Besiddelse, og i ethvert af de 6 andre Sogne laa mere eller mindre Strøgods til Bispedømmet eller Kirkerne. — Det samme var Tilfældet i de 3 andre Herreder, Harre-, Nørre- og Hønborg Herreder, hvor Bispestolen ligeledes havde spredte Ejendomme næsten i hvert Sogn. I Harre Herred var desuden Herregaarden Kjeldgaard i Selde Sogn i Bispens Besiddelse. Hertil kom i Nørre Herred Grinderslev Kloster af St. Augustins Orden, som i ældre Tid havde staaet i nærmere Forbindelse med Domkapitlet i Viborg, der oprindeligt skulde stadfæste Valget af Klosters Prior. Dette Forhold har vel kun fundet Sted saa længe, som Viborg Domkapitel selv bestod af Munke af St. Augustins Orden; men senere synes Bisperne at have tiltaget sig Overhøjhed over Klostret; saaledes forlenede Jørgen Fris det i Efteraaret 1531 til Hans Pogvisk, hvorpaa han fik kongelig Stadfæstelse, dog med det udtrykkelige Forbehold, dersom det maatte findes, at Kronen ingen Ret havde dertil. Dette maa dog være »fundet«; thi alt 17 Marts næste Aar maatte Klosters sidste Prior Kristiern Jensen med sit Kapitels Samtykke oplade Klostret for Lensmanden paa Skivehus, Jep Fris, en Broder til Bisp. Det var saaledes blevet en verdslig Forlening ¹⁾.

Viborg Domkapitel havde ligeledes betydeligt Gods i Salling. I Rødding Herred var St. Vincens Kirke i Lime alt ved Aaret 1150 kommet i Kapitlets Hænder, idet Biskop Svends Kapellan Henrik, som var Kanik ved Kapitlet, paa Viborg Ting i »flere Bispers, to Kongers og Erkebisp Eskilds Nærværelse« med Sognemændenes Billigelse var bleven Kirkens Præst; vel blev han senere med Vold fortrængt derfra, men i Aaret 1176 overdrog den daværende Biskop, Niels, »med Sognemændenes Billigelse« for

¹⁾ Om Spøttrup og Bispestolens Ejendomme i Salling s. Ældste Arkivreg. 2, 344—360; Hist. Tidsskr. 1, 232 ff. De originale Breve om Grinderslev Kloster meddeles som Tillæg.

stedse Kirken til Domkapitlets Provst og hans Efterfølgere ¹⁾. Da Domkapitlet 1440 blev verdsliggjort og Godset fordelt til forskjellige Præbender, blev der af Lime Kirke dannet et eget Præbende, hvortil der lagdes en Læst Korn af Lime og Aalbæk, en Læst Korn af Lem, Ramsing, Hede-
gaard (Balling Sogn) og Vraa (ligeledes Balling Sogn), alt i Rødding Herred ²⁾. — Besidder af dette Præbende var paa Reformationstiden en af Kapitlets katholsksindede adelige Kaniker, Mester Splid Fassi eller Fasti, der kan efter-
vises som Kanik fra 1532 til 1559, men som formodentlig alt tidligere har været Ihænde-
haver af Præben-
det; thi det er rimeligvis den samme »Mester Splid i Viborg«, der nævnes som Jørgen Frises Foged paa Hald i Aaret 1531 ³⁾. Sin Kirke lod han styre af en Kapellan, Eske Bonde, om hvem det i Viborg Stiftsbogs Præste-
fortegnelse blot hedder, at »han var en Munk og faldt til Lutheri Lærdom«, og som endnu i et Dokument af 1549 nævnes som Præst i Lime. Forøvrigt lader det til at have
været en daarlig Bestilling at være Mester Splids Ka-
pellan; thi Eske Bondes Eftermand Knud Nielsen havde
tidt beklaget sig for Mester Splid og Kapitlet, at han ikke
kunde have Føde og Underholdning for sig og sin Hustru
af det ene Sogn og af det lille Bol i Aalbæk, som han
boede i. Endelig lod da Mester Splid sig »for Guds Skyld
og Superintendentens og andre Dannemænds Bøns Skyld«

¹⁾ Thorkelin Diplom. 1, 37.

²⁾ Pontopp. Ann. 2, 577. Senere maa der dog være foregaaet Foran-
dring med Præbendets Tilliggende; thi ifølge Kapitlets Jordebog fra
1625 i Vib. Stiftsark. laa den Gang til Præbendet foruden Lime
Kirke 1 Gaard og 3 Huse i Aalbæk, kun 1 Gaard i Balling, 2
Gaarde og 2 Huse i Ramsing, men desuden 7 Gaarde og 2 Huse
i Mundestrup i Aars Herred.

³⁾ Hvitf. S. 1356, I et Brev af 22 Juni 1532 kalder Splid Fassi sig
Kanik; i et Brev af 28 Marts 1554, udstedt af flere af Kanikerne,
vidner han, at han kan mindes i 32 Aar. Lige fra 1522 af maa han
vel saaledes antages at have staaet i Forbindelse med Kapitlet. 1536
blev han af Kapitlet sendt til Rigsdagen i Kjøbenhavn. Rosenvinge,
Gl. dske Love 4, 158.

formaa til i Aaret 1554 at love Hr. Knud Nielsen til først-kommende Mikkelsdag en Gaard i Lime Sogn ved Navn Sønderhede, som for Øjeblikket var bortfæstet til to Bønder. »Men«, tilføjes i Viborg Stiftsbog, hvori Mester Splids Brev findes indført, »saasom Hr. Knud intet siden lod søge eller anfordre om den, fik det ingen Fremgang, hvorfor den siden er henskiift og skjødet under Kaas Gods«. Først i Frederik den tredies Tid fik Præsten en af Kronens Gaarde i Aalbæk udvist til Præstegaard; indtil den Tid havde han selv maattet sørge for Bolig og fæste en eller anden Bondeggaard, et Forhold, som forøvrigt var meget almindeligt i Viborg Stift i de første Tider efter Reformationen ¹⁾).

Et andet af Domkapitlets Præbender, Modbæk eller Loldrup, havde ligeledes sine vigtigste Indtægter fra Salling. Ved Fordelingen 1440 blev til dette Præbende lagt en Læst Korn fra »Modobæk«, Dalstrup og Bysted, og en Læst fra Nittrup, »Grimslov« og Loldrup. Præbendet maa antages at have haft omtrent samme Tilliggende paa Reformationstiden; thi ifølge Jordebogen af 1625 bestod det endnu af en Gaard i Modbæk »i Harre Herred i Salling«; i Rødding Herred laa til Præbendet 2 Gaarde i Balling By og 2 i Nytrup, Balling Sogn; i Harre Herred en Gaard i Dalstrup By, Harre Sogn; Bystedgaard og Mølle og et Bol i Bysted By, Nautrup Sogn; i Nørre Herred i Nestild By i Oddense Sogn en Gaard; desuden Loldrup, Nørlyng Herred. — Paa Reformationstiden var dette Præbende tillagt Kanik Kjeld Olufsen, et af Kapitlets betydeligere Medlemmer paa hin Tid, der alt fra 1518 af lader til at have været Domkirkens Værge, et Hverv, han delte med en anden Kanik, Mester Jens Hansen. Som Domkirkens Værge kom Kjeld Olufsen i heftig Strid med de lutherske Prædikanter i Viborg, da disse i Aaret 1529 eller 30 fik Dom-

¹⁾ Dsk Atlas 4, 707. Knud Nielsen nævnes i Dok. endnu som Præst 1571 og var det formodentlig indtil 1592; thi hans Eftermand Niels Pedersen Jul siges i Fortegnelsen at have været sin Formands Medtjener og at have været i Præsteembedet i 53 Aar; † 1645.

kirken i deres Magt og forbød Messetjenesten. Medens hans Embedsfælle, Mester Jens Hansen, sluttede sig til den luthersksindede Del af Kanikerne og billigede den i Domkirkens Gudstjeneste indførte »Reformats«, vilde Kjeld Olufsen ikke opgive sine Messer; »lange Paamindelser« hjalp ikke mod Kjeld Olufsen og et Par andre »uredelige og haardnakkede Messepræster«, hvorfor Prædikanterne højtidelig satte dem i Band. Mod Kjeld Olufsen var Forbitrelsen saa stor, at Borgerne i Viborg endog i nogen Tid fordrev ham fra Byen. Senere maa han være vendt tilbage; thi han vedblev at beholde sin Stilling som Domkirkens Værge og sit Kanonikat lige til sin Død, som indtraf den anden Februar 1557, hvorpaa Kristian den tredie lagde Loldrup Præbende til Skolemesteren ved Domskolen ¹⁾.

Domkapitlets vigtigste Ejendom ved Salling var dog Øen Fur, der regnedes med til Harre Herred. Kirken paa Fur var tidlig lagt til Domkapitlet, maaske allerede af Biskop Eskild († 1133); Gaven var bleven bekræftet af Pave Alexander 3 i Aaret 1169 og af flere følgende Paver ²⁾. Tidlig maa Kapitlet ogsaa være kommet i Besiddelse af andre Ejendomme paa Øen; thi Aar 1272 afgjorde Erkebisp Trugot under et Ophold i Viborg en Strid mellem Domprovsten og Hr. Johannes Andreæ Søn, hvorved nogle Ejendomme paa Fur tilskjødedes Kapitlet ³⁾. Dog nævnes endnu i længere Tid Adelsmænd paa Fur, saaledes i 1319 Mikkell Agisøn af Fur og 1365 til 1393 Ridder

¹⁾ Ann. f. n. Oldk. 1847, S. 134; Dsk. Mag. 1, 93; Hvitfeldt S. 1332; Ny kirk. Saml. 5, 347. — Kirkeværger kaldes Kjeld Olufsen og M. Jens Hansen i et Brev af 11 Maj 1552; men den Maade, hvorpaa de jævnlig nævnes i Sager, der angaa Domkirken, gjør det utvivlsomt, at de allerede tidligt have haft dette Hverv, hvortil der efter Kapitlets Statuter af 1440 skulde tages to Kaniker (Pontopp. Ann. 2, 581); saaledes sendtes de f. Ex. i Aaret 1524 i Forening med Kantoren Niels Fris til Herredagen i Kbhvn i Anledning af Bisp Styge Krumpens Overgreb paa det Domkirken og Kapitlet tilhørende Læssø. (Efter Dok. i Stiftsarkivet).

²⁾ Ursin, Stiftsstaten Viborg S. 158; Thorkelin Dipl. 1, 24.

³⁾ Suhm, Hist. af Danm. 10, 785.

Jens Mikkelsen paa Fur. Denne Mand hørte til Krabbernes Æt, hvortil de tidligere nævnte Adelsmænd paa Fur vistnok ogsaa maa henregnes; selv er han neppe nogen anden end den Jens Mikkelsen Krabbe til «Østedholm», som i Dansk Atlas ved Aar 1400 sættes som Ejer til Østergaard (3: Nessum) i Aasted Sogn, Harre Herred, der ligger lige over for Øen Fur. Ved sin Død efterlod han Hovedgaarden Lundegaard paa Fur til sin Datter Fru Maren, medens hans Søn Mikkelt Jensen Krabbe fik «Østedholm» og Nessum ¹⁾).

I Aaret 1410 oprettede Fru Maren Jensdatter et Alter i St. Mortens Kirke paa Fur for sin og sine Forældres Salighed, hvor der daglig skulde holdes en Sjælemesse; tillige skulde hendes »Trygningsdag« aarlig fejres i Fur Kirke med stor Højtidelighed af 12 Præster. Som Sjælegave skjænkede hun da til Viborg Domkapitel og Kanikebord sin Hovedgaard Lundegaard med alt hendes øvrige Arvegods paa Fur. Herved var Kapitlet uden Tvivl kommet i Besiddelse af den største Del af Øen; men herved blev det ikke. Ogsaa andre Medlemmer af Krabbernes Æt betænkte Kapitlet. 1432 indgik saaledes Niels Krabbe til Nessum en Overenskomst med Kapitlet om de Messer, som Kapitlet skulde holde i Viborg Domkirke og paa Fur, og i Aaret 1457 samtykkede Kapitlet i, at Niels Krabbes Søn Morten Krabbe til Østergaard (Nessum) og hans Arvinger skulde have Magt til at præsentere en Præst til det Alter, som Kapitlet skulde lade bygge i Viborg

¹⁾ »Østedholm« eller »Østerholm« anses i Dansk Atlas (4, 760) for at være det nuværende Østergaard; men dette hed tidligere »Nessum« (Traps Beskr. af Danm.), hvortil Jens Mikkelsens Sønnesøn (?) skrev sig 1410 (Tillæg 1.). »Østedholm« maa vistnok søges paa Fur, hvor der paa den østlige Side af Øen ved Vøjl findes en Holm, som endnu kaldes Slottet, hvor der er Spor af Grave og Volde (Kruse, Jydsk topogr. Selsk. Skr. 1, 378). Efter Dansk Atlas skal der ogsaa paa Fur have været 2 eller 3 Hovedgaarde; at der har været to, Lundegaard, og endnu en »curia principalis«, som allerede tilhørte Kapitlet 1440, staar fast (Pont. Ann. 2, 575).

Domkirke. Dette Alter er ogsaa blevet bygget; thi endnu paa Reformationstiden holdt Erkedegne Messer ved St. Mortens Alter i Viborg Domkirke, grundede paa Kapitlets Ejendomme i Fur; formodentlig er den sidste Rest af verdslig Ejendom, der mulig endnu kunde være tilbage paa Øen, derved tilfaldet Kapitlet ¹⁾).

¹⁾ Tillæg 1; — Pont. Ann. 2, 575 nævnes Fru Maren Nielsdatter som Stifterinde af de Messer, Erkedegne skulde holde i Fur Kirke; man fristes herved til at tænke paa Niels Krabbes Datter, Maren Nielsdatter, gift med Jens Olufsen til Bustrup; men efter flere Aktstykker (smign. Ældste Arkivreg. 2, 224; Dsk. Mag. 6, 81) maa Jens Olufsens Hustru Maren Nielsdatter Krabbe antages at have levet endnu 1457, medens den hos Pontoppidan nævnte var død før 1440. Muligt grunder det sig paa en Fejl i Pontoppidans Afskrift, hvis Original ikke kjendes, for Maren Jensdatter. I en i Geh. Ark. opbevaret Fortegnelse over Kapitlets Velgjørere nævnes: Fru Maren af Fur; Her Niels Krabbe af Nessumgaard; Jens Olsen af Bustrup; Jfr. Bodil, »Fru Marens Datter af Fur«. — Efter Dsk. Atlas, Ældste Arkivreg., Dueholm Klosters Brevbog osv. synes Stamtavlen over Krabberne at blive følgende:

Ridder **Jens Mikkelsen Krabbe** til Østedholm (Nessum) og
Lundegaard paa Fur. 1365—1400.

1. **Mikkel Jensen Krabbe** til
Østedholm (og Nessum).

2. **Fru Maren Jensdatter**,
Lundegaard, 1410.

Niels Mikkelsen Krabbe til Nessum
(Østergaard), gift m. Kirsten Munk (?)
Fru Begge. (Dsk. Mag. 6, 81; 101).

Jfr. Bodil.

1. **Morten Krabbe**
til Østergaard
(Nessum) og senere
til Bustrup. 1445
—67. G. m. Karen
Glob.

2. **Maren Nielsdatter Kr.**
g. m. Jens Olufsen til
Bustrup, 1440? 1457?

3. **Karen Nielsd. Kr.**
g. m. Henrik Eriksen
til Blixstrup.

1. **Mogens Krabbe**
til Bustrup.

2. **Glob (Lukas) Krabbe** til Østergaard. † 1543.
G. m. Inger Eriksdatter Fasti.

Rigsmarsk Tyge Krabbe
til Bustrup. † 1541.

Iver Krabbe, D. R. R., til Østergaard
og Krabbesholm. † 1561. G. m.
Magdalene Eriksdatter Banner.

Ny kirkehist. Saml. V.

Ved Domkapitlets Verdsliggjørelse 1440 lagdes Fur som Hovedindtægt til de to Prælaturer, Erkedegne- og Kantordømmet. Erkedegne fik den ene Hovedgaard (curia principalis) tillige med Sognekirken og en Læst Korn, paa det Vilkaar at han paa egen Omkostning daglig skulde lade holde en Messe i Sognekirken paa Fur for Fru Maren Nielsdatters (Jensdatters?) Sjæl, desuden Øens Vindmølle, en Læst Korn af Debel, 2 Læster af »Ochels«, »Gresved« og Engelst. — Kantoren tillagdes Lundegaard med saa meget Gods sammesteds, som udgjør 1 Læst Korn, og »Vargaard« med Gods svarende til 1 Læst Korn; desuden som Vederlag for Andel i Kanikernes Fællesbord (pro mensa) saa meget Gods paa Fur, som udgjør 2 Læster Korn. — Øens Birkeret tilfaldt Erkedegne, der skulde indsætte en Birkefoged. Dog skulde de Bøder, som faldt efter andre Prælaters eller Kanikers Tjenere, tilfalde vedkommende Prælat eller Kanik selv; heraf fremgaar alt-saa, at foruden de to Prælater har ogsaa Præbenderne haft Gaarde paa Fur paa denne Tid ¹⁾.

¹⁾ Pont. Ann. 2, 575. — Efter Jordebogen 1625 angives Fordelingen paa følgende Maade: Erkedegne Kirken med jus patronatus; 7 Gaarde i Debel, 3 i Hvirp, Grisegaard, Præstegaard, 4 Gaarde i Vøjl, 5 i Engelst, Dalsgaard, 1 Gaard i Sunde; ialt 23 Gaarde, desuden 28 Huse. — Den Hovedgaard, som Erkedegne havde til Hovedbesiddelse 1440, var saaledes ikke længere til; det har uden Tvivl været det gamle »Østedholm«, som Fru Maren Nielsdatter da har skjænket til Kapitlet for sin Sjælegave; nu nævnes i dets Sted netop Gaardene i Vøjl. Navnet »Østedholm« forsvinder netop paa denne Tid. — Kantoren: Lundegaard, 4 Gaarde i Kubdal (?), 16 Gaarde i Nederby; i alt 21 Gaarde; desuden 14 Huse. Hele Øen skulde saaledes den Gang have haft 44 Gaarde og 42 Huse. »Ochels« og »Vargaard« nævnes heller ikke længere; af nuværende Steder mangle de to Madsbadgaarde og Bjerregaard, som rimeligvis har været tillagt Domkirken (Ældste Arkivreg. 2, 352, P. 14). — Ifølge en Præsteindberetning af 1651 i Stiftsarkivet havde Øen den Gang 42 Gaarde, »hvilke dog ved Kongeskatten kun regnes for 25 Helgaarde«, deriblandt 4 med 3 Fæstere i hver; desuden en Del »Tyffuegaarde« med 2 Mand i hver; 17 Steder med 1 Mand i hver. Det

Paa Reformationstiden tilhørte Øen Erkedegne M. Anders Skovgaard og Kantoren M. Niels Fris; deres Stridigheder med Krabberne og Furboerne ville senere blive omtalte.

Naar hertil føjes, at ogsaa Kanikernes Fællesgods havde enkelte spredte Gaarde i Salling¹⁾, kan det ikke nægtes, at Adlens Gavnildhed i ældre Tid var kommet Domkapitlet saa vel som Bispedømmet rigeligt til Gode. Men hertil maa endnu føjes det betydelige Klostergods, som fandtes spredt over Landet. Navnlig ejede Dueholm Kloster paa Mors i det mindste 36 Gaarde i Salling, hvoraf omtrent de 25 laa i det kun ved Sallingsund fra Mors skilte Harre Herred. Ogsaa af dette Gods skrev en betydelig Del sig fra Krabberne. Saaledes havde Fru Maren Jensdatters Brodersøn Ridder Niels Mikkelsen Krabbe til Neesum i Aaret 1420 for Gods i Salling stiftet St. Johannis Evangelistæ og Erasmi Altre i Dueholm Kloster med daglige Sjælemesser, og medens af hans Børn Fru Maren Nielsdatter havde stiftet Sjælemesse for sig i Fur Kirke, havde den anden Søster, Karen Nielsdatter, Enke efter Henrik Eriksen til Blixstrup, i Forening med sin Broder Morten Krabbe til Østergaard og Bustrup i Aarene 1444 og 1462 givet Gods i Harre Herred for Begjængelser i Dueholm Kloster. Lignende Gaver paa Gods i Harre Herred havde Klostret faaet af Fru Else Globsdatter til Todbøl (i Ty) og af Kaaserne til Herresædet Kaas i Rødding Herred. Naar saa hertil kommer, at Mariager Kloster²⁾, St. Hans Kloster i Viborg, Ø Kloster, Asmild Kloster, Ve-

hele regnes for 41 »Decimantes» (Tiendeydere). Smlgn. Jydske Saml. 1, 385; 388—89.

¹⁾ 1 Grd. i Grinderslev, 1 Grd. og 1 Hus i Hindborg, 1 Grd. i »Veldom» efter Jordebogen 1625.

²⁾ I det mindste 6 Gaarde efter Dsk. Mag. 6, 75; 81; 83, tildels skjænket af Søstrene Maren og Karen Nielsdatter Krabbe. Paa Mors havde Klostret ligeledes en Del Gods, tildels skjænket af samme Æt.

stervig, og maaske flere, havde spredte Ejendomme i Salling, og at Kantor Jørgen Samsing i Aarhus skal have haft Gods i Skiveegnen, kan det ikke nægtes, at Sallingland, og da navnlig Rødding og Harre Herreder, har været saa overlæst med gejstligt Gods, at det ikke er at undres over, at netop den Salling Digter paa Reformationstiden udbryder i Klager over, at ude paa Landet næsten hver By, hver Gaard, hvert Slot, Marker og Skove hører til Bispem, Øm Kloster, Mariager og Vestervig, eller til Børglums Provst, »til Munke og Kaniker her og der og til de Nonner i Kloster er«, selv om der er noget overdrevent i hans Udbrud:

»De tre Parter af dette Land
have de vel under deres Hand.
De lade sig ikke nøje med det,
de gribe flux efter den fjerde med.«

Men naar han derpaa fortsætter:

»Staar man ikke haardt imod,
de tvinge Adlen under deres Fod,
og Menigheden med; de mene
at være siden Herrer alene.
Thi raader jeg eder, som have Magt,
at I give troligen paa Agt
og hver i sin Sted forsvarer Guds Ord;
der ligger eder alle Magt paa stor.
De æde os selv, vare vi end flere,
naar vi have ikke at give dem mere«.

saa var her anslaaet en Streng, som fandt villig Anklang hos mange Adelsmænd, og hvis Virkninger ikke udebleve¹⁾.

2.

I Rødding Herred, der var saa stærkt overfyldt med gejstligt Gods, mærker man ikke videre til kirkeligt Røre paa Reformationstiden, og det uagtet der i denne Egn fandtes en Adelsmand, Væbner og Landsdommer **Jens Hvas til Kaas**, der maa anses for Biskop Jørgen Frises farligste

¹⁾ Ældste Arkivreg. 3, 610—11; 130; 165-66; 2, 373-97. Dueholms Brevbog, Indholdsfort. — Kirkehist. Saml. 2, 363.

Modstander og Reformpartiets verdslige Støtte i Viborg Stift. Det bliver derfor nødvendigt at følge hans Færd gennem disse Aar.

Herresædet Kaas ligger paa den vestlige Side af Rødding Herred ved Limfjorden, i Lime Sogn, altsaa saa godt som helt omgivet af Domkapitlets og Bispesædets Ejendomme. Hvorledes Jens Hvas er kommen i Besiddelse af Kaas, er uvist; han ejede det imidlertid alt i Aaret 1523¹⁾. Allerede i Kristiern 2dens Tid, i Aarene 1522 og 23, nævnes han som »Landsdommer« i Viborg, eller rettere sagt som Bisidder i Landstthinget²⁾; thi den egentlige Landsdommer i Nørrejylland var i alle disse Aar Jens Hvasses Svoger, Mogens Munk til Volstrup, der som bekjendt spillede en fremtrædende Rolle i Oprøret mod Kristiern 2 i Forening med Hvasses to Naboer paa Spøttrup og Bustrup, Jørgen Fris og Tyge Krabbe. Til disse synes ogsaa Jens Hvas temlig tidlig at have sluttet sig; i al Fald har han undertegnet Frederik den førstes foreløbige Haandfæstning i Viborg d. 26 Marts 1523, og fra nu af viser han sig i hele denne Konges Tid som en højt betroet Mand. I Novbr. 1523 modtog saaledes »Væbner Jens Hvas til Kaas« i Forening med Ridder Niels Høg til Eskjær paa Kongens Vegne

¹⁾ Endnu 1508 nævnes (Ældste Arkivreg. 3, 189) som Ejer af Kaas Thomas Jensen Kaas til Damsgaard paa Mors. Hans Søn var den Mogens Thomesen til Damsgaard, som Kristiern 2 i Aaret 1522 lod grave op af Graven og hænge, fordi han tidligere havde gjort sig skyldig i flere Misgreb; men han synes ikke at have været Ejer af Kaas.

²⁾ »Landsdommer« kaldes Hvas i et Brev i Suhms N. Saml. 1, 385 (1523); men Forholdet fremgaar tydeligt af Dueholms Brevbog S. 99 (Jan. 1522). Før Reformationstiden var der kun én egentlig Landsdommer i Nørrejylland; de øvrige, der nævnes som »Landsdommere« ere kun Bisiddere (Assessorer) i Retten. Dette er formodentlig Grunden til, at Jens Hvas i officielle Dokumenter fra Fr. 1stes Tid aldrig kaldes eller kalder sig selv Landsdommer (kun Hvitfeld S. 1356 ved Aaret 1531), hvorimod Mogens Munk stadig kaldes med den officielle Titel. 1534 faar Jens Hvas af Kristian 3 en fornyet Udnævnelse til Bisidder.

den Sum Penge, som Viborg Domkapitel skulde udrede i Landehjælp af sine 3 Kirker paa Læssø ¹⁾, og af lignende Kvitteringer fra de følgende Aar ses, at Jens Hvas ikke blot selv har haft Hind og Uldborg Herreder i Ribe Stift i Forlening af Kronen, men ogsaa paa Kongens Vegne har modtaget den Landehjælp af Kirker og Klokker, som andre have haft at indkræve i deres Forleninger, saaledes i Aaret 1532 af Mogens Løvenbalk til Tjele for Nørlyng Herred, 1529 af Bisp Styge Krumpen for Ørum Len og af Jep Fris for Skive Len, men navnlig i Aarene 1525 til 29 af Bisp Jørgen Fris for Mors og Fjends Herred, som denne Mand havde i Forlening af Kronen,, saa vel som af Bispens Official paa Spøttrup, Hr. Ib Lavridsen, for Landehjælpen af Bispedømmets Tjenere i Salling ²⁾. Dette er nu vel i og for sig kun verdslige Sager; men samtidig hermed blev Jens Hvas, da Kongen mere bestemt traadte op som Reformationens Beskytter, netop benyttet til at fremme denne Sag i Viborg. Da Kongen saaledes ved Brev af 3 Februar 1529 tillod Borgerne at nedrive Byens overflødige Sognekirker og Kapeller, var det til Jens Hvas, at de fik Befaling at levere Halvdelen af Blyet og Klokkerne, ligesom han ogsaa paa Kongens Vegne skulde have Tilsyn med Sortebrødreklostret og hvad dertil hørte; dette maa altsaa allerede den Gang være kommet i Kongens Besiddelse og var formodentlig allerede rømmet af Munkene, medens Jens Hvas kort efter tog sin Bolig der ³⁾.

At Borgerne i Viborg ikke tøvede længe med at benytte sig af Tilladelsen til at nedrive Kirkerne og Kapellerne, er klart. Da Kongen udstedte dette Brev, var Jens Hvas imidlertid ikke i Viborg; men man har endnu et Brev af ham fra Viborg af 7 Marts, og den 17 Marts klager Jørgen Fris

¹⁾ Hvasses og Høgs Kvittering i Stiftsarkivet (Læssø, Pakke 6, Nr. 6).

²⁾ Reg. over alle Lande 1523-33 fol. 104; Geh. Arkiv. top. Saml. Viborg Nr. 207 b-210 c.

³⁾ Brevet til Viborg Borgere hos Ursin S. 30; smlgn. S. 153; Annaler f. nord. Oldk. 1847, S. 124.

i et Brev fra Spøttrup til Kongens Kansler over Kirkernes Nedbrydelse; i denne Mellemtid maa Forstyrrelsen altsaa være sket; og det er ikke usandsynligt, at Jens Hvasses Tilbagekomst til Byen kan have fremskyndet Sagen, og at Bispens Bortrejse til Spøttrup maaske ogsaa kan have sin Grund heri. Men samtidig hermed trak et andet svært Uvejr op over Jørgen Frises Hoved, hvori Jens Hvas ogsaa kom til at tage væsentlig Del. Jørgen Fris havde, som ovenfor omtalt, Mors og Fjends Herred i Forlening af Kronen som Pantelen; men han indestod med en betydelig Del af Afgifterne til Kronen, og det var meget svært at faa ham til at aflægge ordentligt Regnskab. Kongen havde tidt beklaget sig for Rigsraadet over Bispens Adfærd, navnlig paa Herredagen i Nyborg Juli 1528, hvor Bispen i Rigsraadets Nærværelse havde lovet at ville gjøre Kongen Rede og Regnskab for de Skatter, han havde opbaaret paa Kongens Vegne, inden nærmest følgende St. Mikkelssdag; skete det ikke, skulde Kongen tage de Len, Bispen havde i Pant af Kronen, indtil han aflagde Regnskab. Bispen sendte da ogsaa en Vikar ved Domkirken, Her Jens Nielsen, og Mathias Lavridsen til Gottorp med Regnskab og 543 fl i Penge ¹⁾; men ved Regnskabet's Opgjørelse viste det sig, at Bispen skyldte 2553 fl og 4 β . Det blev da aftalt, at han skulde sende en Tilstaaelse om at være denne Sum skyldig og betale den til førstkommende Omslag. Brevet

¹⁾ At Jens Nielsen har været i Gottorp ved Mikkelssdagstid, fremgaar ogsaa af følgende Kongebrev: »Her Jens Nielsen, Vicarius i Viborg, sli Brev, at han skal nyde og beholde hans Livstid Sancti Laurentii Kapel udenfor Viborg med Kirkegaarden udi sin Længde og Brede, som den indstenet og indhegnet er, at bruge til sit Nytte. Gottorp, Fredag efter Mikkelssdag 1528; Rel. dominus rex per se« (Reg. over alle Lande 1523-33, fol. 56). Det lyder som en Begyndelse paa Kirkernes og Kapellernes Forstyrrelse. Vikar Jens Nielsen sluttede sig 1530 til Reformpartiet i Kapitlet; efter Reformationen var han tillige Præst til Rødding Kirke i Nørlyng Herred; som saadan nævnes han endnu i et Dok. af 28 Marts 1554; han havde da været Vikar i 50 Aar.

kom, men var unøjagtigt, hvorfor Kongen sendte ham det tilbage; men Pengene kom ikke til Omslaget. Desuden beklagede Kongen sig over, at Bispen stod tilbage med den Hjælp, »Rigsraadet tilsagde Kongen det Aar, man gav 10 ŷ af hver stor Læst Korn og 3 Mark af hver Td. Smør«, hvilken Bispen selv regnede for 300 ŷ ; med 292 Gylden i Guld »for det Hold, han skulde have holdt kgl. Maj. i Rold (en By i Hinsted Herred) og som han ikke holdt«; med den næstsidste Landehjælp af Fjends Herred og Mors, som skulde være skikket til Kolding, men hvoraf ikke en Skilling kom; med Hjælpen af Kirkerne, »da Lejren stod for Kjøbenhavn«; med Klokkerne fra Mors og Fjends Herred; desuden havde Kanik Johan Wulf i Ribe opladt Kongen al den »Pene og Fald«, som han havde med Bispen i Viborg for den Trætte, som var imellem dem, hvilket beløb sig til 5000 ŷ Lybsk. Desuden havde Bispen lovet, at hans Svende skulde komme til rette Tid »paa den Rejse til Hessen«; men der var ingen kommet; de andre Bisper havde »fornøjet« Kongen for den Rejse, undtagen Bispen af Viborg. — For at bringe Sagen i Orden rejste den kongelige Rentemester, M. Kristiern Hvid, der selv var Medlem af Kapitlet, ved Midfastetid 1529 til Viborg; det lykkedes ham imidlertid kun at faa et ringe Beløb — 522 ŷ — af Bispen og intet Regnskab; Bispen paastod, at han havde betalt til Jens Hvas, siden hans Bud var i Flensborg, 800 ŷ af Restancerne og desuden al Landehjælpen af Mors og Fjends Herred, lige som han ogsaa havde leveret ham »klare Registre« herover; men Jens Hvas benægtede baade personlig til Kristiern Hvid og skriftlig til Kongen at have modtaget mere end 100 ŷ før Jul og 300 ŷ nu sidst i Jul samt dertil 200 ŷ af Landehjælpen af Mors og Fjends Herred; det var alt; Registre havde han ikke set noget til. Dette indberettede baade Kristiern Hvid og Hvas til Kongen ved Breve af 7de og 13de Marts; Kristiern Hvid tilføjer i sit Brev, at Bispen havde lovet at sende Bud til Spøttrup efter Penge; det Bud skulde sikkert være i Viborg

Midfaste Søndag, men endnu Tirsdag derefter var hverken Bud eller Penge kommet, hvorpaa Rentemesteren forlod Viborg. — Under denne Søgernes Stilling søgte da Jørgen Fris ved et Brev fra Spøttrup af 17 Marts at indvirke paa den kongelige Kansler Klavs Gjordsen. Brevet er meget langt og fuldt af Udflugter, men ret karakteristisk for Bispen: »Han havde sendt Bud til Spøttrup efter 325 fl (!), som Mester Antonius ¹⁾ havde hos sig; M. Antonius havde allerede før Fastelavn skullet levere disse Penge til Jens Hvas; men da han kom til Byen, var Jens Hvas bortrejst; i de samme Dage var M. Antonius over Hals og Hoved rejst til Fyen i Anledning af sin Faders Død; Kisten med Pengene havde han overgivet til en af Bispens Folk, Povl Stisen; men Nøglen til Skrinet var ikke tilstede. Povl Stisen var nu paa Mors for at indføre »denne nye Færge» og udpante Restancerne af den sidste Skat; thi Morsingerne havde tilforn det Paaskud, at de hverken vilde give Kongen eller Bispen noget, før de fik samme Færge i Sundet. Jens Hvas vilde ikke modtage Skatten fra Mors, før Registret fulgte med; nu har Bispen baade Register og Penge tilstede, hvad enten han skal sende dem til Kolding eller andetsteds, hvorpaa han ønsker Svar tilbage med Buddet. Han kunde ikke skaffe baade Registre og Fogeder tilstede paa tre Dage, og M. Kristiern Hvid handler, som Kansleren selv véd, ikke meget paa Bispens Bedste, osv.» — Det kan man kalde klar Besked: tidligere havde Bispen skrevet til Kansleren, at han havde overgivet »klare Registre» over Landehjælpen fra Mors og Fjends Herred til Jens Hvas; nu indrømmer han altsaa, at han har dem endnu! Med andre Ord, han indrømmer i Virkeligheden i dette Brev, at han tidligere

¹⁾ M. Antonius Bryske, den senere bekendte Rigens Kansler, var i disse Aar Jørgen Frises Kansler (Rosenv. Gl. dsk. Domme 2, 69); af et Brev i Stiftsark. af 1535 ses, at han var Indehaver af Ravnstrup Præbende ved Viborg Kapitel; hans nedenfor nævnte Fader, Ejler Bryske til Langesø i Fyen, døde i disse Dage.

ligefrem har løjet! Dog, det bedste Argument har han gjemt til sidst: Han havde overgivet Kristiern Hvid en Ganger, som han havde lovet Kansleren, men som han ikke vilde modtage; Bispem vil da sende Kongen den, og han vil vist ikke laste den! Siden 14 Dage før Mikkelssdag paastaar han at have ladet betale 1466 fl af Restancerne, og hvis det ikke findes, at han har lagt 1000 fl ud af sine egne Penge, vil han aldrig staa til Troende for nogen Dannemand osv. — Efter alle disse Udgydelser klager han over Kirkernes Nedbrydelse i Viborg og beder Kansleren paavirke Kongen i den Sag.

Disse Udflugter kom imidlertid for sent. Allerede den 18 Marts havde Kongen sendt Klavs Gjordsen Kristiern Hvids og Jens Hvasses Skrivelser og afæsket hans Erklæring i Sagen, hvorpaa Kansleren under 20 Marts svarede tilbage, at Kongen vistnok vil mindes, at det blev besluttet i Overværelse af Mogens Gøje og Erik Banner, at dersom Bispem ikke »forenede sig« med Kristiern Hvid paa Kongens Vegne inden Midfaste, saa at Kongen kunde erholde sin Betaling, vilde Kongen lade udgaa Følgebrev til Kronens Bønder og Tjenere i Fjends Herred og paa Mors, at de skulde svare til Jens Hvas paa Kongens Vegne, samt Brev til denne om, at han skulde modtage disse Len og gjøre Regnskab for Landgilde og Afgifter, som han skulde lade føre til Sortebrødrekloster i Viborg og holde der tilstede til Kongens Bedste. — Under disse Forhold hjalp det ikke, at Bispem under 4 April skrev et Brev til »sin kjære Frænde« Mogens Gøje og bad ham tale hans Sag hos Kongen, idet han sluttede med at tilbyde »at være Hofmesteren til Tjeneste af sin Formue saa yderlig som hans egen Broder«; thi nogen Tid efter beklagede Jørgen Fris sig over, at Jens Hvas har »med fremmede udlændske Krigsfolk indtaget hans Kronlen og Pant med Vold og Magt«, hvortil Kongen imidlertid svarede, at det havde Hvas gjort efter hans Befaling. Ved samme Lejlighed fremkommer en ny Klage over Jørgen Fris, at han ikke vilde

give Svende »til denne norske Rejse, nu tilstunder«, idet han beraabte sig paa, at han ikke havde Kronens Len; men Kongen mente, at han lige saa godt burde det som de andre Bisper, der ikke havde Kronen ¹⁾. Ved Tyge Krabbes Mellemkomst blev dog dette Spørgsmaal afgjort saaledes, at Bispen istedenfor Svende skulde give 300 rhinske Gylden.

Under disse Forhold fandt Bispen det rigtigst at begive sig til Kongen selv. Ved et Brev fra Kjøbenhavn af 24 Juni gjør Jørgen Fris vitterligt, at han efter det Regnskab, Kongen nu har gjort her i Kjøbenhavn, er ham skyldig 7238 fl 12 β danske Penge samt 292 rhinske Gylden i Guld, hvilken Sum Bispen nu kvitter i de Penge, hvorfor han har Fjends Herred og Mors i Pant; lyder Pantebrevet paa en højere (?) Sum, forpligter han sig til at levere Pantebrevet og Lenet igjen til Kongens »Fuldmægtig, som derpaa Befaling haver« (c: Jens Hvas), i Viborg St. Marie Magdalene Dag (22 Juli) og at tilskikke ham Summen; til lige skal han til samme levere al Lenets Landgilde, Skyld osv. for dette Aar. — Der udstedtes da samme Dag et nyt Følgebrev til Kronens Bønder i Fjends Herred og paa Mors om herefter at være Bisp Jørgen Fris hørige og lydige og give ham deres aarlige Landgilde og alt andet, de ere Kronen pligtige ²⁾. Han var altsaa foreløbig atter kommet i Besiddelse af Lenene; men — Betingelserne holdt han ikke; Pantebrevene kom han ikke med; thi i et Brev

¹⁾ Kong Frederik havde i Sinde at gjøre sin Kroningsrejse til Norge i Aaret 1524; deraf blev intet; derimod afrejste Hertug Kristian til Norge 30 Juni 1529. (N. dsk. Mag. 5, 309; Hvitf. S. 1315.) Det er denne Rejse, her maa menes; paa Herredagen i Kbhvn 1530 beklagede Prælaterne sig ogsaa over, at hans Naade til tvende Rejser (til Hessen og Norge) havde fanget mærkelig stor Hjælp af Bisper og Prælater (N. dsk. Mag. 5, 314). Der er derfor ingen Grund til med afd. Prof. Becker at henføre den endelige Afregning med Bispen (Top. Saml. Viborg; G. Ark. Diplomatarium) til 1532. Til Norges-toget 1532 stillede Bispen et Skib. (Dok. i Vib. Stiftsarkiv).

²⁾ Geh. Ark. top. Saml. Viborg, Nr. 211—218 b.

til Kongen af 1ste September 1530 ytrer Jens Hvas, at Bispen er stævnet med Rigens sex Ugers Stævning at skulle møde for de Pantebreve paa Mors og Fjends Herred; Bispen agter at forhale Sagen og Rigens Dele til første Herredag, hvilket ikke er Kongen gavnligt; han beder derfor Kongen at skrive til Rigskansleren Niels Henriksen (Arenfeld) om at give endelig Dom paa Sagen, naar den forekommer, og ikke at opsætte den til nogen Herredag ¹⁾. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, er saa meget vist, at Øen Mors senere ikke var i Jørgen Frises Besiddelse, men i Jens Hvasses; thi denne har i sit eget Navn i Maj 1532 faaet Kvittance for at have overleveret Kronen »404 Lod Sølv af Mors« ²⁾, og det lader til, at Kongen har grebet til Repræsalier; thi St. Matthei Apostoli Aften (20 Septbr.) 1531 fik Jørgen Fris Brev, at han nu havde stillet Kongen tilfreds »for hvis Besætning som vi (Kongen) havde gjort paa Stalvig Gaard og Gods, liggendes paa Lugtenæs i Aabenraa Len«, hvorfor Kongen afstaar sine Rettigheder i den Anledning ³⁾. Om Stalvig Gaard førte Jørgen Fris som bekjendt en langvarig Proces med Ove Lunge til Tirsbæk; Sagen var netop paa ny for Viborg Landsting 1531, ved hvilken Lejlighed Jørgen Fris beskyldtes for at have fremlagt et falsk Brev for Retten; Sagen kjendes kun ufuldstændigt af Hvitfeldts Beretning (S. 1356), som omtaler en Sum Penge, der deponeredes hos »Landsdommer« Jens Hvas; muligt staar det i Forbindelse med denne Sag.

Det er ikke noget lysteligt Indtryk, man i denne Sag faar af Viborg Biskop; kan det maaske ikke nægtes, som

¹⁾ Anf. Sted Nr. 228.

²⁾ Reg. over alle Lande 1523—33 fol. 104. — Et andet Bevis (fol. 105) fortjener at meddeles: »Her Jens Matsse'n sck presentatz paa Aelstedt kircke vtij Maarss per resignacionem domini Nicolai Sommer, vltimi possessoris, daag att hanndt schall predicke ock forkynde saagnefaalckett thett hellig euangelium effther thendt nye formulæræs indeholdelsse. Datum Haffnie feria quarta post. dim. apost. an. etc. mdxxxij. Rel. Jens Huass till Kaas.«

³⁾ Reg. over alle Lande, 1523—33, fol. 95.

han selv slaar paa, at han har haft med Mænd at gjøre, der ingenlunde have taget lempelig paa ham, saa synes han paa den anden Side heller ikke at have fortjent lempelig Medfart. Under hele Sagen har han kun tomme Udflugter at holde sig til eller Skjænk og Gave at byde for at faa Sagen fremstillet for Kongen i et for sig gunstigt Lys; det eneste, han beraaber sig paa, hvori der kunde være nogen Grund til Lempe, er Paastanden om, at han ikke kunde faa en Del af Restancerne inddrevne af Beboerne; men det er kun en Paastand, som ikke synes at være tagen til Følge, og om hvis Rigtighed man har Ret til at tvivle lige over for en Mand, hvis Ord bevislig ikke altid vare til at stole paa. Dog, det var ikke sidste Gang, at han søgte at bruge slige Midler ¹⁾).

Imidlertid gik Reformationen sin ustandsede Gang i Viborg, og stadig benytter Kongen sig af Jens Hvasses Hjælp. Midt under Striden med Jørgen Fris kom saaledes et Kongebud til Kapitlet om at lade Rentemesteren Kristiern Hvid oppebære sine Indtægter som residerende Kanik, uagtet han skulde drage om i Riget i Kongens Ærinde og saaledes ikke kunde residere ved Domkirken — et Forlangende fra Kongens Side, der forøvrigt aldeles stred mod Kapitlets Statuter —; Kapitlets Svar skulde tilkjendegives »vor Mand og Tjener« Jens Hvas paa Kongens Vegne ²⁾. I Slutningen af 1529 modtog han paa Kongens

¹⁾ Følgende Brudstykke af et Brev fra en adelig Dame (til Kongen?), der findes i Geh. Ark. sammen med de øvrige Breve om denne Sag, staar maaske i Forbindelse hermed og giver et Indblik i Tidens Voldsomhed: »Item thet er tiith effthr^{ne} gwoss, primo liij gordhe opa Agger i Morss, ij gordh i Seylstrop i Tiid (Ty), ien bwll i Skioldborgh, j bwll i Tyeldstet, ien gordt opa Hansthollem, ien lest kloren i Syellen (?), som hand soldhe aff myt for then skadh, han kom y for Wyborigh bijapdom, som ethryss nad wydh wel sielfue . . . alle myn døttres kleder och myn eghen kleder och theryss smyck, gwldh och søll och iilj møller, som ligher i Morss«. (Topogr. Saml., Viborg Nr. 210 c.).

²⁾ Kongebrev af 6 Maj 1529 i Stiftsarkivet »Domkapitlet«.

Vegne og efter hans Befaling Klenodier og Inventarier fra Graabrødreklostret i Viborg og var saaledes formodentlig alt den Gang paa Kongens Vegne Ihænde-haver af Byens to Tiggerklostre. Bestemttest traadte dog Jens Hvass op som Reformpartiets Beskytter det følgende Aar under de stormfulde Opløb mod Jørgen Fris i Anledning af Messe-tjenestens Ophør i Domkirken og den i Domkirkens Gudstjeneste foretagne Reform. Selve Sagen er imidlertid bleven saa grundig behandlet af afdøde Registrator Knudsen i »Annaler for nordisk Oldkyndighed 1847« og senere af andre, at vi her kun behøve at holde os til selve Jørgen Frises og Jens Hvasses Deltagelse i dette Optrin.

At Biskop Jørgen Fris i Marts 1529 opholdt sig i nogle Dage paa Spøttrup, og at Borgerne i Viborg benyttede sig af hans Fraværelse og af Jens Hvasses Nærværelse i Byen til Kirkernes Forstyrrelse, er ovenfor omtalt. Denne Gang lader dog Bispen til at være vendt tilbage til Byen; thi sit ovenomtalte Brev af 4 April til Mogens Gøje har han dateret fra Viborg; men ret længe er han neppe bleven der; thi senest i Slutningen af 1529 forlagde han sin Residens til Hald Slot ¹⁾. Behageligt kunde Opholdet i Viborg heller ikke være for ham; han klager selv over, at Borgerne i Viborg hele tre Gange have overfaldet ham med Vold og Magt. Sidste Gang, han sigter til, var d. 26 August 1530, da Bispen var kommen til Byen i Anledning af en privat Sag med den lutherske Borgemester Peder Trane og Hornum Herreds Sandemænd. Det Rygte havde da udbredt sig, at Bispen skulde have samlet et stort Antal Bønder fra Salling, foruden sine egne Hofmænd, for at fejde mod Borgerne. Det var dette Rygte, som fremkaldte et bevæbnet Opløb af Borgerne mod Bispen; Rygtets Sandhed benægtede Bispen paa det bestemteste i Overværelse af nogle Adelsmænd, deriblandt fra Sallingegnen Lars Skel

¹⁾ Tiden fremgaar af Ældste Arkivreg. 2, 295, Nr. 31 o. fl. St.

til Jungetgaard og Niels Kaas til Staarupgaard i Nærheden af Skive; men det var kun med Nød og neppe, at disse Mænd i Forening med Landsdommer Mogens Munk som Fredsmæglere fik Opløbet standset, idet der blev lovet Bispen Fred til Mikkelsdag, at han imidlertid kunde indberette Sagen til Kongen. Dette gjorde Bispen ogsaa under 1 September. Ikke mindre end to Breve skrev han paa denne Dag til Kongen; i det første — trykt hos Münter, »Reformationshistorie« 2, 711 — klager han over, at Borgerne i Viborg havde »indtaget« Domkirken og røvet Præsterne Kalk og Disk, samt klager over Opløbet den 26 August, idet han tillige sender en Beretning om Opløbet, afgiven af de omtalte Adelsmænd; det andet Brev er rettet mod nogle Kanikér, Her Jakob (Hansen), Mester Jens (Hansen) og Her Kristiern Stub, som havde deltaget i Opløbet i deres Harnisk, imod den Ed og Troskab, de havde svoret ham. Ogsaa dette Brev er aftrykt hos Münter (a. St. S. 709); men da det er unøjagtigt aftrykt, gives her et Uddrag deraf efter Originalen, tilmed da dette Brev er meget karakteristisk for Bispens Tænkemaade: Den ene af dem, Kristen Stub, er en Søn af Peder Stub, der har rømmet Riget for at slutte sig til Kong Kristiern, hvorfor Kongen ogsaa tidligere har givet »Skyfling« over denne Kristen Stub. Baade han og de andre, som ere fødte af Bønderfolk, bruge alle de Lemper, de kunne, for at vække Oprør mod Kongen og Riget. Bispen beder derfor Kongen om Tilladelse til at maatte sætte dem tilbørlig til Rette for saadant Forræderi; da skal han nok »fly Kongen det at vide,« og han skal nok fly det saaledes (ved Pinebænken?), at hans Naade ikke skal have Skade deraf; han beder da om at faa hans Naades Befalingsbrev i denne Sag til de to Bisper udi Aars (Niels Klavsen og Ove Bilde), Her Mogens Gøje og Her Erik Eriksen (Banner), om de (3: Kanikerne) have handlet saa ærligt, at de bør nyde nogen Forlønning af ham, og hvis deres

Forleninger dømmes Bispen til, vil han igjen forlene dem alle til Kongens Skrivere i Kancelliet ¹⁾).

Brevet er snildt nok anlagt, idet Bispen stillede Kristiern den 2dens frygtede Navn op som et Skræmmebillede, og idet han til Slutning anvendte sit gamle Middel, Bestikelsessystemet; thi anderledes kan man ikke opfatte hans Tilbud om at forlene de foregivne Forræderes ledig blivende Kanikedømmer til Kongens Skrivere. Saa dybt var Biskop Jørgen Fris sunken, at han maatte gribe til dette mislige Middel, uagtet han som katholsk Prælat burde have betragtet den Slags Kaniker som de allerfarligste; thi der er maaske intet, der mere har svækket Kapitlets Modstandskraft mod Reformationen, end den Omstændighed, at en Del af Prælat- og Kanikepladserne vare besatte med kongelige Skrivere, der — til Trods for Kapitlets Statuter — selvfølgelig ikke kunde residere ved Kirken ²⁾. Borgerne

¹⁾ Geh. Ark. top. Saml., Viborg Nr. 225; i Münters Aftryk ere Ordene »udi Aars« udfaldne, hvorved hele Stedet er blevet dunkelt; »Skrivere« skal rettes til »Skrivere« m. m.

²⁾ Viborg Kapitel bestod af 3 Prælætdømmer og 12 Kanikedømmer; heraf vare følgende kgl. Sekretærer: 1) Provsten Kristiern Pedersen (1529—47), 2) Mester Hans Wenk, Sekretær hos Kristiern 2; blev Kanik 1521; 3) M. Anders Glob (Hjarbæk [Vorde] Præbende); 4) M. Kristiern Hvid; 5) den forhenværendelundske Erkebisp Jørgen Skodborg havde ligeledes beholdt sit Præbende ved Kongebrev af 1528 (Knudsen, Joach. Rønno S 40); en Trediedel af Kapitlet var saaledes til Stadighed borte. 6) Kantor Niels Fris, 7) M. Jens Hansen, 8) Jakob Hansen, 9) Kristen Stub og 10) Mathias Klemensen vare lutherske (Aktstykket hos Münter 2, 721); det samme var Tilfældet med: 11) Her Søren (Ann. f. n. Oldk. 47. S. 137, i alt 6; der blive da kun 4 tilbage, som kunne antages at have været tilstede under Oprindene 1529 og 30, nemlig 12) Erkedeggen M. Anders Skovgaard, 13) Kjeld Olufsen (Loldrup Præbende), 14) M. Splid Fasti (Lime Præbende), 15) M. Antonius Bryske (1535 Ravnstrup Præbende; 1529 Jørgen Frises Kansler), og af disse maa endda den sidste, der ligesom Kristen Stub havde studeret i Vittenberg (N. kirk. Saml. 1, 462) og som der viste Interesse for det nye Testaments Oversættelse paa Dansk (Brun, Aarsberetn. fra Kongens Bibl. 1, 327), antages for at staa Reformpartiet nærmere end Katholi-

og Kanikerne derimod henvendte sig til Jens Hvas, der samme Dag som Bispen — 1 Septbr. — ikke skrev mindre end tre Breve til Kongen. I det første, der er aftrykt i Annaler for 1847 S. 136, ses vel, at Jens Hvas havde været fraværende, da Borgerne og Kanikerne paa egen Haand foretog Forandringen med Gudstjenesten i Domkirken; men uvidende om, hvad der vilde ske, har han vist neppe været, da Borgerne under deres Strid med Bispen og i deres senere Skrivelse til Kongen beraabe sig paa et Kongebrev, hvis egentlige Indhold imidlertid er ukjendt. Borgerne havde da bedt Jens Hvas om at tale deres Sag for Kongen, »at samme Reformats maatte fange Fremgang og blive ved Magt indtil første almindelige Herredag og da at formere eller formindske efter Kongens eget og Rigsraadets Tykke«. Jens Hvas beder da Kongen at betænke Sagen vel, »agtendes, hvad derudaf komme kan i Fremtiden, saa at hvad nu i saa Maade forhandles og gjøres skulde, maatte blive væragtig, redelig og kristelig til god Samdrægtighed, Salighed og eders Naade og eders Naades Børn til Gavn og Fredsommelighed«. Kanikerne begjære desuden, at de maa nyde deres Gods og Rente uforkrænket, saa længe indtil de kaldes i Rette for Kongens egen Person, og det bliver dem der lovligt fradømt«. Af lignende Indhold er derpaa selve Borgernes Brev til Kongen af 2den Septbr.; det er i Virkeligheden et Svar paa Bispens Forsøg paa at faa i det mindste den foreløbige Undersøgelse mod Kanikerne i sin Haand; men bestemtest fremtræder dette i Kanikernes og Vikarernes Brev, som de samme Dag tilsendte Kongen ved Udsen-

kerne. Desuden var M. Mogens Kaas »til Torupgaard« Kanik i Viborg ved sin Død 1543; han døde ugift og testamenterede Domkirken sit Bibliothek (Testamentet i Stiftsarkivet); han lader til at have været oprigtig Katholik; om denne Mand, der tillige var Kanik i Ribe, alt 1530 har været Kanik i Viborg, tør jeg ikke afgjøre; i saa Fald maatte en af de andre udgaa, mulig M. Hans Wenk, hvis Navn jeg ikke har truffet uden 1521.

dinge af deres Midte tillige med en Afskrift af selve den foretagne »Reformats«, idet de bede om, at det Gods og den Rente, som hidtil har ligget til ugudelige Messer og anden unyttig Tjeneste, maatte anvendes til ret Gudstjeneste med »Lexen i den hellige Skrift«, »forbydendes hver Mand, gejstlig eller verdslig, hvo de helst ere eller være kunne, herudi os at forhindre eller overfalde paa Personer eller Gods i nogen Maade,« hvorimod enhver, som har Tiltale til dem i den Sag, bør tilholdes at tiltale dem for Kongens egen Person og Rigsraadet; de bede derfor Kongen om »ikke at lade sig herfra afraade eller afvende af Nogen, som for sin egen Vilds Skyld kun lidet agter Guds Ære og Menneskenes Salighed« ¹⁾).

Det lader heller ikke til, at Kongen har taget mindste Hensyn til Bispens Beskyldninger; i det mindste vedblev Jakob Hansen og M. Jens Hansen at være Kaniker lige til deres Død ²⁾); Kristen Stub har jeg rigtignok hidtil ikke truffet senere omtalt i Kapitlets Breve; men det kan være en Tilfældighed, som intet beviser. Derimod gennemførtes Kanikernes Forslag om Reformatsens Indførelse og Sjølegavernes Anvendelse til Bestridelse af Gudstjenesten; thi der findes endnu i Stiftsarkivet Kvitteringer fra Byens Præster, hvori de bevidne, at de have modtaget Penge af Kapitlet for Gudstjenestens Besørgelse, »siden de ugudelige Vinkelmesser bleve nedlagte«.

¹⁾ Kanikernes og Vikarernes Brev hos Münter a. St. S. 716, Originalen i Geh. Ark. (top. Saml. Viborg Nr. 229) er forsynet med 9 Segl, altsaa tre flere, end der er Navne under selve Reformatsen (nml. Niels Fris, de 4 ovenfor nævnte Kaniker og Vikaren Jens Nielsen); hvem de 3 ere, der senere have sluttet sig til, er uvist, muligt nogle Vikarer; ellers vilde man komme til det Resultat, at Anders Skovgaard og Kjeld Olufsen havde staaet ene tilbage.

²⁾ Mester Jens Hansen døde 2 Septbr 1558 (se foran, S. 350). Jakob Hansen omtales som død i et Brev af 1 Febr. 1550, men skildres i samme Brev allerede ved Aarene 1540 som »en gammel skrøbelig Mand, der intet Steds kunde møde og svare for sine og Kapitlets Tjenere«.

I det andet Brev, som Jens Hvas samme Dag sendte til Kongen, omtaler han ligeledes Kapitlets Anliggender paa en saadan Maade, at det er utvivlsomt, hvorledes han selv opfattede Reformsagen. Kaniker og Kapitel i Viborg, hedder det, have en Toft strax Nord for Byen, St. Lavrids Løkke, som nu i Aar har ligget øde, dem uden al Gavn, hvilket formodentlig fremdeles vil blive Tilfældet. Da der slet ingen Jord eller »Brugelighed« er til Kongens Gaard i Viborg, ønsker han tilbage med Buddet Kongens Brev til Kapitlet om at unde og oplade Kongen denne Løkke, »eppter tii thenne effwentywr, skick oc regimentt eblandt thette folck kommen er, thette kand wære ethers nade en stoer gaffn«. Man ser, at han tager Sagen ganske praktisk. — Det er i samme Brev, at han omtaler Bisp Jørgens Forsøg paa at forhale Sagen om Fjends Herred og Mors for Rigens Kansler; i det tredie Brev af samme Dag anbefaler han varmt Kantor Niels Fris til Kongen i Anledning af en Strid, som denne netop samtidig havde med sin Broder Bispen, men som senere nærmere skal blive omtalt ¹⁾.

Det viser sig saaledes, at Jens Hvas har været en meget betroet Mand i Viborg i disse Aar, og det maa vel nærmest betragtes som en Slags Løn for tro Tjeneste, at »Jens Hvas til Kaas fik Brev, at kgl. Maj. har undt og givet ham og hans Arvinger til evig Tid den Abildhave udi Viborg, som hans Naade og Kronen tilhørte paa St. Martini Kirkes Vegne der sammesteds og som Hr. Kristiern Tygesen sidst udi Værge havde ²⁾«. Man har derfor ogsaa formodet, at Jens Hvas skulde have været Kongens Foged i Viborg; men Jens Hvas blev i de samme Aar ogsaa brugt

¹⁾ Geh. Ark. top. Saml. Viborg Nr. 227—28.

²⁾ Reg. over alle Lande 1523-33, fol. 104. Hafnle die ascensionis domini 1532. — Af et Brev i Stiftsarkivet af 24 Jan. 1537 ses, at Hr. Kristiern Tygesen var Alterpræst ved Vor Frue og St. Hans Baptistæ Alter i Domkirken, men havde mistet sit Gods ved Vold og Magt under Klemensfejden.

andre Steder til Reformationens Fremme, idet han efter Kongens Befaling og paa hans Vegne i Slutningen af 1529 og Begyndelsen af 1530 modtog Inventarie og Klenodier af Graabrødreklostret i Randers, samt Sortebrødreklostret i Vejle ¹⁾. Han er i denne Henseende kun at anse som en brugbar Mand, der havde Kongens Tillid og derfor blev brugt til adskillige Hverv, navnlig i Viborg selv, hvor han var knyttet til Landstinget og sædvanlig opholdt sig. Men Jens Hvas beklædte desuden i disse Aar en anden høj Tillidspost, der gjør det end mere forstaaeligt, at de protestantiske Prædikanter oftere toge deres Tilflugt til ham, og som bragte ham i nøje Forbindelse med Reformationens ledende Stormænd, Mogens Gøje og Erik Banner. I Aarene 1528 og 29 drog han om i Jylland i Forening med disse Mænd og den kgl. Sekretær Mester Johan Fris til Hesselager som kongelige Rettertingsdommere, der paa Kongens Vegne skulde sige hver Mand Lov og Ret. Selve den Maade, hvorpaa denne Domstol var sammensat, var Rigsraadet, og navnlig Bisperne, en Tørn i Øjet. Tidligere havde det, i det mindste efter Bispernes egen Paastand under Herredagen 1533 efter Kongens Død, været almindelig Skik, at dertil toges hvert Stifts Biskop i Forening med nogle Rigsraader eller andre gode Mænd fra selve Stiftet. Denne Ordning havde man ogsaa søgt at faa slaaet fast som et Slags stadige Stiftsdomstole i Kong Hanses og Kristiern den andens Haandfæstninger, medens der mærkelig nok mangler Bestemmelser herom i Frederik den førstes, og det i det Hele lader til aldrig at være blevet bestemt gennemført, da saadanne staaende Retter truede med at lægge en betydelig Del af selve Kongens Dommermyndighed over i Bispernes og Stormændenes Hænder. Maatte saaledes Jørgen Fris i og for sig anse det for en Forbi-gaaelse, at han ikke for sit Stifts Vedkommende blev Ret-

¹⁾ Helveg Kirkehist. før Ref. 2, 796 og flere Steder. — Kvittering til Hvas for Klenodierne i Tiggerklostrene i Kirk. Saml. 1, 368: 369.

tens Hoved, maatte selve Domstolens Sammensætning være ham endnu pinligere; det var jo Lutherdommens svorne Tilhængere, der her skulde sidde til Doms over ham selv. Thi vel havde Prælaterne faaet deres Jurisdiktion fastslaaet ved Odense Reces 1527; men Sager, der angik Ejendomsforhold (»Jorddele«), skulde afgjøres for de verdslige Domstole, og Kongen havde desuden udtrykkelig forbeholdt sig selv og Rigsraadet den endelige Afgjørelse ogsaa af andre Sager, hvori Gejstlige anklagedes, naar — man ikke ansaa Prælaternes Dom for retfærdig ¹⁾. Derimod var det naturligt, at lutherske Prædikanter eller i det hele Jørgen Frises Uvenner maatte være meget tilbøjelige til at indanke deres Sager netop for denne Domstol i dens nuværende Sammensætning, og Exempler herpaa fattes heller ikke. Og vist er det, at det netop er fra denne Tid af, at Prædikanterne træde bestemtest op, baade i selve Viborg og i Stiftet, ligesom det netop er fra disse Aar af, at Klosterstormen begynder i de jyske Stæder.

Det er uvist, hvorvidt disse Rettertingsdommere ogsaa ere dragne om i Jylland i Aaret 1530 ²⁾. Da Kongen dette Aar holdt den store Herredag i København, er det maaske anset for overflødigt. Men i December 1531, da Kongen blev forhindret i efter Bestemmelsen at komme ind i Landet, og da Forholdene i Anledning af Kristiern 2dens Norgestog optog hans Tid, opfordrede han skriftlig Raadet til at udvælge nogle Mænd af sin Midte til i Forening med andre gode Mænd »at drage om i Landene« at sidde Lov og Ret. Rigsraadet valgte da strax Stiftsretter, med hver Bisp i Spidsen, aabenbart i Strid med Kongens Mening, der netop vilde have omdragende Rettertingsdommere, lige som tidligere. For Viborg Stift valgtes Jørgen Fris

¹⁾ Rosenvinge, Gl. dske Love 4, 139.

²⁾ Rettertingsdommerne kunne spores paa følgende Steder og Tider: 1528 (Ældste Arkivreg. 3, 188); 1529, 24 Novbr., Graabrødreklostret i Viborg (Rosenv. gl. Domme, 43); 5 Decbr., Aalborg (Brevet i Stiftsark.). Smlgn. Ældste Arkivreg. 2, 207.

tillige med hans Broder Jep Fris, Lensmand paa Skivehus, og Jens Hvas, ligesom de samme Mænd af Rigsraadet indsattes til Mynstringsherrer for Viborg Stift ¹⁾. Nu var Forholdet vendt om; af denne Ret i sin Helhed kunde Prædikanterne ingen Hjælp vente sig; derimod henvendte de sig til Jens Hvas alene, og at han endnu i Sommeren 1532 indberettede deres Sager til Kongen, vil fremgaa af det følgende.

Det er ubekendt, hvorvidt Jens Hvas det følgende Aar, da Prælaterne efter Kongens Død paa Herredagen i Kjøbenhavn endelig fik indsat faststaaende Stiftsdomstole, der skulde sidde Retterting to Gange aarlig, ogsaa denne Gang er kommen ind i Retten. Lige saa lidt vides det, om han er vedbleven at være Mynstringsherre i Viborg Stift, skjønt det er rimeligt, da Rigsraadet kun bekræftede de i Kong Frederiks Tid fastsatte Bestemmelser om Rustning ²⁾; men det er klart, at han er vedbleven at have de jyske Magthaveres, navnlig Mogens Gøjes Tillid. Endnu kort før Grevefejdens Udbrud anvendtes han som overordentlig Dommer i en af Rigsraadet nedsat Kommission, og da Hertug Kristian var bleven hyldet ved Horsens 18 August samme Aar, var han blandt de Mænd, der midlertidig tilskikkedes til »at sidde Dom med Landsdommeren til Landsting«, med udvidet Fuldmagt til at dømme i alle Sager, som angik Jordegods ³⁾. Men — kort Tid efter brød Bondestormen løs over Rødding Herred; Kaas, Spøttrup og Bustrup gik op i Luer. Jens Hvas sluttede sig til Bønderne, og nogen Tid efter faldt hans Hoved tillige med Skipper Klements paa Viborg Domkirkeplads, hvor Landstinget paa den Tid holdtes, fordi »han havde ført Avindskjold mod Riget«. Viborg Borgere bleve saaledes Vidner til den Mands Hænnelse, som i en saa lang Tid havde været deres Støtte,

¹⁾ Ny dske Mag. 6, 130; 132.

²⁾ Ny dske Mag. 2, 214; 367.

³⁾ Rigsraadernes Brev, dat. Randers 12 Maj 1534, i Jyske Saml. 2, 376. Geheimeark. Aarsb. 2, 82.

og som saa længe paa en ganske anden Maade havde været knyttet til den Plads, hvor nu hans Hoved faldt. Dog, de nærmere Omstændigheder ved denne dunkle Sag, der endnu ingenlunde er tilfulde oplyst, vedkommer os ikke her, hvor det nærmest har været Hensigten at henlede Opmærksomheden paa denne mærkelige Mand som en af Reformpartiets Støtter i Viborg Stift ¹⁾.

Mod sine gejstlige Naboer i Rødding Herred synes Jens Hvas ikke at have været ganske behagelig. Man véd saaledes, at han havde gjort Indførsel i sin Sogneherre Mester Splid Fastis Præbende Lime og i andet Kapitelsgoods, hvorfor Mester Splid lang Tid efter Jens Hvasses Død, i Aaret 1542, anlagde Proces mod hans Sønner; men Sagens nærmere Omstændigheder ere ubekjendte. — Ogsaa paa Spøttrups Vegne havde Jørgen Fris Stridigheder; i det mindste lod han paa Herredagen 1533 tage fire Laasebreve paa Spøttrup Hovedgaard og al Spøttrup Fang, efter at Gaarden tidligere samme Aar ved Herreds- og Landstingsdom var tildømt Bispedømmet. I et af Dokumenterne herom paaberaabes et Tingsvidne, at ingen havde givet »Last eller Kjære« paa Spøttrup Gaard og Gods og Spøttrup Sø før Thomas Jensen til Kaas. Det var altsaa fra Kaases Ejere, at Bispen havde noget at frygte ²⁾. Fra sine øvrige adelige Naboer i Rødding Herred havde han derimod neppe noget at frygte. Marsken Tyge Krabbe til Bustrup viste sig endnu 1533 paa Herredagen i Kjøbenhavn og senere som Lensmand paa Helsingborg, hvor han desuden mest

¹⁾ En Del Oplysninger om Jens Hvas i Beckers Orion 1, 245 ff. — Pal.-Müller, Grevens Fejde 1, 287. Om Hvasses og Skipper Klements Henrettelse paa Viborg Landsting jvf. Ursin, S. 305, hvis Efterretninger om denne Sag ikke ere uden Værd, da de støtte sig paa Biskop Peder Villadsen, der var en Dattersøn af Biskop Peder Tøgersen, som var født i Viborg 1532 (1538?) og Søn af Tavsens Medhjælper Tøger Jensen. — Smlgn. Rørdam, Historieskrivn. i Danm. S. 44, Anm. 1.

²⁾ Becker a. St. 1, 258. Hist. Tidsskr. 1, 233. Ældste Arkivr. 2, 347; 349.

opholdt sig i disse Aar, som en ivrig Modstander af Lutheranerne. Om Globerne paa Vellumgaard (Kjergaards-holm) hører man intet; de vare forøvrigt knyttede til Viborg Kapitel gennem den kgl. Sekretær M. Anders Glob, der var Medlem af Kapitlet.

Den stakkels Biskop havde forresten i disse Aar en Uendelighed af Processer og Stridigheder om sit Jordegods. Om det saa var om Hald Slot, maatte han føre Proces med Her Predbjørn Podebusk. Hans Hænder vare bundne fra alle Sider. I Strid med al Verden, med Adel og Borgere, med Præster og Domkapitel, med Konge og Pave, der tilsidst satte ham i Band i Anledning af en Strid med en Kanik Johan Vulf i Ribe, der i Marts 1530 lod Bandbullen opslaa paa Stiftets Kirkedøre ¹⁾, kunde denne trættekjære Person, uagtet han endnu var i sin kraftigste Alder, omtrent 37 Aar gammel, ingen kraftig Modstand gjøre mod de luthersksindede Prædikanter, som i Aarene 1529 og 30 begyndte at vise sig paa andre Steder i Salling.

3.

I Skive kom Jørgen Fris i Aaret 1529 i Strid med Præsten Her Oluf Libbert. De kirkelige Forhold i denne By vare temlig udviklede. Til Skive hørte Annexet Resen i Hindborg Herred; Kronen havde Patronatsret hertil, og endnu i Aaret 1514 havde Kristiern den anden givet Her Jakob Mavridsen Præsentation paa Skive Kirke med dets Annex Resen. Men Aaret efter fik den bekjendte Landsdommer Niels Klementsens kgl. Tilladelse til, at Kronens Kirke i Skive maatte lægges til det af ham stiftede St. Nikolai Alter i Viborg Domkirke, dog paa det Vilkaar, at Kongen beholdt Patronatsretten til Altret og dets Annex Skive, og at den Vikar, der ansattes ved Altret, vel skulde have sit Sæde i Viborg, men desuden sørge for, at Gudstjenesten

¹⁾ Pont. Ann. 2, 287. Om Hald, Ældste Arkivr. 2, 201.

i Skive Kirke blev holdt ¹⁾). Om Resen tales ikke i Kongebrevet: men Annexet Resen maa være fulgt med; thi det fremgaar af flere Breve, at Her Oluf Libbert har været Sognepræst baade til Skive og Resen Kirker, og at han har haft en Kapellan boende i Skive. Han maa vel saaledes selv have været Vikar ved Domkirken, og maa altsaa tænkes udnævnt af Kongen. — Før 1514 havde Sognepræsten, som det synes, boet i Resen, hvor der til Præstegaard var anvist ham en af Bispedømmets Gaarde, formentlig Resengaard, som i sin Tid havde tilhørt Niels Bugge paa Hald, men som tillige med saa meget andet af denne Mands Gods var kommet under Bispedømmet ²⁾). Denne Gaard var imidlertid bortfæstet til en Bonde, der »gav sin Skyld til Præsten og Gjæsteri og Forsvar til Stiftet«. Dette kunde ikke volde nogen Vanskelighed, saa længe Oluf Libbert opholdt sig i Viborg og lod sin Kapellan bo i Skive; men — i Slutningen af Aaret 1529 gjorde Her Oluf Libbert pludselig Fordring paa Præstegaarden og erklærede, at han vilde bo ved sine Sogne. Rimeligvis staar dette i Forbindelse med Opløbene i Viborg i Aaret 1529, da Borgerne havde jaget »Messepræsterne« ud af Byen. Da Jørgen Fris imidlertid ikke vilde udlevere ham Gaarden, indstævnedes Præsten ham for de kgl. Rettertingsdommere, Mogens Gøje, Erik Banner, Jens Hvas og Johan Fris, der intet Hensyn tog til Jørgen Frises Indvending, »at der alle Tider havde siddet en Bonde i samme Gaard«, men dømte, at naar Præsten selv vilde bo i sine Sogne, maatte Gaarden ikke forholdes ham af nogen ³⁾). — Denne Kjendelse var tilvisse afgivet i luthersk Aand; men om den kunde strengt juridisk forsvares, bliver et andet Spørgsmaal, som nu vanskeligt kan afgjøres, da man ikke véd, hvorledes det egentlig forholdt sig med Præstens Brugsret

¹⁾ Suhm, Ny Saml. 1, 60; 83; 91.

²⁾ Ældste Arkivreg. 2, 353; 358.

³⁾ Rettertingsdommen, dat. Raadhuset i Aalborg 5 Decbr. 1529, i Vib. Stiftsark., Hindborg Herred, Skive og Resen Sogne.

til Gaarden. Men Oluf Libbert kom ikke til at bo i Gaarden; thi i Aaret 1539 lod hans Eftermand Mads Daugbjerg tage et Tingsvidne paa Skive Byting af Sognemænd i Skive og Resen, »at udi deres længste Minde haver aldrig været bosat rette Sognepræster der udi Skive, førend nu Mads Daugbjerg, Sognepræst til Skive Kirke, er her bosat udi en af Borgergaardene for Skyld og alle andre kongelige og Borgertynger, som en anden af Borgerne, men alle Tider har været bosat Kapellanen, en efter anden, og ej heller Skive Præst haver haft anden Præstegaard end den Gaard i Resen, Nis Lassen nu ibor, som Præsten her til Skive Kirke alle Tider haver opbaaret Skyld af og alle samme Gaardsens hele Tiende, og ej heller vidste de noget Sted liggende i disse Sogner, enten Ager eller Eng, til Skive Præsts Ophold, end samme Gaard i Resen« ¹⁾. — Tingsvidnet udsiger altsaa slet ikke, at Skive Præst nogensinde har været bosat i Resen, og det lader til, at Rettertingsdommen er bleven staaende paa Papiret. Som hjemfaldet Bispegods blev Gaarden efter 1536 uden videre lagt under Hald Slot; til Vederlag fik Mads Daugbjerg da i 1542 Kongetienden af Skive Sogn, »indtil vi (Kongen) udi andre Maader kan fly hannem en Præstegaard ²⁾.

Endnu en anden Sag havde Hr. Oluf Libbert med sin Biskop. Her Oluf var kommen i Strid med sin Nabo-præst Jens Mikkelsen i Hem og Dølby (Hindborg Herred) om Tienden af en Del af Dølbyvads Gaards Jorder, som laa »vesten for Strømmen i Østerdølby, Vesterdølby og Oxenvads Marker«, og hvorpaa Jens Mikkelsen gjorde Fordring, da disse Byer hørte til hans Sogn, medens Dølbyvads Gaard selv hørte til Resen Sogn. Jørgen Frises

¹⁾ Tingsvidne udstedt af Niels Mikkelsen, Foged til Skive Byting, Eske Vestensen, Kristen Blok, Borgemestre ibid. m. fl. Fredag før St. Severini Dag (17 Octbr.) 1539, i Vib. Stiftsark. Hindborg Herred, Skive.

²⁾ Kongebrev, dat. Viborg, Lørdag efter Trefoldigheds Søndag (10 Juni) 1542, Relator Johan Frijs Kansler. Stiftsark., anf. St.

Dom gik Her Oluf imod; men Kapellanen i Skive »indsød sig paa Her Olufs Vegne for kgl. Majestæt og Danmarks Riges Raad at nyde og undgælde, hvad Dom ham der afsagdes, og ikke Biskop Jørgens Dom i nogen Maade«. — Da det maa være i Kraft af den biskoppelige Jurisdiktion, at Bispen har afsagt denne Dom mellem de to Præster, har Oluf Libbert altsaa skudt sig ind under den tidligere omtalte Bestemmelse i Odense Reces af 1527, hvorefter den Part, der ansaa sig forurettet ved Prælaternes Domstol, kunde indanke Sagen for Kongen og Raadet. Endnu i Aaret 1555, da den gamle Jens Mikkelsen i Hem i Anledning af samme Sag stævnedes Mads Daugbjergs († 1544) Eftermand Peder Jul († 1584) for Stiftsretten i Viborg, beraabte Peder Jul sig blandt andet paa, at Biskop Jørgen paa hin Tid havde været Her Oluf Libberts Fjende og Uven og derfor mere havde dømt af Had end af Rette ¹⁾. Paa denne Tid levede Oluf Libbert forøvrigt endnu, men ikke som Præst i Skive, hvor han strax efter Reformationens Gjennemførelse blev afløst af Mads Daugbjerg, der maaske tidligere har været hans meget omtalte Kapellan. I Aarene 1556 og 58 havde »Hr. Oluf Libbert« en indviklet Proces med Niels Klementsens Arvinger om Vorninggaard i Ty, som han havde faaet i Forlening paa Livstid af dem, men som senere blev Arvingerne afvunden under de endeløse Stridigheder, som Niels Klementsens mange uredelige Godskjøb havde fremkaldt. En af Arvingerne, Niels Harbo til Restrup, beskyldte da Oluf Libbert for »af Modvillighed« at have ladet sig »hævde Forleningen fra«. Det bevistes under Sagens Gang, at Oluf Libbert ikke havde undset sig ved at »laane« af tredie Mand et bevislig falsk Vidnesbyrd mod Niels Harbo, hvorfor det lykkedes denne

¹⁾ Dom, afsagt i Viborg Kapitelshus 18 Septbr. 1555 af Jens Skriver, Borgemester i Viborg, paa Stiftsbefalingsmanden Otte Krumpens Vegne, Superintendenten Kjeld Jul, Jens Hansen, Splid Fassi, Jens Mikkelsen, Kaniker, Mikkil Brun Læsemester og Jens Nielsen Prædikanter. Vib. Stiftsark.

at faa Rigsraadsdom over ham ¹⁾. Under disse Omstændigheder kan det være tvivlsomt, om hans Iver for at »bo i sine Sogne« og Jørgen Frises »Had« til ham just har grundet sig paa, at han var Lutheraner, skjønt Jørgen Fris ved andre Lejligheder netop benyttede sig af dette Middel for at komme luthersksindede Præster til Livs.

4.

Længere mod Nord i samme Herred, i Oddense og Otting Sogne, fandtes derimod en udpræget luthersk Præst, **Peder Jensen**; han mødte paa Herredagen 1530 blandt de lutherske Prædikanter; senere nævnes han ikke under Reformationens Kampe; men han nævnes udtrykkelig i Præstefortegnelserne som den første lutherske Præst til disse Sogne, indtil han blev afløst af Her Jakob Jensen Libbert, der alt 1549 nævnes som Præst i Oddense og som Provst i Hindborg og Rødding Herreder, og som døde 22 April 1575. — Der kan neppe være nogen Tvivl om, at denne Peder Jensen er den samme som den Petrus Johannis fra Viborg, der blev indskreven ved Vittenberg Universitet 13 Juli 1525. I Vittenberg traf han sammen med flere Bysbørn, saaledes den forhenværende viborgske Borgemester Peder Stub, der var rømmet af Landet for at søge sin gamle Herre, Kristiern den anden, ligeledes med Mads Mortensen Hegelund, der senere i et Dokument i Stiftsarkivet nævnes som den første lutherske Præst i Kvor-

¹⁾ Rosenvinge, Gl. danske Domme, 2, 160. 242 ff.

Af de Domme fra Christian III's Tid, hvis Udgivelse er begyndt i dette Hefte, vil fremgaa, at Hr. Oluf Libbert senere blev Præst i Thisted og samtidig var Fuldmægtig for den kongelige Sekretær Korfits Ulfeld i hans Egenskab som Regnskabsprovst paa Thyholm. (Jfr. foran S. 516 flg.). I Danske Mag. 4 R. 1, 163 omtales en Proces, »Hr. Oluf Libbert i Hvidbjerggaard« (i Thy) havde i Aaret 1546. Endelig kunde det bemærkes, at han vistnok er den Hr. Oluf Lybbersen, der omtales som begravet 1559 i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn (Aktstykker til Univ. Hist. 1537—1621, S. 147).

ning og Provst i Sønderlyng Herred, og som hørte til en udpræget luthersk Slægt i Viborg Stift, blandt hvis Medlemmer især den daværende Borgemester i Viborg, Tavsens Beskytter, Morten Hegelund, og den ansete aalborgske Prædikant, Morten Mortensen Hegelund, have gjort sig bekendte. Maaske traf han i Vittenberg ligeledes sammen med Jørgen Jensen Sadolin, der omtrent paa samme Tid skal være vendt tilbage herfra. Gjennem Peder Stub kom Peder Jensen i Forbindelse med Kristiern den andens tro Tilhænger Povl Kempe, som paa den Tid opholdt sig i Vittenberg og stod i nøje Forhold til Luther. Da Peder Stub, som stod i Ledtog med flere indflydelsesrige Mænd i de jyske Stæder, ivrigt opfordrede Kong Kristiern til at forsøge et Indfald i Jylland fra Søsiden, tilbød Peder Jensen at rejse til Jylland som Spejder. Alt 28 Maj 1526 laa Kong Kristierns Proklamation til Jyllands Indbyggere færdig i Berlin; den 14 Juni skrev Povl Kempe til Kongen, at Peder Stub opfordrede til snarest at sende »denne Student Peter« ind i Danmark for at udspejde Stemningen og give Underretning om, hvor stor Hjælp man kunde vente af Kongens Tilhængere i Landet selv. At dette ogsaa virkelig er sket, viser et senere Brev af 12 Oktober s. A. fra Peder Stub til Kongen, hvori han omtaler, at det Bud, som Povl Kempe og han selv efter Kongens Befaling havde skikket til Danmark, havde bragt gode Efterretninger, som hans Breve udviste. — Peder Jensen maa altsaa være vendt tilbage til Jylland midt i Sommeren 1526; men ved sin Tilbagekomst har han fundet meget forandret. Da var Reformationen alt i fuld Gang i Viborg; Tavsens havde begyndt, Bevægelsen greb hurtig om sig; Bønderne »gjorde Forbund mod Kirken«, og Rigsraadet mente, at de havde hemmelige Raadgivere og Tilskyndere paa Kong Kristierns Vegne. Af Kong Kristierns Tog blev som bekendt intet den Gang; men Peder Stub vedblev utrættelig at virke for sin Konges Sag, og da Almuen i Jylland 1531 atter kom i stærk Bevægelse ved Rygtet om Kongens forestaaende Tog, tilskrives det

atter Peder Stubs Breve og Spejdere. Det er derfor tro-
ligt nok, at den Bevægelse, som fra 1530 af begynder at
kunne spores i den nordligere Del af Salling, tildels kan
tilskrives Peder Jensen i hans nye Virksomhed som luthersk
Præst i Oddense og Otting Sogne ¹⁾).

5.

I det yderste nordøstlige Hjørne af Salling, i Nørre
og Harre Herreder, havde samlet sig en Kreds af lu-
therske Prædikanter: Peder Thomesen i Torum (og
Junget), Søren Nielsen i Selde (og Aasted) og Peder
Thomesen i Gretteurup (og Tise). Bekjendtest blandt
disse er Her **Peder Thomesen i Torum**, der var en af de
betydeligere Reformatorer af anden Rang. Oprindelig var
han Munk i Børglum Kloster, hvor han saaledes har været
Vidne til Bisperne Niels Stygges og Styge Krumpens skam-
løse Levned og Færd og til deres Strid med Klosterprov-
sten Dr. Antonius Fyrstenberg, der selv beskyldes for at have
forgrebet sig paa Klosters Ejendomme og Klenodier. Alt
1523 drog han — efter kongelig Opfordring, som det
hedder — til Vittenberg, hvor han skal have boet i Luthers
Hus ²⁾. Han blev indskreven ved Universitetet i Slutningen
af Sommersemestret (August) 1523, og har saaledes her
truffet sammen med Hans Tavsén, som blev indskreven
16 Maj s. A. ³⁾. Det var netop paa samme Tid, at Kri-
stiern den anden selv opholdt sig i Vittenberg og havde
sluttet sig til Luther, i hvis Vens, Maleren Lukas Kranachs
Hus han en Tid skal have boet, medens Hans Mikkelsen
paa samme Tid sørgede for Oversættelsen af det nye Te-

¹⁾ Hvitfeld S. 1399. Ny kirkeh. Saml. 1, 463. Allens Breve osv. 1, 418; 422; 444. N. dske Mag. 5, 215 ff. Viborg Stiftsbog.

²⁾ Thura, series episc. Burgl. 1733, S. 15—16, der ikke nærmere for-
klarer Udtrykket »jussu regio« eller angiver sin Kilde. — Hoved-
stedet om hans Ophold i Luthers Hus i Nova Litt. maris Balt.,
Septb. 1706, S. 268, men uden Kildeangivelse; derfra er det gaaet
over til Goetzius, De domesticis Lutheri p. 34, Thura osv.

³⁾ Ny kirkeh. Saml. 1, 463.

stament. — Hvor længe Peder Thomesen har opholdt sig i Vittenberg, er ukjendt; men efter Hjemkomsten træffe vi ham atter i Forhold til en af Tidens betydeligste Mænd, Rigshofmesteren Mogens Gøje, Munkenes svorne Fjende og Lutheranernes ivrigste Beskytter. I hans Tjeneste var han — formodentlig som Huskapellan — paa den Tid, da Mogens Gøjes unge Datter Birgitte mod sin Villie var trolovet med Jesper Daa, og hun fortæller selv, hvorledes hun lønlig betroede Peder Thomesen sin Sorg og sin Kvide, medens hun i denne Hjertesag ikke turde sige sin Fader og navnlig sin strænge Stifmoder imod. Det var netop paa denne Tid, at Mogens Gøje offentlig traadte frem som Lutheraner, idet baade Kong Frederik og han ved Midsommertid 1526 til stor Forargelse for Katholikerne aabenlyst overtraadte Fastebestemmelserne, og samme Aar nød Rigshofmesteren Nadveren paa lutherk Vis ¹⁾. Hvorlænge Peder Thomesen er bleven i Mogens Gøjes Tjeneste, vides ikke; men i Sommeren 1530 mødte han paa Herredagen i Kjøbenhavn som Præst i Torum i Forening med Peder Jensen fra Oddense ²⁾. Som saadan deltog han i Forhandlingerne om Kirkeordinansens Affattelse ved Helligtre-

¹⁾ T. A. Becker: Herluf Trolle og Birgitte Gøje, S. 8 Tidsrummet, her sigtes til, falder mellem Birgittes Trolovelse, Decbr. 1525, og Stifmoderens Død 1528. — Skibyske Krønike, S. R. D. 2, 581.

²⁾ Det stemmer godt hermed, at man netop fra denne Tid træffer en ny »Prædikant« i Mogens Gøjes Tjeneste, Niels Kristiernsen, ligeledes en »forløben« Munk, der mødte paa Herredagen 1530 som Mogens Gøjes Prædikant. Mogens Gøje forstod meget godt at bruge sine Prædikanter ved forskellige Lejligheder. Man har saaledes villet gjenfinde denne Niels Kristiernsen i den »forløbne Graamunk Broder Niels«, som Lektor Povl (Paulus Eliæ) nævner ved Reformationens Indførelse i Randers 1530; det er muligt, især da Mogens Gøje stod bag ved Graabrødrenes Fordrivelse fra denne By samme Aar; men vist er det, at han er paa Færde i Nestved 1532, og her nævnes han med sit fulde Navn Niels Kristiernsen atter som en frafalden Graabroder, som Mogens Gøje havde udsendt for at fremkalde Graabrødrenes Udjagelse (Kirkeh. Saml. 1, 364—65; N. kirkeh. Saml. 2, 729).

kongerstid 1537, og i September s. A. har han underskrevet selve Ordinansen. Den anden Septbr. s. A. var han imidlertid af Bugenhagen bleven ordineret til første evangeliske Superintendent i sit gamle Stift Børglum. At følge ham i denne Stilling vedkommer os ikke her; han kunde ikke komme ud af det med sine gamle Klosterfæller, Munkene i Børglum, hvorfor han alt i Aaret 1547 trak sig tilbage fra denne Stilling, hvorpaa han paa Livstid blev aflagt med Haverslev og Bejstrup Kald i Børglum Stift tillige med begge Sognes Kongetiende mod at skulle forsørge begge Sogne med gode Sognepræster, et Kald, som han selv paatog sig. I et Brev fra Aaret 1556 kalder han sig selv Sognepræst til Haverslev og Bejstrup; han var død inden 1561, hvorpaa han blev efterfulgt af sin Søn Thomas Pedersen ¹⁾).

Der kan neppe være Tvivl om, at denne Mand, der saa ivrigt havde sluttet sig til Lutherdommen, maa anses for den egentlige gejstlige Fører i Salling i disse Aar. Der er ogsaa fra hans Ophold i Torum levnet os et lille Træk, som viser, at Jørgen Fris gjerne har villet ham og hans to Kaldsfæller til Livs; thi i Aaret 1532 stævnedes han Her Peder Thomesen i Torum, Her Søren i Selde og Her Peder Thomesen i Gretterup til at møde for Kongen ved St. Hansdag »for noget Kirkegods, de havde taget dem til«. Præsterne henvendte sig da til — Jens Hvas, der som »Relator« indberettede Sagen for Kongen, hvorpaa denne udsatte den til at komme i Rette »for hans Naade selv, naar hans Naade kommer til Jylland« ²⁾).

Sagen blev saaledes foreløbig stillet i Bero; thi Kong Frederik kom neppe til Jylland før sin Død (April 1533); men det er maaske neppe tilfældigt, at denne Forfølgelse i det smaa netop indtraf paa den Tid, da Jørgen Fris som

¹⁾ Dsk. Atlas 5, 307. Dueholms Brevbog S. 130; 133.

²⁾ Registrant i Geheimeark. Aar 1532; efter velvillig Meddelelse af Dr. H. Rørdam.

Rettertingsdommer og Mynstringsherre for Viborg Stift atter havde faaet større Magt i Hænde. Og Jørgen Fris benyttede sig af Lejligheden. Da Kongen var svag og syg i den følgende Tid, satte han sig i Besiddelse af det omstridte Gods. Det fremgaar af Klagemaaliet mod Bisperne, som blev oplæst paa Gammeltorv 1536, hvor et af Klagepunkterne lyder, at Jørgen Fris ikke vilde give »Præsten til Heggelund« det Gods igjen, som han tog fra ham, uagtet Kong Kristian havde tildømt Præsten Godset. Thi der kan intet Sted af dette Navn paavises i Viborg Stift, undtagen Hegelund Gaard i Torum Sogn. Det maa saaledes være Peder Thomesen i Torum, der sigtes til; muligt har han haft sit Ophold paa denne Gaard; i Torum Sogn ejede Bispedømmet desuden flere Gaarde ¹⁾. Stærke ere de Udtryk, som Klageskriftet i den Anledning bruger om Biskoppens Ulydighed. Den hele Sag er et Vidnesbyrd om, hvad Bisperne troede at kunne tillade sig under Kongens Sygdom og efter hans Død, da de vare Herrer; og naar man ser, at Jørgen Fris endog har vovet at trodse en Dom af den sejrrike Hertug (Kong) Kristian, og husker paa, at det samme var Tilfældet med Rettertingsdommen 1529 i Anledning af Præstegaarden i Resen, faar man et Indtryk af denne Mands haarde og stridige Karakter.

Om de to andre Præsters Strid med Bispen véd man intet videre; Kirkegods var der forøvrigt nok af i disse Sogne. I Selde Sogn laa til Bispedømmet Hovedgaarden Kjeldgaard foruden flere Bøndergaarde; i Annexet Aasted

¹⁾ Dansk Atlas 4, 739. Ældste Arkivreg. 2, 354 ff. Væbner »Jep Pusel af Hegelund« havde 1469 tilskjødet Bispedømmet en Del Gods i Salling (a. St. 358); 1486 gav Lars Pusel Stadfæstelse paa alt det Gods, hans Forældre havde givet til Sjele Alter i Viborg Domkirke (smstds. S. 346). 1569, 31 Aug. døde »vir honestus Lau in Hegelund« og blev begravet paa Torum Kirkegaard (se foran Side 359). I det fuldstændige Exemplar af Klageskriftet, som Hr. Prof. Allen ejer, omtales udtrykkelig Kong Frederiks Sygdom og Svaghed som Grund til Bispens egenraadige Adfærd; smilgn. N. dsk. Mag. 3, 26.

havde Niels Krabbe til Østergaard i sin Tid skjænket en Gaard i Risum til Selde Kirke, og denne Gaard er muligt bleven benyttet til Præstegaard; thi om Søren Nielsens Formand, Her Jens Kristensen, siges i Præstefortegnelserne, »at han har boet i Aasted og levet 1531«. Han maa da antages at være død i dette Aar, med mindre Søren Nielsen skulde have virket i Selde som luthersk Fripræst ved Siden af den katholske Hr. Jens i Aasted. Rime- ligst har dog Forholdet ogsaa her været, at Bisp- en har villet forholde den nye luthersksindede Præst Kirkens Gaard i Aasted Sogn. Søren Nielsen vedblev at være Præst i de to Sogne indtil sin Død 1567; han nævnes tillige som den første lutherske Provst i Nørre- og Harre Herreder ind- til omtrent Aar 1562, da Provsteværdigheden var gaaet over til Her Kristiern Brun i Hjerck og Harre Sogne ¹⁾.

I Gretterup Sogn, hvormed den Gang Tise var for- bundet som Annex, har det uden Tvivl ogsaa været For- holdet med Præstegaarden eller Annexgaarden, som har bragt den anden Peder Thomesen i Strid med Jørgen Fris. Sognets Præstegaard laa i Gretterup; men den laa paa en Strandbanke og var saa usel og Sognene saa ringe, at »Her Peder Thomesen ikke kunde have sin Næring og Underholdning der, men flyttede fra Sognene over til Him- mersyssel og finge Farsø Sogn isteden«. Som hans Efter-

¹⁾ Ogsaa i disse Sogne havde Præsten paa Reformationstiden Stridig- heder om Præstegaardens Tilliggende; 1534, Søndag før Epiphania domini (d: 4 Januar) fik Her Thomas Simensen, Præst til Hjerck, et fuldt Tingsvidne, at 7 Agre i Bailum Mark vare Præste- gaardens rette Agre. — 1547 fik Hr. Kristiern Brun i Hjerck et Tingsvidne, at Her Søren Torbensen, salig med Gud, rette Sognepræst til Hjerck, havde en Toft til Hjerck Kirkegaard »ulast og ukjæret«. Søren Torbensen nævnes i et Brev af 1474 i Bailum, Hjerck Sogn, formodentlig den samme, der nævnes som Bispens Official 1500-1504 (Ældste Arkivreg. 2, Register; Viborg Stiftsbog). Om Kristiern Madsen Brun, 1537-43 Universitets- pedel, derpaa med kgl. Understøttelse Student i Vittenberg indtil 1546, død c. 1584, smlgn. Rørdams Universitetshist. 1, 665.

mand »blev sendt fra Viborg« Her Søren Ibsen; men da han hørte, hvorledes Forholdet med Præstegaarden var, »gav han sig derfra igjen til Skolen«, hvorpaa han senere blev Præst til Roslev og Ryberg i samme Herred. Hans Eftermand Kristen Jensen Sommer kunde heller ikke ret længe holde det ud i det lille Kald, men flyttede snart efter til Nabosognene Junget og Torum; hans Eftermand Niels Mogensen holdt ud »i 5 Aar«, hvorpaa han flyttede til Jebjerg og Lyby Sogne. Han var Præst 1552-57, men kun i Tise; thi 1552 var Gretterup Kirke bleven nedbrudt og Sognefolkene henlagte under Junget, hvilket saaledes er sket samtidig med, at Kristen Sommer blev forflyttet til Junget og Torum, hvorimod Præsten i Tise til Erstatning ved Klemmebrevet 1555 fik Kongetienden af Tise Sogn. Men herved fremkom den Ulempe, at Præsten til Tise Sogn havde sin Præstegaard i en anden Præsts Sogn, i Gretterup i Junget Sogn, hvilket Forhold varede til 1824, da Tise blev lagt som Annex til Grinderslev Klosters Sogn. Niels Mogensen søgte i Aaret 1552 at faa Forholdet hævet, idet han lod tage Tingsvidner paa, at i over 60 Aar havde Præsten til Gretterup og Tise Kirker altid haft al Oppebørsel, Landgilde og anden Herlighed af en Gaard i Sønder Tise, som var bortfæstet til to Bønder, »og at samme Gaard var rette Præstegaard«, og at han i den Anledning »havde gjort Varsel til Her Otte« (c: Otte Krumpen paa Hald, Stiftslensmand over Viborg Stift). Niels Mogensens Eftermand Kristiern Kristiernsen lod sig i Aarene 1578 og 84 give en Del Vidnesbyrd om Gretterup Præstegaards og Tise Kalds ynkelige Forfatning baade af Peder Thomesens Søn Thomas Pedersen, Præst i Blære, af de tidligere Præster og af Tise Sognemænd, men uden altsaa at opnaa sin Hensigt, at faa Præstegaarden i Sønder Tise tilbage ¹⁾. — Det er den gamle Strid mellem Præsterne og Bisperne i Vi-

¹⁾ Vidnesbyrdene i Stiftsarkivet, vedkommende Herreds- og Sognepakke.

borg om Præstegaarden, idet efter Reformationen den kgl. Lensmand traadte i Bispens Sted. Forholdet skal skrive sig fra Biskop Glob's Tid, idet denne for igjen at kunne indløse nogle til Aarhus Biskop pantsatte Herreder fik Præsteskabet i sit Stift til »for nogle Aar« at overlade sig Herligheden og Afgifterne af Annexgaardene; nogle Præster gjorde senere deres Ret gjældende og fik Annexgaardenes Herlighed tilbage, andre forsømte det; da kom Reformationen, og de tilbagestaaende Annexgaardes Herlighed blev da inddragne under Kronen som hjemfaldet Bispegods ¹⁾).

At de nævnte tre lutherske Præster have været dækkede ved de bekendte kongelige »Beskjærmelsesbreve«, som vare Bisperne en saa slem Nød at knække, tør vel anses for utvivlsomt. Kronen havde desuden Patronats- og Kaldsret til Selde Kirke, i det mindste efter Reformationen, indtil den ved Magelæg blev tillagt Jørgen Rosenkrands til Kjeldgaard Aar 1647 ²⁾. Ser man hen til Egnens adelige Slægter, havde Katholikerne neppe noget at frygte af Kjeld Iversen Jul og hans Søn Mester Iver Kjeldsen Jul til Astrup (Grinderslev Sogn, Nørre Herred), der var Domprovst i Ribe. Albert Skel til Hegned havde 1471 stiftet en stor Sjølemesse for sig og sin Slægt i sin Sognekirke Tøndering ³⁾; af hans Sønner havde Anders Skel arvet Hegned, Lars Skel Jungetgaard; men denne sidste, der ved Opløbet i Viborg 1530 mod Jørgen Fris var optraadt som Fredsmægler, stod netop i disse Aar i et saa ejendommeligt Forhold til Dueholm Kloster, at han maa anses for en god

¹⁾ Pont. Annal. 3, 439. Pontoppidans Kilde er en Landstingsdom af 1574 om Ravnkilde Præstegaard i Aars Herred, af hvilken det tillige fremgaar, at Jørgen Fris havde villet tiltage sig Gaarden, »fordi han fik Avind til Hr. Mads, for han med de allerførste her i Stiftet annammed Guds Ord og Evangelium og ægtegiftede sig«. Smlgn. Rosenvinge, Gl. dsk. Domme 3, 238.

²⁾ Hofmans Fundatser 3, 320.

³⁾ Gavebrevet efter Originalen i Viborg Stiftsarkiv aftrykt i Hofmans Fund. 3, 474.

Katholik ¹⁾). Han døde senere ugift, hvorpaa hans Gaard tilfaldt Anders Skels Søn Hermann Skel til Hegned og Jungetgaard, der rigtignok alt i 1531 havde begivet sig til Vittenberg, hvor han opholdt sig i flere Aar og tog sig af sin Landsmand, den bekjendte lutherske Skribent Petrus Parvus; senere blev han en af Reformatorerne højt anset Mand og døde 1555 som kgl. Sekretær; men i de Aar, vi her have omtalt, kan han neppe antages at have haft nogen Indflydelse paa Egnens Begivenheder. Mere begjerlige efter gejstligt Gods vare derimod Krabberne paa Østergaard i selve Aasted Sogn; Gaarden ejedes den Gang af Glob Krabbe, hvis ældste Søn Iver Krabbe var gift med Magdalene Eriksdatter Banner, en Søster til den ivrige Lutheraner Erik Banner til Asdal; begge disse Mænd viste baade i disse Aar og senere en saa stor Lyst til at forgribe sig paa Kapitlets Ejendom Fur, Krabbernes gamle Stamsæde, at denne Slægt maa anses for en Støtte for Lutheranerne paa denne Egn. Iver Krabbe roses uden et Par Aar senere af Bugenhagen for den Iver, hvormed han i Forening med Peder Palladius visiterede i Roskilde Stift ²⁾).

6.

De to Prælater, under hvilke Furland stod paa Reformationstiden, Erkedeggen M. Anders Skovgaard og Kantoren M. Niels Fris, kom til at tage en meget forskjellig Del i Tidens Begivenheder.

Niels Fris, Søn af Anders Fris til Haraldskjær ved Vejle, var en Broder til Bispem Jørgen Fris, men kom ingenlunde til at staa i noget godt Forhold til sin Broder. Da Bispestolen i Aaret 1520 var bleven ledig ved Biskop Erik Kaases Død, var der udbrudt Strid om Besættelsen, idet Kapitlet havde sin Kandidat og Kongen sin, medens

¹⁾ Dueholms Brevbog S. XXI ff.

²⁾ Schumacher, Gel. Männer Briefe 1, 13-14 (Rørdams Universitets-hist. 1, 515, Note).

Paven alt i Erik Kaases Levetid havde forbeholdt sig Provisionen af Embedet. Kongens Kandidat var den kgl. Sekretær Mester Jørgen Fris, der kort før var bleven indtrængt i Kapitlet som Domprovst, men som kongelig Sekretær neppe havde haft Lejlighed til at residere ved Domkirken og formodentlig var Kapitlet temlig ukjendt ¹). Han var imidlertid ikke ledig, men rejste til Sverig, hvor Kristiern den anden den Gang opholdt sig, for at virke for sin Sag, og han fik Dronning Elisabeth, som styrede Riget i Kongens Fraværelse, til indtrængende at anmode Kapitlet om at vælge ham. »Mester Jørgen Fris«, skriver Dronningen 20 Septbr. 1520 til Kapitlet, »har berettet for os, at I have i Sinde at postulere den Munke Biskop; hvilket ej sømmeligt er, efterdi I have andre gode Mænd udi Eders Kapitel, som duelige ere, som I selv ydermere vide kunne«. Hun beder da Kapitlet indtrængende om »at eligere M. Jørgen Fris, som sædvanligt er«, og midlertidig overdrage Mester Niels Fris Besiddelsen af Embedet, indtil Jørgen Fris kommer tilbage fra Kongen ²). Mærkeligt nok havde Niels Fris imidlertid i de samme Dage, ved et Brev fra Aalborg af 23 Septbr., altsaa før han kan antages at have faaet Dronningens Brev i Hænde, søgt at vinde Bispedømmet for sig selv, idet han tilbød at tilbagegive Kronen Øen Mors — dette Pantelen, som senere skulde volde Jørgen Fris saa mange Bryderier — hvis Kongen vilde tilstede, at han blev Bisp ³). Dette Brev kom imidlertid for sent til at kunne udøve nogen Virkning. Kong Kristiern maa have virket ivrigt for sin Sekretærs Valg i Rom; thi den 7 Januar 1521 blev Jørgen Fris ved pavelig Provision af Leo 10 udnævnt til Biskop over Viborg Stift i en Alder af 28 Aar. Hindringerne fra Pavens Side vare

¹) Efter N. dsk. Mag. 1, 203 var Ove Bilde endnu Domprovst i Viborg 1520; Aarstallet dog tvivlsomt.

²) Dronningens Brev efter Originalen i Viborg Stiftsarkiv aftrykt hos Ursin S. 152, Anm. 4.

³) Allens Breve osv. 1, 3. De tre nord. Rigers Hist. 3, 2, 210,

saaledes let blevne overvundne; Pave og Konge rakte hinanden Haanden for at omgaa Kapitlet; thi der er i Pavebrevet intet Spor af, at Kapitlet har foretaget noget Valg. »Munkebisp« var trængt til Side; men desværre véd man ikke, hvem Dronningen sigter til ved dette haanlige Navn¹).

Niels Fris var altsaa ikke bleven Biskop. I den følgende Tid nævnes han i Dokumenter ved flere Lejligheder som et indflydelsesrigt Medlem af Kapitlet; men med sin Broder Bispen levede han i Strid. Han havde nemlig faaet Sebber Nonnekloster i Forlening af Bispen paa Livstid og havde gennem Mogens Gøje skaffet sig kongelig Stadfæstelse herpaa i Januar 1528; men Aaret efter søgte Bispen at faa Klostret taget fra ham, idet han beskyldte ham for at have ladet Bygningerne forfalde, Skovene forhugge og ikke sørget for Nonnernes Underhold. En i den Anledning nedsat kongelig Kommission, som bestod af 5 Adelsmænd, afgav en for Bispen gunstig Erklæring under 14 Novbr. 1529. Da denne Dom indeholder et godt Bidrag til Skildringen af Klostrenes ynkelige Tilstand under adelige eller gejstlige Lensmænd, meddeles den som Tillæg. Dog gaar Dommen ikke ligefrem ud paa, at Niels Fris har forbrudt sin Ret til Lenet; men at Biskop Jørgen betragtede Sagen saaledes, ses af et Brev fra Jens Hvas til Kongen af 1 Septbr. 1530, hvori denne meddeler, at M. Niels Fris den Dag havde været hos ham og klaget over, at Biskop Jørgen »havde udsendt sine Svende at skulle tage Sebber Kloster fra ham; men al hans Avl, Hø og Korn, Bo og Boskab var derinde, hvilket han ikke saa hovedkuls kunde flytte ud deraf, medens han havde modtaget det tomt ved Paasketid«. Han beder derfor om at maatte beholde Klostret endnu en Tid eller faa Befaling og Dommere mellem Biskop Jørgen og sig i den Sag, efterdi han havde stævnet Biskop Jørgen til Herredag derfor, men for Tidens Lejligheds Skyld ikke kunde komme i Rette med ham. Jens Hvas anbefa-

¹) Pave Leos Kaldsbrev meddeles som Tillæg.

lede Sagen paa det bedste til Kongen, at Niels Fris ikke maatte blive altfor meget forurettet. Hvorvidt dette er taget til Følge, vides ikke, men Niels Fris mistede Forleningen, der synes at være given til Axel Gøje ¹⁾. At disse Stridigheder med Broderen have medvirket til, at Niels Fris i de samme Dage sluttede sig til Reformpartiet i Kirken i Anledning af Gudstjenestens Forandring, er troligt nok.

At Forholdet til Broderen blev end værre derved, er naturligt, og man har ogsaa et Vidnesbyrd om, at den af Paven bansatte Biskop har sat Kantoren Niels Fris og et andet, forøvrigt ukjendt Medlem af Kapitlet, Her Søren, i Ban, fordi de havde modsat sig en ny »Skikkelse«, som Bispen vilde gjøre i Domkirken. Sagen kjendes kun af et desværre udateret Brev fra Domprovsten i Viborg til Jørgen Fris, hvori han højlig beklager sig over Biskoppens Adfærd og henviser ham til den Ed, han havde maattet sværge Kapitlet ved sin Tiltrædelse af Bispedømmet. Rime- ligst maa dette Brev dog vistnok henføres til Aaret 1533, da det ved Herredagen i Kjøbenhavn var blevet vedtaget, at den katholske Gudstjeneste skulde gjenindføres i Domkirken, hvilket Jørgen Fris ikke kunde sætte igjennem, og den Domprovst, der saaledes tog sig af Kapitlets lutherske Medlemmer, er da den kongelige Sekretær Kristiern Pedersen, der 1529 ved den kongelige Sekretær og Domprovst Knud Gyldenstjernes Udnævnelse til Biskop i Fyens Stift egenmægtig var bleven indtrængt i Kapitlet af Frederik den første, og som udtrykkelig efter Kongens Bud havde faaet Fritagelse for at residere ved Kirken ²⁾.

I den følgende Tid mødte Niels Fris ved Rigsdagen i Kjøbenhavn 1536 blandt Kapitlets Udsendinge, og i 1537

¹⁾ Smlgn. Dansk Atlas 5, 90 (Daugaard S. 385), hvis Forfatter synes at have kjendt de her som Tillæg meddelte Breve, men ikke Hvasses Brev af 1 Septbr. 1530. (G. Ark, top. Saml. Viborg Nr. 227).

²⁾ Münters Reformationshist., Aktstykket 2, 721. Annaler f. n. Oldk. 1847, S. 137. — Breve i Stiftsarkivet. — Om Domprovst Kr. Pedersen smlgn. Rørdam: Mester Jørgen Sadolin S. 65.

deltog han i Forhandlingerne om Kirkeordinansen, som han undertegnede uden Forbehold. Han opkrævede i Aaret 1546 for Viborg Stift de saakaldte »Bibelpenge« i Anledning af Kristian den 3dies Bibeloversættelses Udgivelse. Kantor vedblev han at være til sin Død 6 Novbr. 1557; han havde ægtet en adelig Dame, Anna Høg, som alt døde 1545. Senere giftede han sig med Margrete Nielsdatter, Enke efter Borgmester Jesper Simonsen i Viborg. Hans Kanikeresidens blev efter hans Død anvist til Bispegaard, som den er endnu ¹⁾).

Medens Niels Fris saaledes havde sluttet sig til Reformationen, indtog Ærkedegnen Mester Anders Skovgaard, Søn af Jep Jensen til Skovgaard (Kollerup Sogn, Tyrild Herred) en ganske anden Stilling. Han var bleven Ærkedegn 1518 ved den kongelige Sekretær Mester Jakob Krumpens Død. Som Ærkedegn var han i disse Aar i Virkeligheden Kapitlets Hoved, da de kongelige Sekretærer, der stadig toges til Domprovster, aldrig opholdt sig ved Kapitlet. Alle større og vigtigere Sager gik derfor gennem M. Anders Skovgaards Hænder, ligesom alle Breve til Kapitlet i denne Tid stadig stiles til »Ærkedegnen, Kantoren og menige Kaniker«, uden at Provsten en eneste Gang nævnes. — Som Ærkedegn havde han Patronatsretten til Fur Kirke med Forpligtelse til at vedligeholde Messerne i Fur Kirke og Viborg Domkirke, hvorpaa Kapitlets Ejendomsret til Øen tildels hvilede. Da Reformatorerne havde sat sig i Besiddelse af Domkirken, kom Mester Anders derfor i en farlig Stilling. Haardnakket holdt han paa sine Messer lige saa vel som den tidligere omtalte Kanik, Kirkens Værge Kjeld Olufsen, og medens Niels Fris og de lutherske Kaniker vare gaaede paa Forlig med Reformatorerne og havde godkjendt Reformen af Gudstjenesten i Domkirken, tog Mester Anders sin Tilflugt til Prioeren i Dueholm

¹⁾ Kirkeh. Saml. 2, 587; Marm. Dan. 2, 205; Bloch, Den fynske Gejstl. Hist. I, 23. Breve i Stiftsarkivet.

Kloster, Jakob Jensen, der sørgede for, at de Messer angaaende Fur, som Ærkedegnen plejede at lade afholde ved St. Mortens Alter i Domkirken, nu paa Anders Skovgaards Bekostning bleve afholdte der i Klostret. Mester Anders lod sig alt ved Paasketid 1531 give Vidnesbyrd herom af Prioren og to Adelsmænd, Peder Stygge, der lader til at have været indskreven i Klostret, og den tidligere nævnte Lars Skel til Jungetgaard, og da Mester Anders det næste Aar lod til ikke at tænke derpaa, tilskrev Prioren ham et egenhændigt Brev, hvori han først takker ham »for alle Raad og Medstridelser«, som Mester Anders altid viste ham i de trange Tider, og derpaa tilbyder ham atter at bringe ham Vidnesbyrd om Messens Vedligeholdelse, samt raader ham at tage skriftligt Vidnesbyrd herom hvert Aar, indtil han med Guds Hjælp kunde holde den Tjeneste igjen i sin Domkirke, hvori han var bleven hindret »ved Oprør, Vold og Overfald«. Vidnesbyrdene bleve derpaa afgivne af de nævnte tre Mænd i Begyndelsen af Aarene 1532, 33 og 13 April 34, hvorimod der savnes Vidnesbyrd fra Krigsaarene 1535 og 36 ¹⁾.

Foruden at disse Vidnesbyrd kaste Lys over Dueholms Klosters Tilstand og med fuld Gyldighed bevise, at det ikke er lykkedes Jørgen Fris at faa Recessen af 3 Juli 1533 om Domkirkens Restitution bragt i Kraft, kaste de ogsaa et godt Lys over M. Anders Skovgaards Karakter, og naar man da erindrer, at den samme Mand endnu i Aaret 1537, da han skulde underskrive Kirkeordinansen, havde Mod til at paaberaabe sig et almindeligt Konciliums Afgjørelse ²⁾, viser han sig herved som en saa tro Tilhænger af Katholicismen, at man med fuld Føje kan anse ham for Katholi-

¹⁾ Brevene ere efter Originalerne i Viborg Stiftsarkiv meddelte i O. Nielsens Udgave af Dueholms Brevb. S. xxi—xxij.

²⁾ Ego Andreas Schowgordt salvo jure cujuscunqve deum timentis subscribo et accepto prædictos articulos nomine capituli Wybergensis, donec aliquid melius in laudem et honorem dei concilium generale definuerit.

kernes Hovedfører i Viborg i disse Aar. Det vilde derfor være paafaldende, om han skulde være sluppen for de lutherske Prædikanter Vrede, medens de banlyste den ovennævnte Kanik Kjeld Olufsen og endog fik ham jaget ud af Byen; det er derfor vistnok Anders Skovgaard, der i Jørgen Sadolins Beretning om Herredagen 1530 paa Grund af sit ejendommelige Forhold til Dueholm Kloster paa Mors nævnes med Øgenavnet »Mester Morsing af vor Røverkule i Viborg«, som var bleven banlyst af Prædikestolen tilligemed Kjeld Olufsen, fordi han saa haardnakket holdt paa sine Messer, og som efter Sadolins Beretning at slutte tillige maa have været en af Katholikernes Hovedførere under Religionskampen paa Herredagen 1530¹⁾).

At Mester Anders ligeledes har sørget for, at Messerne i Fur Kirke bleve holdte vedlige, viser et Tingsvidne fra Fur Birketing af 14 April 1536, hvori Sognemændene bevidne Præsten Kristen Nielsen, at han har holdt de Messer og den Gudstjeneste vel ved Magt, som Erkedegnen plejer at lade holde i Fur Kirke, »saa at baade de og menige Sognefolk takke ham godt«. Det lyder nu meget katholsk; men samme Dag lod samme Præst samme Mænd bevidne, »at Her Kristen Nielsen, siden han kom til Fur og blev deres Sognepræst, har skikket sig redelig og vel, prædiket og lært dem Guds Ord og standet dem for udi alle Maader som en Dannemand, saa at de og menige Sognefolk takke ham godt«. Om Messerne tales derimod ikke et Ord i dette Tingsvidne, saa at den gode Præstemand unægtelig lader til at have forstaaet at give sig et katholsk eller luthersk Anstrøg, alt efter Lejligheden, hvilket jo i det Øjeblik var det sikreste²⁾).

¹⁾ Dsk. Mag. 1, 94; smlg. Hvitfeld, S. 1332. En Kanik af Navnet »Morsing« har jeg ikke truffet blandt Domkapitlets Breve; skulde han regnes med, vilde der desuden snarere blive for mange end for faa til at besætte Kapitlets 12 Præbender. Smlgn. ovnfr. S. 544, Note 2.

²⁾ 2 Tingsvidner, udstedte fra Fur Birketing Aar 1536, Fredag før Paaske, af Jørgen Krabbe, Birkefoged (i Seglet et Bomærke),

Medens Mester Anders og hans Kapellan vare ivrige for at sikre sig Vidnesbyrd om deres Messers Vedligeholdelse, foregik der imidlertid et Par Smaabegivenheder, som tyde paa, at de Sognemænd, som i Aaret 1536 vare saa tilfredse med deres Sognepræst, ikke altid havde vist sig saa føjelige mod ham og mod M. Anders. Saaledes udstedtes Fredagen før Pinsedag, 23 Maj 1531 et Tingsvidne af Anders Mortensen, »paa den Tid Foged til Fur Birketing« m. fl., ifølge hvilket Jørgen Krabbe fik Vidnesbyrd af 8 Dannemænd, at »Store Søren gav Jørgen Krabbe »loff« for al hans Klage og Vrede, som Jørgen Krabbe havde over fornævnte Store Søren, saa nær som til $\frac{1}{2}$ Td. Byg, som han udredte paa fornævnte Ting, og gav saa »loff«, at han ej var M. Anders Skovgaard mere pligtig. Ligeledes svarede han saa, at naar M. Anders Skovgaard vilde høre hans Regnskab, da vilde han gjøre Kirkeskat og redig Hvid; ligeledes svarede han paa Kongens Vegne, at naar nogen krævede ham paa Kongens Vegne, da vilde store Søren give ham den Del, han var ham pligtig« ¹⁾).

Anders Sommer, Per Furbo, Anders Mortensen og Store Søren; i Viborg Stiftsarkiv, Pakkerne »Harre Herred« og »Kuriøse Papirer«.

- ¹⁾ Brev i Stiftsark., Pakken »Domkirke, 1.« — Et Tingsvidne, hvoraf der kun haves en daarlig Afskrift, udstedt kort før (23 April 1531) af Jørgen Krabbe, »Foged til Fur Ting«, Anders Sommer, Store Søren m. fl., vidner om andre Uordner paa Øen, idet Gravers Nielsen og Anders Mortensen fik Vidnesbyrd af 8 Mænd, »at alle sagher nw var sømmeligt uordhen møglett om then whegnede, som haffwer werit paa Fwer aff en lang tiid; tha vort thi nw forlichte, bode erchideghnens og cantors tieneré, at alle theris kiend iord och eng skulle legiss til henet« (skulde indhegnes?) osv. »Hwilcken ther findes, som gør whenet, han skall haffue forbrøtt syen gord och bolegh; item at alle wkiend iord, ner ther er icky korn vdhi, skulle wdlegis for hwer mand, som thet haffuer werit tilforne«. (Smsts). — Jørgen Krabbe »i Præstegaard« var en af Mester Anders Skovgaards Fæstebønder, som af ham var indsat til Birkefoged paa Øen; naar i enkelte Tingsvidner forekomme andre Fogeder »paa den Tid« eller »den Dag«, er det andre Bønder, som ere constituerede paa disse enkelte Dage, naar Jørgen Krabbe selv

At det er Tiendesagen, der ligger bag ved denne Klage over store Søren's Opførsel, fremgaar af et andet Tingsvidne af 19 Juli 1532, udstedt af Søren Mortensen, »Foged til Fur Birketing paa den Tid«, Anders Sommer osv., ifølge hvilket »beskeden Mand« Jørgen Krabbe lod tage Vidnesbyrd om, at Anders Sommer havde ladet oplæse et beseglet Brev fra Mester Niels Fris, »at Anders Sommer skulde tilsige alle Mester Nielses Tjenere paa Fur, at de skulde tiende deres Tiende kristeligen og redeligen og ej holde noget hos dem igjen, som ærlig og velbyrdig Mand Mester Anders Skovgaard og Præsten paa fornævnte Fur burde at have af dem med Rette, saa fremt de vilde have hans Venskab«. — Tiendens Ydelse var som bekendt paa Reformationstiden et af de store Stridspunkter, der fremkaldte mange Klager fra Prælaternes Side, uagtet Tiendepligten var slaaet fast ved Odense Reces 1527. Navnlig klages der over de jydskes Bønders Modstand. Man har saaledes tidligere kjendt til Modstand i Aarhus Stift, hvor Adel og Bønder 1530 klagede over Biskoppens Officialers overdrevne Fordringer; her paa Fur ses det af ovenstaaende Tingsvidne, at det er selve Præste- og Kirketiendens Ydelse, som har fremkaldt Modstand. Paa Herredagen i Kjøbenhavn 1533 fastsattes derfor af det katholsksindede Rigsraad meget haarde Straffe mod dem, som »holdt noget hos dem igjen«, idet Lensmændene fik Ret til uden Lov og Dom at opbryde de Gjenstridiges Lader og straffe de Skyldige som for Tyveri. Men det hjalp altsammen intet; under Grevefejdens Storme, som ogsaa naaede op i Nærheden af Fur, idet Bispens Gaard Kjeldgaard efter Sagnet skal være bleven ødelagt af Bønderne, er det neppe lykkedes Prælaterne at faa tilbørlig Tiende fra denne Egn. Endnu efter at Roligheden var vendt tilbage, maatte Tiendens Ydelse indskjærpes ved strænge Kongebud, hvoraf et Par af 24 Maj 1537 til Harre-

optraadte paa Tinget paa Anders Skovgaards Vegne og saaledes selv var Part i Sagen.

og Hindborg Herreder i Salling tilfældigvis endnu ere bevarede ¹⁾).

Samme Dag, som Jørgen Krabbe lod tage det ovennævnte Tingsvidne, ifølge hvilket den luthersksindede Kantor maatte komme den katholsksindede Erkedegns til Hjælp i Tiendesagen, lod han de samme Mænd afgive Vidnesbyrd om en anden Sag, »at ærlig og velbyrdig Mand Hans von Visch selv tredie og ærlig og velbyrdig Svend Iver Krabbe og hans Svend vare paa Fur at jage Løverdag sidst forleden, og ej de sparede fattig Folks Korn, men rede og rendte her og der omkring i deres Korn med Heste og Hunde, frem og tilbage, tvert og indenlands«, navnlig i ti navngivne Mænds Korn paa Engelst Mark, foruden i flere andre fattige Mænds Korn, »ej sparendes det mere end anden Jord, de rede paa«. Jørgen Krabbe selv tillige med to andre Mænd klagede desuden over, at for et Aar siden havde Iver Krabbes Hunde ved en lignende Jagt bidt deres Lam og Faar ihjel. Til end mere Sikkerhed lod et Par Bønder den følgende Søndag tage et lignende Sognevidne mod de to Adelsmænd og deres Følge ²⁾).

Det adelige Overmod, som disse Junkere udviste mod de stakkels Furboere, og den Haan, som Iver Krabbe viste mod Viborg Kapitel ved fra Østergaard af at lade sig sætte over Sundet med Heste og Hunde for at jage paa Kapitlets Ejendom, ret som den alt igjen var kommen tilbage til ham, fremkaldte en Retssag mod Iver Krabbe paa Fur Birketing; men hans Fader Glob Krabbe søgte at afværge den ved at lægge sig imellem. I den Anledning tilskrev M. Anders Skovgaard ham egenhændigt i sit og Niels Frises Navn følgende Brev, som i al Fald viser, at Mester Anders ikke var bange for at sige ham Sandheden:

¹⁾ Tingsvidnerne og Kongebrevene i Tiendesagen i Stiftsarkivet, anf. St.

²⁾ Sognevidne, udstedt af Præsten Kristen Nielsen, Jørgen Krabbe, store Søren, Anders Sommer m. fl., dat. Søndag efter St. Margrete Dag 1532, i Viborg Stiftsarkiv, »Domkirke«, Pakke 1.

Wenligh och kierligh helszen altiit forsend medt gudt. Kyære Glob, som ether tiener Enuold y Kolss var hoess oss nw tiisdag nest effther Sti Olai dagh, begerend paa ethers vegne, at vij skulle offergiffue then voldt, ethers søn Erick¹⁾ Krabbe standher paa till Fuer bierck tingh for then hoffmodt, store skade och offuerwoldt, han gjorde ther løffuerdagh nest for sancte Margarete dag nw nest forleden, tha maa y vide, att an (sic) hare eller ij eller then trasserij och hoffmod, han gjorde oss, ther liggher føyghe mach paa, men then skade och forfangh, han haßuer giordt the fattughe mendt, kirckens tienere, bode tilforne paa theris faar och lam och nw paa theris korn, ladhe vy oss tycke, hand gierer wchristelighen medt, och matthe mand finde then hedningh, ther skulle icke bewiisze segh saa wmildelighen modt noghen christhen, som hand met hans tilfølghe bewiisthe thennom emod the fattige folck; thii att ther var icke en aff thennom, som spardhe fattige folckis korn mere ændt andhen iordt, the redhe paa etc. Men hwes ther om er, ville wy gierne for ethers skiildt paa thenne tiidt offuergiffue thet met ethers søn och hans swendt; dømme och retthe sielfue om then skade, the fattuge folck haßue fongett paa theris korn och qwegh, som y kandt tencke christeligh och redelight er for gwdt. Y hwilcken made wij kwnde noghet giøre eller lade ether til vilie, skulle y altiit finde oss ther till velwillige. Her meth ether gud befalendis. Schriffuit y Viborgh anno domini mdxxxij, Torsdaghen nesth for sancti Petri dagh ad vincula.

Anders Skowgaardt
och Niels Friis.

Udskrift: Erlich oc velbyrdugh mand Glob Krabbe till Østhergaardt venlighen sendes thette breff.

Papir, forsynet med Frises og Skovgaards Segl som udvendig Forsegling. Haanden er Anders Skovgaards egen tydelige og faste Haand. Vib. Stiftsark.

Sagen er vel dermed bortfalden; men den Attraa, Iver Krabbe derved viste efter at faa Fingre i sin Æts gamle Ejendom, var kun gjemt, men ikke glemt. Dog

¹⁾ Iver kaldes han udtrykkelig i Vidnesbyrdene.

maatte han vente til bedre Tider. Da Hertug Kristian var bleven hyldet i Horsens af den jyske Adel 18 Aug. 1534, blev der udtrykkelig i den udvalgte Konges foreløbige Forsikringsbrev indsat den Bestemmelse, at det Gods, som Kirken og dens Personer havde i Besiddelse, og »som de bruge med Messer, daglige Tider og andre Ceremonier«, skulde de fremdeles beholde, indtil der blev truffet nærmere Ordning om denne Sag af Kongen i Forening med Adlen¹⁾. Foreløbig var der saaledes intet at frygte; M. Anders har ogsaa tillige med den øvrige jyske Adel og Gejstlighed sluttet sig til Hertug Kristian; 12 Marts 1536 var han saaledes i Haderslev, hvor han udvirkede et Kongebud mod at anlægge flere Saltkjedler paa Kapitlets Ejendom Læsø, at Skoven paa Øen ikke skulde forhugges²⁾. Oktober samme Aar blev han tillige med Kantoren Niels Fris og Mester Splid Fasti af Kapitlet sendt til den store Rigsdag i Kjøbenhavn, hvor han netop kan være indtruffen tidsnok til at høre det kongelige Bursprog fra Gammel Torv og sætte sit Navn under den Reces, der for stedse skulde knække Gejstlighedens Magt, og i den følgende Tid deltog han, som ovenfor berørt, i Forhandlingerne om Kirkeordinansen, som han dog kun nødtvungen sluttede sig til³⁾.

Blandt Bestemmelserne i Recessen af 1536 fandtes ogsaa den, »at naar de Personer ere døde og afgangne,

¹⁾ Geh. Ark. Aarsb. 2, 81.

²⁾ Brevet i Stiftsarkivet (»Læssø«, Pakke 23, 2).

³⁾ Kongebrevet af 19 Oktober, hvorved Kapitlet bydes at sende 3 eller 4 Medlemmer til den til 15 Oktbr. (!) sammentrædende Rigsdag, findes i Stiftsarkivet. Den 30 Oktbr. endte Rigsdagen, saa at det næsten er mærkeligt nok, at de nævnte Mænd kunde komme tidsnok til at sætte deres Navn under Recessen, hvor de findes opførte blandt — Adlen (Rosenvinge, Gl. dske Love 4, 158). 6 Dage maa vel paa hin Tid anses for den knappest Tid til, at Brevet kunde komme fra Kbhvn. til Viborg, Kapitlet foretage sit Valg, og de Valgte rejse til Kbhvn., selv om de rejste »baade Dag og Nat«, som Brevet byder. De hidkaldtes ogsaa kun »for at høre vor Villie«, altsaa ikke for at deltage i nogen Forhandling.

som have Vikarier i Forlening, maa Adelen komme til det Gods igjen, som de med nøjagtige Breve og Segl kunne bevise, at de ere rette Arvinger til«, medens det udtrykkelig fastsattes, at alle Prælatværdigheder og Kanikedømmer skulde blive ved Magt¹). Man skulde saaledes tro, at de Ejendomme, der vare tillagte Kapitlets Prælater, maatte være sikre nok. Men 11 Aar senere, da Iver Krabbe imidlertid havde arvet Østergaard efter sin Fader († 1543) og desuden var ivrigt i Færd med at skrabte Gods sammen til den af ham selv oprettede Hovedgaard Krabbesholm ved Skive, indstævnedes han under Kongens Ophold paa Koldinghus, hvor Iver Krabbe selv var Lensmand, Anders Skovgaard og Niels Fris for Kongens Domstol, idet han tilbagefordrede Lundegaard med mere Gods paa Fur og Patronatsretten til et Kapel sammesteds, som hans Forfædre havde funderet. Han beraabte sig paa, at Tjenesten var nedlagt, som skulde holdes for Godset; men ved Kongedom af 7 Januar 1547 blev Sagen mellem Iver Krabbe og Niels Fris udsat, da Niels Fris paa den Tid havde lovligt Forfald i Kongens Ærinde, og Sagen mellem Anders Skovgaard og Iver Krabbe afvist, fordi denne ikke havde benævnt Godset nøjagtig i sin Stævning.

Det kom nu Anders Skovgaard til Gode, at han havde sine Papirer i Orden, og at han i sin Tid havde fulgt Prior Jakob Jensens Raad at tage skriftlige Vidnesbyrd om Messernes Afholdelse i Dueholm Kloster. Desuden havde han 29 Decbr. 1546 faaet et i den Anledning udstedt Vidnesbyrd af Jakob Skjønning, Superintendent over Viborg Stift, Kjeld Jul, Læsemester, Morten Hvas, Jeb Povlsen og Oluf Nielsen, »Sognepræster og Prædikere udi Viborg«, at Kapitlet i Viborg »aarligen i timelig Tid havde udlagt og givet de Penge til Guds Ords Prædikeres Underholdning, som de tilforne udgav og udlagde til

¹) Rosenvinge, Gl. dske Love 4, 165; smlgn. Haandfæstningen i Geh. Ark. Aarsberetn. 2, 87.

Messepræster, siden den Tid de ugudelige Vinkelmesser blev af Guds Ord og kgl. Maj.s vor allernaadigste Herres kristelige Ordinance ødelagt, efterdi det er aldeles forbuden baade efter Guds Ord og kongl. Maj.s Ordinance, at nogen Messe skal holdes, uden der er Folk at berette«. — Iver Krabbe lod dog ikke Sagen falde; thi 6 Februar 1549, da Kristian 3 atter opholdt sig paa Koldinghus, stævnedes han atter de to Prælater og hele Kapitlet for Kongens Dom »for Lundegaard og noget Gods paa Fur og i Mønsted, som Fru Maren skulde have skjænket til et Alter og Vikariedom«. Anders Skovgaard, som mødte paa Kapitlets Vegne, hævdede, at Godset hørte til Kantordømmet og Ærkedegnedømmet. Sagen blev atter udsat af formelle Grunde og Iver Krabbe og hans Medarvinger henviste til fornyet Stævning. Heller ikke denne Gang mødte Mester Anders uden Beviser; thi 29 Januar samme Aar havde han faaet et nyt Vidnesbyrd af de fem ovennævnte viborgske Gejstlige, omtrent ligelydende med det tidligere; dog have de denne Gang udeladt det for Mester Anders temmelig stødende Udtryk om »ugudelige Vinkelmesser«. Og at han ligeledes væbnede sig mod den fornyede Stævning, som han kunde vente, viser et kort efter, 14 April s. A., udstedt Vidnesbyrd af Jeb Povlsen, Oluf Skøtt og Rimbolt Pedersen, »Prædikantere udi Viborg«, at de tillige med deres Kaldsbrødre opbære af Domkapitlet 120 Mark danske for daglig Prædiken i Viborg Domkirke, »udi det Sted de holdt nogle Messer tilforne, før Guds Ord opkom«. I de samme Dage lod Niels Fris sig personlig paa Fur Birketing afgive et Tingsvidne af otte Dannemænd, »at saa længe de kunde mindes eller høre spørge af gamle Forældre, havde de to Messer været holdte ved Magt, som Kapitlet var pligtig at lade holde i Fur Kirke, først efter den gamle Skik, som da var Sædvane; siden efter kgl. Maj.s Ordinanses Lydelse havde Kapellanen paa Fur holdt Messe hver Dag, som sømmeligt var og Messe maatte

holdes, naar der var nogen, som vilde lade sig berette¹⁾).

Det var et frækt Angreb, der fra Iver Krabbes Side var rejst mod Kapitlet, og som truede med at sprænge selve Domkapitlet ved at fratage de to Prælatdømmer deres vigtigste Indtægt. Fur var ikke almindeligt Vikariegods; Messerne og Gudstjenesten holdtes desuden vedlige paa den Maade, det lod sig gjøre efter de forandrede Tidsforhold; at tildømme Lensmanden paa Koldinghus, der kort efter blev Medlem af Rigsraadet, Øen Fur, vilde have været et Brud paa selve Kong Kristians Haandfæstning og Reces af 1536. Da Sagen atter kom for, fik den derfor ogsaa et noget andet Udfald ved en Herredagsdom af 6 Maj 1549. Iver Krabbe vovede heller ikke denne Gang ligefrem at fordre Godset paa Fur tilbage, men gjorde Fordring paa Opfyldelsen af Kontraktsbrevet af 1467, hvorefter Krabberne skulde have Ret til at præsentere den Præst, der skulde vedligeholde Tjenesten ved Altret i Domkirken, og søgte at bevise, at Kapitlet ikke havde holdt Messerne paa Fur vedlige. Dette Bevis glippede imidlertid fuldstændigt for ham; vel synes det at fremgaa af Dommen, at Kapitlet i tidligere Dage havde været noget efterladende med de Furske Messer, hvorfor hans Fader Glob Krabbe allerede havde ladet tage Vidnesbyrd derom paa Harre Herredsting 1499; men nyere Vidnesbyrd, som Glob Krabbe i samme Anledning havde ladet tage i Aaret 1529 — altsaa paa en Tid, da Reformationen i Viborg var i fuld Gang — vare meget intetsigende, hvorimod Anders Skovgaard og Niels Fris ved Vidnesbyrd fra Viborg Byting og Fur Birketing tilfulde beviste, at Messerne endnu i Aaret 1529 bleve vedligeholdte baade i Fur Kirke og i Domkirken. Ikke bedre gik det med det Gods i Mønsted, han fordrede tilbage; thi det bevistes, at dette af Fru Maren Nielsdatter til Bustrup i sin Tid var skjænket til Mariager og senere

¹⁾ De to Kongedomme og Vidnesbyrdene i Viborg Stiftsark., anf. St.

ved Mageskifte kommet til Viborg Bispestol, altsaa slet ikke vedkom Kapitlet. At fradømme Kapitlet noget Jordegods indlod Rigsraadet sig derfor slet ikke paa, men afsagde den i flere Henseender højst mærkelige Dom, at da Krabberne havde Ret til at præsentere en Præst til Messetjenesten i Domkirken, som Kapitlet skulde lønne, men Messerne nu vare aflagte, skulde der oprettes en anden Gudstjeneste isteden, saaledes at Iver Krabbe og hans Medarvinger skulde have Ret til at præsentere en Præst hertil, som skulde prædike Guds Ord fem Dage i hver Uge om Morgen, naar sex slaar, hvilken Præst Kapitlet skulde lønne efter Kontraktens Lydelse, det vil sige, med 10 $\frac{1}{2}$ dansk og 1 Td. Salt aarlig. Man har saaledes i Dommen ikke taget Hensyn til, at dette i Virkeligheden alt fandt Sted, idet Kapitlet udredede Løn til Byens Præster for Gudstjeneste isteden for de nedlagte Messer¹⁾.

Iver Krabbe havde saaledes ikke haft andet Udbytte af sit Stormløb end at faa Ret til at præsentere en Præst. Dette er imidlertid ikke det eneste Exempel paa, at han har været grisk efter Kirkegods; thi Aar 1554 blev der taget Sognevidne af Durup Sognemænd i Harre Herred, at ingen havde gjort Præsten i Durup nogle Agre stridig, saa længe de eller deres Forældre kunde mindes, før nu Hr. Iver Krabbe til Østergaard²⁾.

Mester Anders Skovgaard døde den 7 Januar 1554³⁾ og blev begravet i den Domkirke, til hvilken han i saa lang Tid havde været knyttet; men da en Borger i Viborg i Slutningen af 17de Aarhundrede — efter Krogs Beskrivelse af Viborg — skal have taget hans Ligsten til eget Brug, kan Gravstedet ikke længere paavises. Han

¹⁾ Rigsraadets endelige Dom i Herredagsdombogen 1545—49, fol. 229; Geh. Ark. Den vil blive optagen i den Række af Domme fra Kristian III's Tid, som er paabegyndt i dette Hefte. Smlgn. Øsk. Mag. 4 R. 2, 320; 321.

²⁾ Dok. i Stiftsark., vedkommende Herredspakke.

³⁾ N. kirkeh. Saml. 5, 346—47.

nævnes hyppigt i Kapitlets Breve og fremtræder overalt som en driftig og virksom Mand, der med Kraft tog sig af Kapitlets Sager og ivrigt værnede om dets Rettigheder. Blandt andet lykkedes det ham at faa det gamle Graabrødre-kloster anvendt til Hospital istedet for til Raadhus, som Byens Borgere søgte at faa udvirket, hvorpaa han selv paa Kapitlets Vegne blev Hospitalets Forstander; men at følge ham nærmere under denne hans Virksomhed vilde føre for langt ind paa Kapitlets almindelige Historie i denne Tid. Han døde ugift, som det sømmede sig en gammel katholsk Kamphane ¹⁾.

¹⁾ Det burde ovenfor S. 576 have været omtalt, at M. Anders under Klemensfejden saa sig nødsaget til at forlade Viborg »for ikke at tvinges fra den Ed«, som han havde svoret Hertug (Kong) Kristian, og at et kgl. Protektorium af Febr. 1535 var nødvendigt for atter at aabne ham Adgang til Byen (Dsk. Mag. 3 R. 4, 182). — Endnu paa denne Tid vedvarede Fjendskabet mellem Brødrene Jørgen og Niels Fris; thi da Hertug Kristian var kommet til Viborg ved Midfastetid 1535 i Anledning af Kongehyldingen, stævnedes Niels Fris sin Broder for Kongens Domstol, fordi Bispen havde ladet tage baade hans eget og Kirkens Gods fra ham »paa rette Hærstræde og Alfjarvej«. Nu var Gjengjældelsens Time kommen; thi ogsaa de andre Lutheranere, som Bispen i Mellemtiden havde forfulgt, stævnedes samme Dag Jørgen Fris for den nye Konges Domstol, saaledes den ovenfor nævnte Vikar Jens Nielsen, fordi Bispen »mod sine egne Breve og Collats havde skilt ham fra hans Rente og Kirke« (i: Røding i Nørlyngherred), og Kaniken Mester Jens Hansen fik samtidig et kongeligt Beskjærmelsesbrev for sig, sin Hustru og sine Børn (Dsk. Mag. 3 R. 4, 190; 194; 195; 205). — Af Dsk. Mag. anf. St. S. 205—6 fremgaar, at Jørgen Fris endnu 1535 havde Mors og Fjends Herred i Forlening; det maa vel saaledes være lykkedes ham at stille Kongen tilfreds efter Stormen 1529 og 30 (ovenfor S. 540); eller skulde han have faaet Mors tilbage efter Jens Hvasses bratte Fald?

Kirkelige Forhold i Viborg Stift, navnlig i Salling, paa Reformationstiden.

Af Adjunkt A. Heise.

7.

Aaret 1529 er den Tid, da Reformationen kan siges at have sejret i Viborg By. Det var i dette Aar, at den katolske Gudstjeneste ophørte i Byens Sognekirker, og at Hans Tavsens Nærværelse i Byen ikke længere ansaas for nødvendig. Vel stod Domkirken endnu tilbage; men selv indenfor dens Mure havde Tavsens Stemme lydt, inden han af Kongen kaldtes til en endnu betydeligere Virksomhed indenfor Kjøbenhavns Volde, og i ethvert Tilfælde varede det ikke længe, før Messepræsterne bleve helt fordrevne fra Domkirken og en Reform af Gudstjenesten antagen af selve Kapitlet. At det ligeledes er ved dette Aar, at man træffer de første Spor af lutherske Præster i Salling, fremgaar af det foregaaende. Vel er det muligt, at en og anden, som Peder Jensen i Oddense og Peder Thomesen i Torum, kan have begyndt deres Virksomhed et Aarstid tidligere; men visse Efterretninger herom haves i al Fald ikke længere. Det er imidlertid ligeledes ved Aaret 1529, at man ogsaa andre Steder i Stiftet begynder at mærke til lutherske Præster. Turde man stole paa en Efterretning hos Hvitfeld om, at Kong Frederik netop i dette Aar havde ladet udgaa »et Mandat« over alle hans Riger og Lande, at

Guds Ord og Evangelium maatte prædikes offentligt, »hvor nogen det var begjærendes«, vilde det være meget naturligt, at Reformationen fik en større Udbredelse baade i Viborg Stift og andet Steds netop paa denne Tid; men da man ellers ikke sporer noget til dette Mandats Tilstedeværelse i de følgende Tiders Forhandlinger, grunder denne Efterretning hos Hvitfeld sig formodentlig paa en lignende Misforstaaelse som hans bekjendte Beretning om, at et lignende Mandat alt skulde være udstedt paa Herredagen i Odense 1527. En bestemt lovlig Anerkjendelse vandt den lutherske Prædiken derimod først i den af Kong Frederik under Herredagen i Kjøbenhavn 1530 udstedte Ordinans ved følgende Artikel:

»Item om Guds Ord og Evangelium ville vi, at hvilken, som saadan (?) haver, maa den klarligen prædike og aabenbar lære for menige Almue udi alle vore Kjøbstæder og andensteds over alt Riget, eftersom vore Undersaatter, Kjøbstedsmænd udi Nørrejylland, af os med al Flid begjæret have. Dersom nogen prædiker eller lærer noget andet, end han kan bestaa og bevise med den hellige Skrift, da skal den stande derfor selv til Rette« ¹⁾.

Ved denne Ordinans af 14 Juli 1530 var Ordets frie Forkyndelse slaaet fast. Vel indeholder Artiklen ingen Bestemmelse om, for hvem den Prædikant skal stande til Rette, som lærer vrangt; men da Ordinansen indeholder en almindelig Bestemmelse om, at den, som handler derimod, skal staa Kongen til Regnskab, og da jo desuden Bestemmelsen i Odense Reces af 1527 om, at den, der ikke fandt sig tilfredsstillet ved en Prælats Dom, kunde indanke Sagen for Kongen og Raadet, endnu stod ved Magt, var den endelige Afgjørelse i ethvert Tilfælde lagt i Kongens Haand og Prælaterne gjorde magtesløse.

For Viborg Stifts Vedkommende vare Forholdene netop i Aaret 1529 saaledes, at den evangeliske Læres større Udbredelse

¹⁾ Hvitfeld S. 1313. — Rosenvinge, Gl. dsk. Love 4, 143-44.

bliver let forklarlig. Det er rimeligt, at Forholdene i Stiftets Hovedby have indvirket paa Stiftets Landsbypræster, og at de Nederlag, som Jørgen Fris netop i dette Aar led i alle sine Stridigheder, have løsnet de Baand, som endnu kunde holde en og anden tilbage; men desuden tør man vel ogsaa se Grunden til, at Bevægelsen begynder at gribe videre om sig, i Jørgen Sadolins Virksomhed som Styrrer af den af ham i Slutningen af 1526 stiftede Præsteskole, hvis unge Lærlinge nu traadte ud i Livet, rustede til at begynde Kampen mod den faldefærdige Kirke i Forening med de fra Vittenberg tilbagevendte Mænd og de ældre Præster, som af en eller anden Grund — navnlig Ægteskabshensynet — traadte over til den nye Lære. Vel er det ikke meget, man i Reglen kjender til disse Mænd; men et Par enkelte Smaatræk kunne dog samles om en og anden af dem og om den Maade, hvorpaa Jørgen Fris søgte at komme dem til Livs.

En af de Landsbypræster i Viborg Stift, som tidligst gik over til den nye Lære, var Hr. **Mads Jakobsen Skytte** i Brorstrup, Ravnkilde og Haverslev Sogne i Aars Herred. Han skal være barnesødt i Løgstør; naar han er kommen til Sognene, vides ikke. Af tidligere Præster i disse Sogne kjendes kun en Thomas Vildt, som levede endnu 1501. I et Brev fra Mads Skytte fra Aaret 1544 vidner han at kunne mindes i 40 Aar eller mere, at Torup Gaard havde været ret Præstegaard i Farsø Sogn i Gislum Herred; derved føres man tilbage til omtrent 1500, saa at han ved Aaret 1529 maa have været vel mindst en 40 Aar gammel og formodentlig Præst i længere Tid ¹⁾. Alt i Begyndelsen af Aaret 1529 var han gaaet over til den nye Lære. Det fremgaar af et Brev fra Præsten Søren Lavridsen i Hornum i Aars Herred, som i det Aar, »da gamle Kong Kristen var bleven fordreven«, var bleven ansat paa Hald Slot og der havde tjent i Biskop Jørgens, Henrik Ranzovs

¹⁾ Brevet i Farstrup og Axelsens Dagbøger, S. 209.

og Henrik Blomes Tid, men som desuagtet alt 1527 af Biskop Jørgen Fris var bleven indsat til Præst i Hornum med dets Annexer, i hvilket Kald han endnu levede 1587. Som den ældste af Aars Herreds Præster — næst efter Mads Skytte selv — toges han derfor i den følgende Tid ofte med paa Raad, naar man vilde have Vidnesbyrd om Katholicismens sidste Dage. »Biskop Jørgen«, skriver Hr. Søren Lavridsen i Aaret 1574, »fik Avind til Hr. Mads, for han var med de allerførste, som her i Riget annammede Guds Ord og Evangelium og ægtegiftede sig, og derfor gav Bispen sin Foged Povl Trogelsen Befaling til at udvise de Mænd, der boede i Hr. Madses Præstegaarde, for Ægt og Arbejde og for de ikke vilde tage Husbondhold af hannem (Bispen), og saa drog samme Mænd til salig Kong Frederik og klagede baade over Bispen og Povl Trogelsen og kom siden hjem igjen og blev siddende hos Hr. Mads som tilforn«. Biskoppen havde altsaa benyttet sig af Hr. Madses Frafald til at berøve ham Herligheden over hans Annexgaarde; men Kong Frederik gav Præsten Medhold. Selve Kongebrevet, der var udstedt Fredag efter Exaudi Søndag — 14 Maj — 1529, altsaa netop samtidig med Biskoppens bitre Strid med Kongen om Afgifterne af Fjends Herred og Mors, kjendes ikke længere i Original; men af Uddrag deraf, der tillige med Søren Lavridsens Brev findes indført i en Landstingsdom fra Aar 1574, og af et Bekræftelsesbrev herpaa af Kong Frederik 2¹⁾ fremgaar det, at Brevet har gaaet ud paa, at de tre Bønder, som boede i Ravnkilde, Brorstrup og Haverslev Præstegaarde, skulde blive boende i Gaardene, saa længe de fuldgjorde deres Forpligtelser som Fæstere, »med mindre saa skete, at de Præster, som samme Kirker tilhørte, vilde selv besidde Præstegaardene eller vilde sætte der andre Præster udi deres Sted, som skulde gjøre Sognefolket den Tjeneste, dennem

¹⁾ Trykt efter Originalen i Viborg Stiftsarkiv hos Hofman, Fundatser 3, 491-92. Landstingsdommen i Stiftsarkivet.

burde; da maa de der indflytte og bo, naar de have ladet Bønderne lovlig udvise«. — Det fremgaar ligeledes af LandsTINGSdommen, at Bispén har krævet Ægter af Bønderne til det flere Mil bortliggende Hald, hvor han paa den Tid formodentlig har været i Færd med Byggeforetagender; da Bønderne vægrede sig herved, idet de paastode altid at have gjort deres Ægter og Arbejde til Præsten, havde han ladet Fogeden udvise dem af Gaarden med Magt og Vold.

Som det ses, er Kongens Synsmaade i denne Sag den samme, som viser sig i Rettertingsdommen af samme Aar angaaende Skive og Resen Præstegaard: vil Præsten selv bo i Gaarden (eller sætte en Kapellan i sit Sted), bør den ikke forholdes ham af nogen som helst. Man tager saaledes aldeles intet Hensyn til Bispens Paastand paa Ret til at have Overopsynet med saadanne Gaarde, fordi de laa til Kirken, medens Præsterne kun havde Brugsretten. Og dog synes det i dette Tilfælde utvivlsomt, at her egentlig er Tale om »Kirkegaarde«, d: Gaarde, som i Tidernes Løb vare lagte til Kirkerne i et eller andet Øjemed, ikke egentlige Præstegaarde, som vare tillagte Præsterne personlig til Bopæl. I det mindste synes dette at gjælde om Ravnkilde Præstegaard, som tidt nok i den foregaaende Tid paa det højtideligste var indvarslet til Ravnkilde Kirke. Desto mærkeligere er det, at Biskop Jørgen slet ikke lader til at have rørt ved Hr. Madses egentlige Præstesæde, Smordrup (Smorup) i Brorstrup Sogn; thi at denne Gaard i Aaret 1281 var skjænket til Brorstrup Kirke for Sjælemesser af den daværende Præst, Hr. Aage Frost, har man et fuldgyldigt Vidnesbyrd om, ligesom ogsaa denne Gaard i Tidernes Løb adskillige Gange var »indvordet til den hellige Kirke og Bispedømmet« ¹⁾. Men Forholdet med Smorup Præstegaard viser, hvor varsom man skal være med den Paastand, at Præstegaardene i Reglen

¹⁾ Hofman, Fund. 3, 491-92. Smlgn. Ældste Arkivregistraturer 2, 260 ff.

i de ældste kristelige Tider ere tillagte Præsterne til Underhold af selve Sognene, hvoraf med logisk Konsekvens synes at maatte følge, at det egentlig er Sognene, som have Ejendomsretten ¹⁾. Reglen har — i al Fald i Viborg Stift — saa mange Undtagelser, at den næsten synes at svinde bort. For adskillige Præstegaarde kan en bestemt Dotation paavises i de katholske Tider af Enkeltmand til Sjælemesser, efter Reformationen af Kongen, da Overgangstidens Opløsningstilstand havde medført, at adskillige Kald gik over til den nyere Tid uden nogen Præstegaard. At paavise dette i det enkelte henhører imidlertid nærmest til en Skildring af Stiftets Tilstand under de første evangeliske Superintendenter.

Der er ved første Øjekast noget meget vilkaarligt i Biskoppens Adfærd ved denne og lignende Lejligheder. Det kan ikke nægtes, at han kommer til at ramme dem haardest, der dog egentlig ingen Skyld havde, nemlig Bønderne, som han vil drive ud af Gaardene, medens Præstens Tab indskrænker sig til nogle Ægter og Indtægter af Gaardene. Men paa den anden Side kan man egentlig heller ikke nægte, at Biskoppen alligevel har haft den formelle Ret paa sin Side. Strængt taget havde den katholske Prælat selvfølgelig Ret til at straffe den Præst, der som Hr. Mads Skytte viste sig som Kjætter, med Kirkens Straf og berøve ham hans Kald. Men her kom uden Tvivl den slemme Omstændighed i Vejen, at Hr. Madses Person har været beskyttet ved et af Kong Frederiks bekjendte Beskjærmelsesbreve. Biskop Jørgen søgte da at hævne sig paa den Maade, han bedst kunde; men heller ikke her kom han nogen Vej, da Kongen bestemt hævdede Præstens Berettigelse til at beholde Herligheden over de Gaarde, hvis Brugsret han en Gang for alle havde faaet, en Omstændighed, der ogsaa medførte, at Gaardene senere forbleve ved Præsteembedet, rigtignok efter en haard Strid om, hvorvidt

¹⁾ Ræder, Svend Estridsen og hans Sønner, S. 267-68.

de vare »Præstegaarde« eller »Kirkegaarde«. Det første blev endelig slaaet fast 50 Aar senere, væsentlig paa Grund af Kong Frederiks Brev af 14 Maj 1529. Da Sagens endelige Ordning imidlertid faldt paa et saa langt senere Tidspunkt og væsentlig blev en Strid mellem Adelen (Jørgen Lykke til Overgaard) og Præsterne (Hr. Madses Søn) om Herligheden over Præstegaardene, forbigaaes de nærmere Omstændigheder her ¹).

Hr. Mads Skytte blev senere den første lutherske Provst i Aars Herred, en Omstændighed, der vidner om den Anseelse, han nød; til Provster tog man saa vidt muligt Mænd, der under Reformationstidens Kampe havde gjort sig bemærkede i en eller anden Henseende. Han maa være død senest inden 1551; thi i Breve fra dette Aar nævnes hans Søn Kristen Madsen Skytte som Præst i de 3 Sogne, muligt allerede 1547, thi da fik »Kristiern Madsen, Student her udi Kjøbenhavn, Stadfæstelsesbrev paa Ravnkilde, Brorstrup og Haverslev Sogne at mue beholde efter det Brevs Lydelse, som han derpaa haver, som Axel Jul [Lensmand paa Aalborghus] beseglet og udgivet haver« ²). Provsteværdigheden gik foreløbig over til Hr. Peder Pedersen Stub i Aars, Giver og Hovbro Sogne, der ligeledes havde været Præst i de katholske Tider, men maaske ogsaa tidligt var traadt over til Lutherdommen, siden han hørte til Stubbernes lutherske Slægt, som var meget udbredt baade i Viborg By og Stift paa hin Tid. Efter ham blev Kristen Skytte — omtrent ved Aaret 1554 — Herredets Provst. I Præsteembedet afløstes han atter af sin

¹) Rosenvinge, Gl. dsk. Domme 3, 238, Kongens og Rigsraadets Dom 1574 om Ravnkilde Præstegaard. Sagen var imidlertid ingenlunde afsluttet med denne halve Dom, men fortsattes med stor Haardnakkehed baade fra Præstens og Jørgen Lykkes Side endnu i flere Aar.

²) Registre over alle Lande 5, fol. 41 b, dat. Hafnle Egidii Dag (1 Septb). 1547. Efter velvillig Underretning af Dr. H. Rørdam, hvis righoldige Samlinger jeg har at takke for flere Bidrag til disse Meddelelser. Forøvrigt Breve i Stiftsarkivet.

Søn Mag. Niels Kristensen Skytte, saa at Hr. Mads blev Stamfader for en hel Præsteslægt.

At det navnlig er Ægteskabshensynet, der har ført mangen Præst over til Lutherdommen, fremgaar af forskellige Omstændigheder. Præsten i Vinkel og Rind Sogne, Mikkell Kudal, havde i al Fald en Søn, der lader til senere at have levet i Sognet som Bonde ¹⁾. Ogsaa Mikkell Kudals Eftermand Hr. Just Lavridsen (Ranch) havde tidligt tænkt paa at gifte sig, som det fremgaar af følgende kgl. Beskjærmelsesbrev af 11 Septbr. 1529:

Jost Lauritzen fick protectorium cum clausulis, att ther szom handt seg giiffter her effther, tha schall handt beholle szine geistlige leen ubehindret, och huo hannom ther om haffuer till athale, tha thale seg hannom till ther om met reette. Dat. Kolldinge sabb. post natiuitatis domine Marie anno etc. mdxxix. Relator Erick Banner.

Registre over alle Lande 2, fol. 71.

Just Lavridsen var ifølge et Epitafium, som hans Søn, den bekendte Komadieskriver Mag. Hieronymus Justesen Ranch, i Aaret 1604 lod opsætte over sine Forældre i Vinkel Kirke, født omtrent 1476, havde studeret i Rostok, hvor han blev Baccalaureus, og var Vikar i Aarhus Kapitel. Han har altsaa været omtrent 53 Aar gammel, da han agtede at indtræde i ordentlig Ægteskab. Om hans Giftermaal haves forøvrigt følgende Fortælling i Mag. Kristen Eriksens haandskrevne Viborg Beskrivelse:

•Hans (s: Hieronymus Ranchs) fædrene By var Horsdal i Vinkel Sogn, en Mil Sonden for Viborg, hvor han var født 1539. Hans Fader hed Hr. Just, som tilforn havde været en Munk, men blev omsider Præst til Vinkel og Rind Sogne udi Middelsom Herred og havde til Ægte en Smededatter udi bemeldte Vinkel Da ovenmeldte Hr. Just var Munk, havde han en Deje hos sig; denne skulde han efter Befaling enten ægte eller kassere, og der sligt blev

¹⁾ Tillæg 4.

hannem imponeret og paalagt, sagde han: Jeg er viet til den hellige aandelige Moder, og skal jeg nu vies til din Hore? Hvorfore, da han kjørte til Kirken, løb hun fra ham og kom aldrig siden til ham igjen. Han havde ellers med sin ægte Hustru Karen Jacobsdatter tre Sønner, nemlig 1. Hr. Laust, som blev Præst i Vinkel og levede længe († 1611). 2. Hr. Jens, Sognepræst i Hinge. 3. Mag. Hieronymus Justus¹⁾.

Saavidt Mag. Kristen Eriksen, hvis Efterretning om Hr. Justs Ægteskab maa staa ved sit Værd. At det skulde være befalet ham at ægte Dejen, lyder temlig utroligt, da det jo ved Kongebrevet staar fast, at dette alt skulde være sket ved Aar 1529. At han imidlertid har ægtet sin Ægtehustru i det seneste kort efter 1536, fremgaar af Hieronymus Ranchs Fødselsaar. Paa denne Tid boede han altsaa allerede i Vinkel Sogn i Horsdal, men flyttede senere til Odsgaard, en anelig Bondegaard paa 6 Tdr. Hartkorn, der alt i Dronning Margretes Tid var tildømt Kronen²⁾ og som af Kristoffer Rosenkrans til Skjern, der i de nærmeste Aar før og efter 1536 havde Middelsom Herred i Forlening, var bortfæstet til Just Lavridsen, saaledes som det fremgaar af følgende Kongebrev:

Kristian III gjør alle vitterligt, at os elskelige Hr. Jost Lauritzen haver beret for os, hvorledes at han lever i en af vore og Kronens Gaarde her udi Melsommerred i Vinkelsogn, kaldes Wdzgaard, hvilken Gaard os elskelige Kristoffer Rosenkrands til Skjern, vor Mand og Tjener, hannem og hans Hustru undt haver at beholde udi begges deres Levelid, og at han nu er kaldet og udvalgt til at være Sognepræst til for^{ne} Vinkel Sogn. Thi have vi af vor synderlige Gunst og

¹⁾ Udskriften efter Mag. Eriksens haandskrevne Samling er taget fra Degnen i Højslev, Jens Pedersen Tjerrings († 1794) haandskrevne Viborg Beskrivelse, som nu findes i Viborg Stiftsbibliothek, og som i Virkeligheden ligger til Grund for Krogs Beskrivelse. — Gravskriften findes trykt i *Marmora Danica* II, 217.

²⁾ Ældste Arkivregistraturer 1, 25. Dansk Atlas, 4, 659-60.

Naade undt og tilladt, at endog for^{no} Her Jost Lauritzen er Sognepræst til for^{no} Vinkel Sogn, maa han og hans Hustru alligevel beholde for^{no} Wdzgaarde . . . i deres Levetid . . . for aarlig Landgilde etc. Dat. Dronningborg Torsdag næst efter S. Luciae Virginis Dag mdlj.

Registre o. a. L. 5, 129. Meddelt af Dr. H. Rørdam.

Efter dette Kongebrev maa man altsaa formode, at han først ved Aaret 1551 er bleven valgt til Præst i Sognene, altsaa i en Alder af 75 Aar! Selv om man ikke vil tage Kongebrevets »nu« altfor bogstaveligt, bliver det dog klart, at han først i en meget høj Alder er bleven valgt til Præst; thi hans Fødselsaar staar urokkelig fast, da Gravskriften udtrykkelig siger, at han og hans Hustru »døde til Hobe i én Uge in Octobri anno 1575«, han paa ét Aar nær 100 Aar gammel, hun 74 Aar gl. At han i den høje Alder kunde trænge til Medhjælp, er rimeligt nok, og i et Brev fra Aar 1568 nævnes ogsaa hans Søn og senere Efterfølger Lavrids Justesen som Faderens Kapellan; men dog havde han endnu ikke naaet sin sidste Værdighed, at blive Provst i Middelsom Herred; i al Fald nævnes Niels Trogelsen i Østervelling endnu som Provst 1568; det tidligste, Hr. Just kan være bleven Provst, er saaledes i hans 92de Aar¹⁾!

At Just Lavridsen har haft Strid om sin egentlige Præstegaards Tilliggende, fremgaar af Tillæg 4 a, thi det ses heraf, at Hr. Justes Formand Mikkil Kudal »i Bispens Tid« havde sin Lod i Kirkeskoven fri for Oldengave for Svin, men at Just Lavridsen ikke havde det, hvilket vistnok tyder paa, at han paa en eller anden Maade har mistet den fulde Herlighed af sin Præstegaard. Forøvrigt indtraadte

¹⁾ I Viborg Stiftsbog nævnes som Provster efter Reformationen:

1) Hr. Niels Trogelsen i Østervelling; han nævnes som Præst i Østervelling 1547 og kan ikke være bleven Præst her tidligere (smlgn. nedenfor). 2) Just Lavridsen i Vinkel, † 1575. 3) Niels Laugesen (Høg) i Brandstrup, »blev Provst 1579« (75?). I et Brev fra 1537 nævnes Niels Høg alt som Præst i Brandstrup og Vindum.

der i hans Tid et ejendommeligt Forhold til Superintenden-
 denten over Viborg Stift; thi da dennes Indtægter nærmere
 fastsattes ved et Kongebrev af 10 Decbr. 1558, tillagdes
 ham blandt andet »Vinkel og Rind Sogner udi Melsom
 Herred med Præstegaarde og al Præsterente, som en ret
 Sognepræst til fornævnte Sogner med Rette tilkommer og
 bør at have med Rette, dog at fornævnte Superintendens
 skal forsørge samme Sogner med en duelig Person, som
 kan gjøre samme Sognefolk slig tilbørlig Gudstjeneste baade
 inden Kirken og uden, som en ret Sognepræst bør at gjøre
 sine Sognefolk« ¹⁾). Formodentlig har man paa Forsamlin-
 gen i Kolding, hvor Superintendenten Kjeld Jul og Stifts-
 lensmanden paa Hald vare tilstede, netop udvalgt Vinkel
 og Rind Sogne, dels fordi de laa nærmere ved Byen,
 dels fordi her levede en gammel Præst paa 82 Aar,
 saa at man maatte vente, at Kaldet snart blev ledigt.
 Da dette imidlertid ikke skete, tilstodes der ved et Konge-
 brev i Aaret 1566 Superintendenten indtil videre Vam-
 men, Lindum og Bigum Kald isteden. Endelig ordi-
 nedes Sagen ved et Kongebrev af 9 September 1574,
 ifølge hvilket Ravnstrup Præbende tillagdes Superintenden-
 ten isteden for Vinkel og Rind Sogne. Ved et Kongebrev
 af 29 Maj 1573 blev det M. Hieronymus Justesen tilladt at
 maatte beholde Odsgaard for et lideligt Stedsmaal, hvis han
 overlevede sine Forældre ²⁾).

Flere af Middelsom Herreds Præster synes at have
 fulgt Mikkil Kudals og Just Lavridsens Exempel. I Bjer-
 ring og Mamen var Hr. Kjeld Star Præst fra 1517 til
 1574; men i et Tingsvidne fra 1574 angaaende et Jord-
 stykke i Bjerring vidner hans Søn og Efterfølger Kristen
 Star allerede at kunne mindes i 31 Aar; han maa da an-
 tages for at være født før Aaret 1536 ³⁾. I Østervelling fik

¹⁾ Original paa Pergament i Viborg Stiftsarkiv, dat. Kolding.

²⁾ Gl. kgl. Saml. 1071. Fol. — Smlgn. Ursin S. 142, 153 og Tillæg 4 b.

³⁾ Tingsvidne i Hemmestrup (Viskum) Arkiv.

Præsten Lavrids Jensen under den nyvalgte Kong Kristians Kongehylding i Viborg Marts 1535 et kongeligt Beskjærmelsesbrev, hvilket tydeligt nok antyder, at han har været Lutheraner¹⁾. Denne Mand havde forøvrigt i disse Aar haft en Del Strid med Rigsraad Predbjørn Podebusk om sin Præstegaards Tilliggende. Saaledes lod han sig i Aaret 1526 paa Østervelling Birketing give Vidnesbyrd om, »at han tilbød Hr. Predbjørns Foged Fyldest for sine Svin, som han havde paa Østervelling Skov, som andre gjorde, der havde Svin i Skoven, hvilket hans Gaards Ejendom eller og hans Biskop og Prælat kan ikke fri hennem«. Endnu i Aaret 1532 stod Sagen paa; thi da lod Hr. Predbjørn; der paastod, at det omstridte Skovskifte hørte til hans Arvegods, sværge Vold over Hr. Lavridses Dreng, fordi de havde hugget Elleris paa et Stykke Eng, uagtet det efter Sognemændenes Vidnesbyrd »havde ligget til Østervelling Præstegaard baade i Hr. Lavridses og hans Formand Hr. Kristiern Vinters Tid«. Kong Frederik maatte da udnævne Ridemænd, der afgave en for Hr. Lavrids gunstig Erklæring²⁾. Men det er ikke det eneste Exempel paa; at Rigsraad og Ridder Predbjørn Podebusk har været meget begjærlig efter gejstligt Gods, uagtet han dog Aaret efter paa Herredagen i Kjøbenhavn som god Katholik traskede baade gennem tykt og tyndt i Bispernes Kjølvand. Det var i samme Aar, at han gjorde et Anfald paa selve Hald Gods (ovenfor S. 552), og neppe vare Munkene fordrevne fra Sortebrødreklostret i Viborg, før »Fru Anne, Ridder Hr. Predbjørns Hustru fik Ejendomsbrev til sig og sine Arvinger evindeligt at have et Hus udi Sortebrødrekloster udi Viborg, som hendes Fader bekostet havde«³⁾.

¹⁾ Dsk. Mag. 3 R. 5, 54.

²⁾ Ridemandsbrev, udstedt Lørdag før St. Hans Dag Midsommer 1532 af Kanik Splid Fassi m. fl. i Vib. Stiftsark., tillige med flere Breve sammesteds.

³⁾ Reg. ov. alle Lande 1530, fol. 85, dat. 31 Juli. — At Hr. Predbjørn viste sig som Bispernes tro Følgesvend paa Herredagen 1533, følger

Hvad der for Biskop Jørgens Vedkommende gjør Sagen med Hr. Lavrids Jensen mistænkelig, er atter den Omstændighed, at Annexgaardens fulde Herlighed var frakomet Præsten; thi 9 Februar 1556 lod hans Eftermand Peder Jensen sig give Vidnesbyrd fra Østervelling Birke-ting om, »at den Gaard udi Grensten, der Klemet Persen ibor, er rette Præstegaard af Arilds Tid, og at Hr. Peder Jensen har ikke Skylden af fornævnte Gaard, saa som de andre Præstemænd i Middelsom Herred have deres Skyld af alle deres Kirkegaarde, og Hr. Peder Jensen skatter dog saa vel for den fornævnte Kirkegaard, som for den Gaard, der han ibor, og Hr. Peder Jensen er arm og fattig og kan ikke vel føde sig af den Rente, som han haver«.

8.

Saa længe Kong Frederik endnu var i sin Kraft, var der dog ingen synderlig Fare for de lutherske Præster. Paa sin egen seje Maade tog han sig af deres Sager, og trods al Møje fra Bispernes Side havde det dog aldrig lykkedes dem at faa ham til at opfylde sin Haandfæstnings strænge Bud om at straffe de lutherske Kjættere. Tvertimod var Ordets friere Forkyndelse bleven sikret ved de tidligere omtalte Bestemmelser, og i de sidste Aar af hans Regjering var neppe en eneste Præst bleven kaldet umiddelbart af Kongen, uden at det paalagdes ham at »prædike Guds Ord og Evangelium rent og klart«, og alle de i hans egen Regjeringstid valgte Bisper havde som bekjendt maattet indgaa mere eller mindre bindende Tilsagn om ikke at hindre Evangeliets frie Forkyndelse ¹⁾. — Med bitter Harme

ikke blot af, at han sad blandt Tavsens Dommere, men meget mere deraf, at hans Segl ikke fattes under et eneste af de Breve, som udstedtes under Herredagen, selv ikke i de Sager, som fremkaldte størst Strid, og hvor ellers meget faa verdslige Segl findes. (Efter Brevene i Gehejmeark.)

¹⁾ Smlgn. det ovenfor S. 540 Not. 2 meddelte Kaldsbrev for en Præst paa Mors, hvor der endog tales om »den nye Formulars Lydelse«.

saa Jørgen Fris paa alt dette. I en ung Alder var denne »værdige Fader med Gud« ved Kongegunst hævet op til en mægtig Stilling, med høje Tanker om sin egen Værdighed og Magt, begjærlig efter jordisk Gods og Ære, uden, som det synes, nogensinde at have givet en aandelig Tanke Rum i sit Hoved. Da Kristiern den anden ved sin Lovgivning havde gjort betydelige Indskrænkninger i Gejstlighedens Magt, da han havde været saa næsvis at byde Bisperne selv at prædike i deres Domkirker paa de store Festdage, da var Jørgen Fris strax rede til at indgaa Bispesammensværgelsen mod hans Krone, og han var lavsindet og utaknemmelig nok til at støde til den Mands vaklende Trone, som neppe to Aar før havde gjort alt for at hæve sin unge Sekretær op paa Bispestolen trods Pave og Kapitel. Og i sin blinde Iver efter verdslig Magt kastede han sig saa lige i Armene paa — en Kjætter. I Begyndelsen gik dog alt godt. Jørgen Fris brugtes som Sendebud til Mødet i Lybæk i Anledning af Underhandlingerne om Kristiern den andens Gjenindsættelse, og da Kong Frederik i Oktbr. 1524 kom til Viborg, udvirkede Biskop Jørgen kgl. Bekræftelse paa Kapitlets Friheder, ligesom han ogsaa i en anden Sag fik Lejlighed til at udvirke en Kongegunst for Kapitlet. Dette havde nemlig idelig i Tidernes Løb haft Strid med Bisperne i Børglum om Tilsynet med Kirkerne paa Læsø, der i verdslig Henseende stod under Kapitlet, men i gejstlig Henseende vedblev at høre under Børglum. Den sidste Afslutning af denne Strid, man kjender noget nærmere til, er fra Aaret 1400, da der ved Dronning Margretes Mægling var indgaaet et Forlig mellem Bisp Peder af Børglum og Domprovsten ved Viborg Kapitel, ifølge hvilket Bisen afstod til Kapitlet de biskoppelige Rettigheder af Øen paa 10 Aar, dog med udtrykkelig Undtagelse af Biskoppens Saltindtægter af Øen, Skilsmissesager, Kirkers og Kirkegaardes Indvielse, Drabsager og Voldssager mod Klerke, og mod at Kapitlet forpligtede sig til i hvert af de ti Aar at betale 2 Mark Sølv

til Biskoppen; naar de 10 Aar vare forløbne, skulde alle biskoppelige Rettigheder vende tilbage til Børglums Biskop, og Kapitlet maatte paa det højtideligste love ikke for nogen som helst verdslig eller gejstlig Dommer, i eller udenfor Rom, at søge at afvinde Biskoppen hans Rettigheder over Øen¹⁾. Efter denne Tid hører man ikke noget til Striden; det faar saaledes staa hen, om alle de biskoppelige Rettigheder ere vendte tilbage til Børglum, eller om en ny Overenskomst senere er kommen i Stand herom. Men i Aaret 1523, da saa store Byrder vare lagte paa alle Kirker og Klostre, fordrede Bisp Styge Krumpen »en meget ringe og maadeholden Hjælp« af Kirkerne paa Læsø, og da dette fandt et bestemt Afslag, slyngede han Bandstraalen mod Kirkerne og deres Værger (tutores); men Kapitlet, som selv havde opkrævet Landehjælpen af Øens tre Kirker, erklærede Bandlysningen for ugyldig og hævdede den egenmægtig, idet de samtidig lod sig give Vidnesbyrd af Præster og Lægmænd paa Øen, at Vendsyssels Biskop aldrig havde faaet nogen Hjælp eller Beskatning af Øens Kirker uden aarlig tredie Parten af Præste- og Kirketienden og en Oxe eller to af hver Kirke efter gammel Sædvane, naar han kom til Øen for »at gjøre Fermelse«. Styge Krumpen fornyede da sin Bandlysning, som blev opslaaet paa Øens Kirkedøre i Oktbr. 1523, og stævnedes Kanikerne for sin Domstol paa Grund af deres Ulydighed og Trods. Saaledes stod Sagen, da Kong Frederik i Oktbr. Maaned 1524 kom til Viborg. Biskop Jørgen Fris udvirkede da paa Kapitlets Vegne — thi ham selv som Biskop vedkom Sagen egentlig slet ikke — et Kongebud til Biskop Styge Krumpen om at hæve Bandlysningen og at lade Sagen hennestaa, indtil den kom for »Kongen og Rigens Prælater

¹⁾ Flere af Brevene i denne bitre Strid findes aftrykte hos Pontoppidan. Kapitlets højtidelige Forpligtelse af 12 Juli 1400, som var beseglet af Dronning Margrete og alle de jyske Bisper, og som endnu i Kopi findes i Viborg Stiftsarkiv, synes tidligere at have undgaaet Opmærksomheden.

paa almindelig Herredag«. Det er ogsaa sket, dog neppe ganske efter Kongens Ønske; thi under 14 Juli 1525 har Kapitlet udfærdiget Fuldmagt til Kantoren Niels Fris og Kannerne Kjeld Olufsen og Jens Hansen om at møde paa Herredagen i Kjøbenhavn »for Rigens Bisper og Prælater overensstemmende med Erkebisp Aages Stævning og Bud«. Dette var det rette Forum at indstævne Sagen for; men det var ikke Biskop Jørgens Fortjeneste; i sin blinde Iver for at hævde sit eget Kapitels Rettigheder mod en fremmed Prælat, havde han været uforsigtig nok til at fremkalde Kongens Indblanding i en rent gejstlig Sag, uagtet han som gejstlig Mand burde have været den allersidste til at indblande den verdslige Magt i denne Sag — et lille Vink for Fremtiden, som han slet ikke synes at have haft Øje for den Gang. — Sagens Udfald er forøvrigt ukjendt¹⁾.

Dette gode Forhold mellem Konge og Biskop varede kun kort. Da Kongen stadig gik videre i sine Fordringer til Prælaternes Pung, da Hans Tavsens Prædiken var begyndt, da Kongen aabenlyst og hemmelig understøttede Reformationens Sag i Viborg, indtraadte der snart et Brud, som alt viste sig under Herredags-Forhandlingerne i Odense 1527, hvor Kongen kom med heftige Angreb paa Jørgen Fris, fordi han ikke havde villet aflægge Regnskab og udrede Skat og aldrig havde villet overholde Kongens Breve²⁾, et Brud, som blev endnu større ved den paafølgende stærke Strid om Forleningerne. Fra nu af tabte Jørgen Fris hele

¹⁾ Styge Krumpens fornyede Bandlysning og Stævning, dat. Seglstrup 29 Septbr. 1523. — Jens Hvasses og Niels Høgs Kvittering til Kapitlet for Hjælp af Læsø tre Kirker, Viborg 9 Novbr. 1523. — Vidnesbyrd af Læsø Præster og Sognemænd om Børglums Biskops Indtægter, »vor Frue Land Læsø« 5 Septbr. og 13 Novbr. 1524. — Kongebrev til Styge Krumpen, Viborg 28 Oktbr. 1524, kgl. Bekræftelse af Kapitlets Friheder, samme Dag og Sted, i begge »Relator Georglus, episcopus Vibergensis«. — 1525, profesto sancte Margarete virg., Kapitlets Fuldmagt til Niels Fris med fl. om at møde i Kbhvn., — alle i Viborg Stiftsarkiv.

²⁾ Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 27, Bilag III.

sin Anseelse, dels ved sin aabenbare Trods mod Kongens Bud, dels ved den bitre Arvestrid med Ove Lunge om Stolviggaard, hvorunder der ved Beskyldningen om Falskneri var sat en Plet paa hans Ære, som han daarlig nok synes at have kunnet vaske af sig ved tolv uvillige Adelsmænds Ed og senere ved Kjønsnævn; thi endnu mange Aar efter maatte han døje den Tort, at en Adelsmand af den Grund erklærede, »at han ikke vidste, om Hr. Jørgen Fris var den Mand, han burde gaa i Rette med«¹⁾. Fordreven fra Viborg ved Begivenheder, som han var magtesløs til at ændre, trak han sig da i Aaret 1529 tilbage til sit Slot Ny Hald, som han stærkt befæstede med Volde og Skanser, eller vel rettere havde opført helt af nyt²⁾. Fra Slottet i Søen slyngede han sine afmægtige Trusler ud snart mod Borgere og Bønder, snart mod Præster og Kaniker. Begjærlig efter Magt sad han dog som en stækket Fugl midt i sin Rede, hvorfra han kun sjælden vovede at krybe frem undtagen til de store Herredage for da kun at blive Vidne til nye Ydmygelser. Aldrig mere brugtes han til Sende-færd i Rigets Tjeneste; indenfor sit eget Stifts Omraade var han fortrængt fra den verdslige Jurisdiktion, som han ansaa Biskopperne for at have faaet et Slags Hævd paa, ved luthersksindede Rettertingsdommere, der kuldcastede hans egne Domme og Bestemmelser, og naar han da som Erstatning herfor vilde bruge sin gejstlige Jurisdiktion, traadte atter de samme Rettertingsdommere eller Kongen selv hindrende i Vejen; vilde han saa drage saa mange Sager som muligt ind for »Bisp og Bygdemænd«, saa stod atter her den forhadte Konge i Vejen og bød ham holde sig indenfor et passende Omraade og ikke gribe for stærkt ind i Retsplejen »med Sandemænd at fælde og andre slige

¹⁾ Kongedom mellem Jørgen Fris til Kragstrup, »vor Mand og Raad«, og Jørgen Lykke til Hverring, Juli 1546. Dsk. Mag. 4 R. 1, 221.

²⁾ Det synes i al Fald at være Hvitfeldts Mening S. 1304; smilgn. Bispekroniken S. 105; og det stemmer ogsaa bedst med de naturlige Forhold paa Stedet.

Sager, som give stort Sagefald efter Loven¹⁾. Vilde han saa endelig en Gang stille sig imod den truende Fare og standse den frembrydende Storm, saa havde han, aandsfattig som han var, kun Vold og List eller ydre verdslige Midler at gribe til; aldrig en eneste Gang synes det at være faldet ham ind, at et aandeligt Røre maa standses med aandelige Vaaben; det skulde da have været den Gang, da han i Aaret 1527 samlede Jyllands øvrige Bisper i sin Bispegaard — for at skrive et svulstigt Nødsraab efter den tyske Doktor Eck. Derfor maatte han ogsaa døje den Tort, at en fremmed Biskop, den gamle Jens Andersen i Odense, tog sig af hans Stift og i Aaret 1527 skrev et Sendebrev til Borgerne i Viborg og Aalborg for at modvirke det lutherske Kjæteri. Det var dog i al Fald et Forsøg paa at føre Sagen over i et rettere Spor, hvor tarveligt Indholdet end var.

Noget bedre blev Biskop Jørgens Stilling, da Kristiern den andens Norgestog atter for et kort Øjeblik nødtvungent havde bragt Kongen og Bisperne lidt nærmere. Jørgen Fris fik noget friere Hænder ved atter at stilles i Spidsen for Stiftets verdslige Styrelse som Mønstringsherre og kgl. Rettertingsdommer, vistnok mere efter Rigsraadets vilkaarlige Bestemmelse end efter Kongens Ønske²⁾. Det var omtrent paa samme Tid, at Jørgen Fris gav en af de katholsksindede Rigsraaders Sønner Løfte paa det første ledige Prælat- eller Kanikedømme i Viborg Kapitel, som Bispen havde at bortforlene; men dette Forsøg paa at afløse disse slemme »borger- og bondefødte« Kaniker, som den stolte Prælat saa dybt foragtede, førte dog for Tiden ikke til noget praktisk Resultat³⁾. Endnu paa denne Tid

¹⁾ Et saadant Brev til Jørgen Fris og hans Aandsfrænde Styge Krumpen i Vendsyssel findes i Geh. Ark. top. Saml., Børglum Nr. 7. Uden Aar og Dag. — Som man ser, er det atter her Pengegriskheden, der viser sig.

²⁾ Smlgn. ovenfor S. 549-50.

³⁾ Brev fra Jørgen Fris til Anders Bilde om hans Søn Bent, Kbhvn. 9 Juli 32. Saml. til Adlens Hist. Fasc. 5, Nr. 72.

havde Bispen nemlig haft en lille Strid med sit Kapitel, idet Kapitlet havde vægret sig ved at »komme ham til Hjælp« ved Udrustningen af det Orlogsskib, han skulde stille til Norgestoget, hvorfor Kongen i et Brev til Kapitlet havde maattet bede dette om paa Grund af Tidens Lejlighed »at udgjøre otte Karle med Harnisk, Værge, Kost og Fetalie indtil St. Mikkelsdag næstkommende og skikke dem ind paa Biskop Jørgens Skib«¹⁾. — Det var ligeledes paa denne Tid, at Biskop Jørgen, som ovenfor omtalt, gjorde et svagt Forsøg paa at stævne de tre lutherske Præster i Salling for Kongens Domstol for Kirkegods, de havde taget dem til; men netop denne Sags Udfald, hvor Præsterne fik Understøttelse hos Kongen og hans betroede Mand, Jens Hvas, viste tilstrækkelig, hvor kortvarig denne tilsyneladende Tilnærmelse var. — Da brast endelig de tunge Lænker: Kong Frederik døde i April 1533. Da var det, at det tilbagetrængte, bitre Had, som ulmede paa Bunden af Bispens Sjæl, gav sig Luft i det bekjendte skadefro Udbrud, »at han vilde ønske sig at være en Djævel, da han saa vilde plage Kong Frederiks Sjæl med hedt og koldt«, og dog havde han ikke kunnet dy sig, indtil den forhadte Konge havde lukket sine Øjne, men havde allerede brugt den Tid, da Kong Frederik var svag og affældig, og man kunde vente hans nærforestaaende Død, til at kaste sig over de lutherske Præster. Det fremgaar af hans Adfærd mod Præsten.

Mads Mortensen Hegelund (Heggelundt) i Vorning, Hammershøj og Kvorning, Sønderlyngherred. Denne Mand var barnefødt i Viborg og studerede i Aaret 1525 i Vittenberg. Han hørte til en anset Borgerslægt, hvis Medlemmer paa denne Tid oftere forekomme i højere Stillinger i Viborg. Rimeligst er det vel at anse ham for en Søn af Raadmand Morten Hegelund, der havde ledet

¹⁾ Kongebrev til Kapitlet, dat. Kbhvn. Tirsdag efter Palmesøndag (26 Marts) 1532, i Vib. Stiftsarkiv.

Angrebet paa Biskop Jørgens Folk, da denne vilde lade Tavsens gribe, og som skal have været nærbeslægtet med Tavsens Medhjælper, Korsbroderen Tøger Jensen¹⁾. I en længere Aarrække nævnes Morten Hegelund jævnlig i Ryens Breve som Raadmand. Biskoppen har saaledes tidligt faaet Anledning til Nag mod denne Slægt. Dertil kom, at en ældre Søn af samme Raadmand, i al Fald en Broder til Mads Hegelund, Mester Morten Mortensen Hegelund, ligeledes tidligt sluttede sig til Lutherdommen. Denne Mand var først Præst i Vorning, indtil han mellem Aarene 1527 og 30 flyttede til Aalborg for som luthersk Prædikant at fremme Lutherdommens Sag der. Som Præst i Vorning med Annexer efterfulgtes han af Broderen Mads Hegelund, altsaa vistnok kort efter dennes Hjemkomst fra Vittenberg²⁾. I de første Aar synes Jørgen Fris at have ladet kam sidde i Ro; men i Aaret 1532 begyndte han at forfølge ham; thi i dette Aar lod Præsten tage Vidnesbyrd fra Sønderlyngherred om, at Bønderne i hans Annexgaarde i Mands Minde havde ydet deres Skyld til Præsten og ikke til Biskop Jørgen Fris. Dette stemmer ogsaa overens med Kong Kristians Klageskrift mod Bisperne, hvor det netop om denne Sag hedder, at Bispen benyttede sig af Kongens Sygdom og Affældighed til at forfølge Præsten. Denne Gang lod Bispen sig imidlertid ikke nøje med at tage Annexgaardene fra ham; han tog ogsaa hans tre Kirker

¹⁾ Krogs Viborgs Beskr. S. 183, hvis Efterretning stammer fra Mag. Eriksens (utrykte) Viborg Beskr. — At Tøger Jensen skulde have været en Løvenbalk, er vist en Misforstaaelse; hverken han eller hans Efterkommere førte Navnet eller Vaabnet.

²⁾ Om M. Morten Hegelund i Aalborg smlgn. H. Rørdams Meddelelser i N. kirkehist. Saml. 2, 723 ff. Efter Vorms og Nyerups Litteraturlexica skal Morten Hegelund være bleven Præst i Aalborg 1527. Dette synes at stride mod Tillæg 5, hvor Mads Hegelunds Søn Kristen Madsen lader Faderen være Præst i Vorning 27 eller 28 Aar; Mads Hegelund levede ifølge et Brev i Stiftsarkivet endnu 24 Febr. 1559; men paa den anden Side er det afgjort, at Morten Hegelund var i Aalborg 1530 (Herredagen i Khhvñ).

fra ham, eller med andre Ord, han berøvede ham hans Stilling som Præst, idet han beraabte sig paa, at Præsten havde indtrængt sig i Kirkerne mod hans Villie og Samtykke. Hr. Mads Hegelund maa altsaa have modtaget Valg til Præst uden at kunne faa Valget stadfæstet af Biskoppen, og naar Bispen da alligevel har ladet ham sidde i flere Aar, kan det kun forklares af, at han ikke har turdet røre ved ham, saa længe Kong Frederik kunde tage ham i Beskyttelse. Først i Aaret 1535, da der begyndte at blive roligere Tider, søgte Mads Hegelund at komme til sit Gods og sine Kirker igjen. Under Kong Kristians Hylding i Viborg Marts dette Aar lod han Bispen stævne for Kongen i denne Anledning, ligesom Bispen til Gjengjæld tog Stævning over ham, fordi han uden hans Samtykke havde indtrængt sig i Kirkerne. Kongens Domme i disse Sager ere desværre ikke længere til; men af flere Antydninger fremgaar det, at Sagen er gaaet Bispen imod. Kongens Dom gik ud paa, »at Præsten skulde have sit Gods igjen, som han tog fra ham«, men lige saa afgjort er det, at Bispen ikke opfyldte Dommen; thi endnu 1536 var dette ikke sket, hvilket netop blev brugt til et af de heftigste Angreb paa Bispen i Kongens Klageskrift. Det havde til Følge, at Annexgaardene i Hammershøj og Kvorning ved Bispegodsets Inddragelse gik over til Kronen og bleve lagte under Hald Slot. Det lader ikke til, at Mads Hegelund, der efter Reformationens Indførelse blev Provst i Sønderlyng Herred og vistnok maa være død omtrent 1559 eller 60, har faaet dem tilbage. Først i Aaret 1572 lykkedes det hans Eftermand Hans Mortensen Hegelund at faa Annexgaarden i Kvorning tilbage efter en langvarig Retsstrætte med Fru Anne Lykke, der efter sin Husbond Otte Krumpens Død beholdt Herredet i Pant af Kronen, og som var lige saa begjærlig efter at tilrive sig geistligt Gods som hendes bekjendte Broder, Rigsraad Jørgen Lykke, der førte Sagen paa hendes Vegne. Herligheden over Annexgaarden i Hammershøj blev ved Kronen, hvorpaa den

senere gik over til Ejeren af det nærliggende Herresæde Fusingø; dertil laa Gaarden i al Fald 1690, da Viborg Stiftsbog blev affattet ¹⁾).

At Biskop Jørgen Fris imidlertid allerede i Kong Frederiks Levetid skulde være gaaet saa vidt, at han vovede at berøve Præsten sine tre Kirker, er temlig utroligt; derimod passer en saadan Fremfærd fuldstændig til Aaret 1533. Paa Herredagen i Kjøbenhavn dette Aar udfoldede Jørgen Fris stor Virksomhed, i det mindste hvad hans egne Sager angik. Det er bekjendt, hvorledes Bisperne spillede Mestre paa denne Herredag, trolig fulgte af den største Del af Rigsraaderne, og der er ganske vist neppe nogen, der har haft saa stor Grund til at søge at standse Reformationens Fremgang som netop Jørgen Fris. Ved den bekjendte Reces af 3 Juli bestemtes det, at Bisperne skulde have Eneret til at beskikke Præster og at hver Præst, der handlede herimod, »skulde straffes som den, Vold eller Vælde bruger«; der fastsattes meget haarde Straffe for dem, der ikke gav Tiende paa tilbørlig Vis, og det Gods, der uden Lov og Dom var frakommet Kirken og Gejstligheden i de forgangne Aar, skulde »uden Skudsmaal eller Forhaling« gives tilbage; navnlig skulde den katholske Guds-

¹⁾ Tillæg 5—8; smlg. Dsk. Mag. 3 R. 4, 194, 199 («Stygge Krumpen» maa utvivlsomt være en Fejlskrift i Tegnelserne for «Jørgen Fris»; det er i al Fald ikke let forklarligt, hvorledes Bispen i Børglum kunde faa noget med den Sag at gjøre). — (Vedels) Udtog af Klageskriftet, Ny dsk. Mag. 3, 26: non executus sententiam pro pastore til Heggelund a rege Christiano latam, at gifve hannem sit Gods igien, som hand tog fra hannem. Af Tillæg 5, som jeg ikke havde opdaget, da jeg ovenfor S. 561 antog, at der ved Præsten «til Heggelund» muligt sigtedes til Peder Thomesen i Torum, fremgaar det tydeligt, at hermed menes Mads Hegelund i Vorning. En Fejlskrift i det originale Klageskrift af en med de nærmere Omstændigheder ukjendt Koncipist er ingenlunde utænkelig. At der i Viborg Stift ingen Kirke af Navnet Hegelund fandtes paa Reformationstiden, fremgaar af Fortegnelsen over Stiftets Kirker 1525 i Dsk. Mag. 4 R. 2, 46.

tjeneste atter indføres i Viborg Domkirke¹⁾. Man har rigtignok tidligere i Almindelighed været tilbøjelig til at tro, at Modstanden mod denne Reces var saa stor, at det ikke lykkedes Bisperne at gennemføre dens Bestemmelser i Livet; men senere fremkomne Oplysninger godtgjøre tilfulde, at de i det mindste have søgt at gennemføre den i hele dens Strængighed, og at det i al Fald paa enkelte Steder har lykkedes dem, kan ikke betvivles.

Jørgen Fris viste ogsaa efter denne skjæbnesvangre Herredags Slutning en stor Virksomhed, som strider fuldstændig mod hans tidligere nødtvungne Ro. Foruden at han, som tidligere (S. 551) berørt, paa selve Herredagen lod sig give Laasebreve paa sin vigtige Besiddelse, Spøttrup Gaard og Gods, var han neppe kommen hjem, før han i alle Herreder lod tage Lovhævder paa Bispedømmets og Kirkens Gods²⁾. — Ligeledes søgte han utvivlsomt at faa den katholske Gudstjeneste gjenindført i Domkirken. Noget bestemt hører man ikke herom; rigtignok har Pontoppidan nogle Ytringer om, at Jørgen Fris ikke turde gaa frem i denne Sag med stor Strængighed i det ivrigt lutherske Viborg; men ser man nærmere til, indskrænker det hele sig til nogle af Pontoppidans saa hyppige løse Formodninger, bag hvilke der neppe skjuler sig nogen positiv Efterretning³⁾. Hvis derimod den ovenfor fremsatte Formodning skulde være rigtig, at det udaterede Brev, man endnu har fra Domprovsten i Viborg til Biskoppen om Kantorens og Hr. Sørenss Bandsættelse, fordi de modsatte sig Bispens Forandring af Domkirkens Gudstjeneste, maa henføres til denne Tid — og et andet passende Tidspunkt kan neppe paavises — saa viser det sig, at Biskoppen i det mindste har gjort et Forsøg; men lige saa utvivlsomt er det, at Forsøget ikke lykkedes; det fremgaar

¹⁾ Rosenvinge, Gl. dske Love 4, 146 ff.

²⁾ Ældste Arkivregistraturer 2, fl. Steder. Flere af de anførte Lovhævder findes endnu i Stiftsarkivet, alle fra September Maaned.

³⁾ Pontoppidan Annal. 2, 877.

tydeligt deraf, at M. Anders Skovgaard endnu i April 1534 maatte lade sin Messe afholde i Dueholm Kloster¹⁾. — Større Held har Bispen derimod haft ude paa Landet; at han har søgt at faa Tiendebestemmelserne gennemførte i deres Strængthed, tyde flere senere Domme paa²⁾, og at det i flere Tilfælde er lykkedes ham at tage Kirkerne fra de lutherske Præster, viser netop Exemplet med Mads Hegelund. Det samme var Tilfældet med den tidligere omtalte Vikar Jens Nielsen. Ogsaa her synes gammelt Avind at have været hans Bevæggrund; denne Mand havde jo endnu i Aaret 1528 været brugt af Bispen til Sendefærd til Gottorp, men havde benyttet Lejligheden til at udvirke et Kongebrev, ifølge hvilket et af Byens Kapeller var blevet skjænket ham til Nedbrydelse, og i Aaret 1530 ved Reformens Indførelse i Domkirken havde han aabenlyst sluttet sig til Lutherdommen. Den Gang var Bispen ikke kommen nogen Vej med sine Beskyldninger mod de lutherske Kaniker og Vikarer; men senere havde han taget Hr. Jenses Landsbykirke, Rødding i Nørlyng Herred, fra ham, uagtet han selv tidligere havde givet ham »Brev og Kollats« derpaa. At dette netop er sket 1533, siges ganske vist ikke udtrykkeligt noget Steds; men da begge de nævnte Præster først anklagede Bispen herfor under Kong Kristians Hylding i Viborg Marts 1535, maa det være sket efter Kong Frederiks Død; ellers havde de neppe haft Grund til at vente saa længe. Ogsaa i denne Sag maa Kongedommen være gaaet Bispen imod; thi Jens Nielsen beholdt Kirken i den følgende Tid i Forening med sin Stilling som anden

¹⁾ Ovenfor S. 568. — I Mag. Kr. Eriksens (utrykte) Kanikefortegnelse nævnes ved Aar 1516 en Hr. Søren Torbensen, som muligt kunde være den i Domprovstens Brev omtalte Hr. Søren.

²⁾ Dsk. Mag. 3 R. 4, 201: Kristen Nielsen i Klovtrup stævner Bispens Provst for det Korn, han tog fra ham med Urette; smlg. S. 190. Et af Rigsraadet 3 Juli 1533 udstedt Brev hjemlede Ret til med Lensmandens Hjælp at opbryde de gjenstridiges Lader og tage Tiendekornet med Magt, uden foregaaende Retsforfølgning.

Præst ved Sortebrødrekirken i Viborg. Sit Annex Rødding lod han besørge ved en Kapellan; thi i Aaret 1537 klagede en Bonde i Rødding til Kongen over, at han var vist af sin Gaard, og at Hr. Jens Nielsen, Vikarius i Viborg, havde sat en Præst i Gaarden til ham, uagtet han havde givet sine 24 Mark i Fæste. — Jens Nielsen nød Kong Kristians Tillid; derpaa tyder, at han i de samme Dage, som han havde stævnet Bispen for Kongens Dom, fik det Hverv tillige med Landstingsskriveren Jens Kat at opkræve Halsløsningen i en Del Herreder i Viborg Stift, hvis Bønder ved Klemensfejden havde forbrudt deres Liv til Kongen, ligesom det ogsaa i Aaret 1544 betroedes ham i Forening med Kantor Niels Fris at optage Registre over de Brevkister, som fandtes paa Hald og angik det gamle Bispedømmes Ejendomme ¹⁾.

Ogsaa med Hensyn til Stiftets Klostre synes Jørgen Fris paa denne Tid at have grebet stærkt ind. Under Herredagen havde Bisperne slet og ret forlangt, at al verdslig Forlening af Klostrene skulde ophæves og de verdslige Lensmænd til Gjengjæld forsørges med Rigets Len; men denne Fordring havde mødt saa stærk Modstand hos Rigsraadets adelige Medlemmer, at den endelige Bestemmelse herom, der optoges i Recessen af 3 Juli, kun kom til at lyde paa, at alle Herreklostre skulde blive ved Magt, og at de Adelsmænd eller andre, som havde Jomfruklostre i Forlening, skulde sørge for, at Jomfruerne holdtes efter Fundatsernes Lydelse, og at deres Tal ikke formindskedes for Forstandernes Forsømmelses Skyld; ellers skulde disse

¹⁾ Dsk. Mag. anf. Sted, passim. Breve i Stiftsarkivet vise, at han endnu levede 1556. I et Brev fra 1554 vidner han, at kunne mindes i 50 Aar. Krog (Eriksen), der kalder ham Jens Nielsen Grydestøber, lader ham leve til omtrent 1590, hvilket dog neppe er rigtigt; Ursin sætter hans Død til 1580 og lader ham først blive Præst ved Sønder sognskirke 1552. Rødding og Løvel Sogne lagdes ved Klemmebrevet 1555 til Sortebrødre Sogn, naar Præsten er død og bortgangen, som der nu er Sognepræst til. (Dsk. Atlas 4, 587).

»derfor stande til Rette«, et meget ubestemt Udtryk, hvis Forklaring nærmest maa søges i en Betænkning, som Rigsraadet afgav paa et noget tidligere Stadium af Forhandlingerne, hvori det hedder, at Forstanderne i slige Tilfælde »skulde have Klostrene forbrudte«¹⁾. — At Jørgen Fris dels har søgt dels ogsaa virkelig opnaaet at sætte disse Bestemmelser i Kraft, fremgaar af flere Omstændigheder. Det er ovenfor omtalt, at Grinderslev Kloster i Aaret 1532 var bleven opladt til Lensmanden paa Skivehus; men af et Kongebrev til Jørgen Fris fra Aaret 1535 ses det, at Klostret atter var kommet i hans Besiddelse²⁾. — Om Kantor Niels Fris alt har mistet sin Forlening Sebbet Jomfrukloster ved en tidligere Lejlighed eller først nu, bliver noget tvivlsomt, da han 1535 under Kongehyldningen i Viborg drog Bispen til Ansvar, fordi »han havde ladet sig indføre med Urette i noget Gods, baade Kirkens og hans eget«; ligeledes beskyldte han Bispen for at have ladet røve hans Gods paa rette Hærstræde og Alfarvej³⁾. — Med Priorissen i Ørslev Kloster, Kirsten Thomesdatter, havde Bispen ligeledes Strid paa denne Tid, idet han i Aaret 1534 søgte at hindre hende i at give Klostret i Forlening til (hendes Broder?) Iver Thomesen. Under Kongehyldningen stævnedes Bispen Jfr. Kirsten for Kongen, fordi hun trede Gange havde taget »Prior« imod hans Villie og Samtykke, hvilket kun havde til Følge, at Jfr. Kirsten fik Kongebrev om, at hun skulde beholde Forsvaret af Klostret, dets Tjenere og Gods, indtil Sagen kom i Rette for Kongen og Raadet; opstod der i Mellemtiden Trætte om Klostrets Gods, skulde Rigshofmesteren Mogens Gøje overtage Klostrets Forsvar, en Afgjørelse, som Jørgen Fris kun daarligt kunde være tjent med⁴⁾.

¹⁾ Nyt dsk. Mag. 2, 204, 211; Rosenvinge gl. dsk. Love 4, 148—49.

²⁾ Dsk. Mag. 3 R. 5, 55; smlgn. Tillæg 1.

³⁾ Dsk. Mag. 3 R. 4, 191—93. Tillæg 3. Smlgn. ovenfor S. 567.

⁴⁾ Dsk. Mag. 3 R. 4, 200, 207. Daugaard S. 364, hvoraf fremgaar, at det var i Aaret 1534, at Jørgen Fris søgte at fortrænge den af

Det varede dog kun kort, at Jørgen Fris saaledes kunde røre sig friere og med større eller mindre Held give sin Hævnfølelse Luft. Grevens Fejde udbrød; Skipper Klemens rejste Bondestormen, som netop havde et af sine Hovedpunkter i Viborg Stift. Med ustandselig Fart naaede Bevægelsen helt ned til Viborg By, hvor Borgerne synes at have været meget villige til at slutte sig til den. Flere af dem bleve senere henrettede som Oprørere; Jens Hvas sluttede sig nødtvungent eller frivilligt til Bondepartiet, og Anders Skovgaard, som havde vist sig saa ivrigt katolsk, men ligesom de øvrige Prælater kastet sig i Armene paa Hertug Kristian, maatte flygte fra Byen, da Bondehæren trængte derind, for ikke at tvinges til at bryde sin Ed til Hertug - Kongen. De øvrige katolsksindede Præstemænd, som endnu muligvis opholdt sig i Byen, have formodentlig gjort det samme. Alterpræsten Kristiern Tygesen sendte i sin Skræk sin Brev- og Pengekiste ud til Hjermind i Middelsom Herred; men det var kun at løbe lige i Fjendens Gab; thi flere navngivne Bønder i Hjermind flokkede sig strax sammen, brød Kisten op og tog baade Klenodier og Brevskaber, saa Præsten senere ikke kunde hjemle sit Altergods. Dette Herreds Bønder sluttede sig nemlig ogsaa til Skipper Klemens, formodentlig ledede af Herredets Foged, den rige Bonde i Bjerring, Erik Lassen, som senere maatte købe sine forbrudte Gaarde tilbage af Kronen¹⁾. — Overalt var der Forvirring; navnlig gik det ud over de katolske Præster og deres Gods. Dette hørte forøvrigt hele Reformationstiden til. I Fjends Herred havde Bønderne i Resen Sogn saaledes alt 1532 egenraadigt taget Ovsing Eng,

Jfr. Kirsten valgte Forstander. 1528 havde hun paa egen Haand taget Svend Mogensen, »Forstander for St. Karens Gaard i Aarhus«, til Prior. I et Brev af 12 Maj 1534 (Jydske Saml. 2, 376) kaldes Iver Thomsen »af Ørslevkloster«. — Ældste Arkivregistr. 2, 228, 48.

¹⁾ Vidnesbyrd om Kristiern Tygesens Klage, udstedt af Mogens Munk, Jep Fris, Jens Thomesen, Landsdommere, og Jens (Kat) Skriver, Landstingshører, i Vib. Stiftsark., »Domkirke«, Pakke 1. — Om Erik Lassen smign. Jydske Saml. 2, 377—80.

som var tillagt Præsten til Bestridelse af Vin og Oblater; først ved en Herredsdom af 17 Juli 1537 tildømtes den Præsten, Kristiern Nielsen ¹⁾. — Under Kongehyldningen 1535 stævnedes Hr. Ib Lavridsen, Forstander for Testrup Hospital i Rinds Herred, der hørte under Viborg Bispestol, Binderup Bymænd i Gislum Herred for Kong Kristians Domstol; thi i Fejdetiden havde de taget Blakshale Eng paa Binderup Bymark til sig, uagtet Engen, som det hedder i et senere Tingsvidne, havde ligget til Testrup Gaard i Hr. Villadses, Mester Kristiern Puszels, Jørgen Ebbesens, Erik Høgs og Hr. Ib Lavridsens Tid, saa længe de havde været Forstandere i Testrup Gaard. Først ved Kongebrev af 29 Januar 1575 kom Engen tilbage til sin rette Ejersmand ²⁾. Noget lignende var Tilfældet med Hr. Ib Villadsen i Evedrup, som stævnedes Binderup Mænd, »fordi de røvede fra ham«. Ogsaa her spores i den følgende Tid Virkningen af denne Sag.

Andre af Præsterne sluttede sig til Skipper Klemens Parti, eller beskyldtes i al Fald senere derfor. Dette var saaledes Tilfældet med Præsten Niels Pedersen i Voxlev og Nibe, der endogsaa kastedes i Bolt og Jern. Voxlev

¹⁾ Herredsdom, afsagt af Herredsfogeden Kristiern Kristiernsen i Spar-kjær, hvorved Engen tildømmes Præsten, »uden kgl. Maj. og Danmarks Riges Raad svarer der andet paa,« findes i Vib. Stiftsarkiv. Af Dommen fremgaar følgende Præsterække i Vrove og Resen Sogne: gamle Hr. Oluf (50 Aar); Peder Blegh, 2 Aar, »som nu er Præst til (Nør) Bæk«; Søren Ibsen, 18 Aar; Kristiern Nielsen, 1532 og 1537.

²⁾ Breve i Stiftsarkivet, smlgn. Dsk. Mag. 3 R. 4, 210. Af Brevene fremgaar, at M. Kristiern Puszel var Forstander i Testrup 1525; 11 Septbr. 1529 blev han af Kongen forlenet med St. Nikolai Kirkelade i Viborg, hvilken 22 Febr. s. A. var givet i Forlening til Hans Tavsens (Ny kirkeh. Saml. 3, 8). I det ovenfor S. 537 anførte Brev af 17 Marts s. A. fra Jørgen Fris til Klavs Gjordsen takker Bispens Kansleren for hans »gode Svar i Kristiern Puszels Sag«, muligt netop denne Sag. — Ib Lavridsen nævnes som Forstander i Testrup og Bispens Official i et Lavhævd Septbr. 1533; inden denne Tid var Kristiern Puszel formodentlig død.

med dets Annex, St. Josts Kapel i Nibe, et i de katholske Tider bekjendt Valfartsted, hørte under Kronen. I Reglen blev Kaldet givet til kongelige Kapellaner eller Sekretærer. I Aaret 1484 var saaledes Kong Hanses Kapellan Hr. Jens Brun Kirkeherre og havde i dette Aar en Retssag med Adelsmanden Malte Nielsen om en Eng, som dennes Forfædre havde givet til Nibe Kirke for Sjælemesser, men som Malte Nielsen havde taget fra ham, idet han paastod, at Messerne ikke bleve holdte. Ved Kongedom gaves Engen imidlertid tilbage til Præsten og hans Efterfølgere, mod at disse forpligtede sig til at holde Messerne vedlige, et lille Bevis paa, hvor stor Lyst Adlen alt før Reformationen havde til at tilvende sig de Ejendomme, som dens Forfædre havde skjænket til Kirken, og hvor ligegyldig Kirken vistnok ofte har været med Messernes Vedligeholdelse; det samme var, som tidligere omtalt, Tilfældet med Kapitlet i Viborg og Messerne i Fur Kirke. — I Aaret 1513 overdrog imidlertid Kristiern den anden Patronatsretten over Voxlev Kirke og Nibe Kapel til Biskop Erik Kaas i Viborg mod at erholde Kaldsretten til Bartum Præbende ved Viborg Domkirke. Denne Overenskomst synes dog ikke at være traadt i Kraft; thi Kongebrevet herom er atter overstreget i Registranten, hvori det findes anført, og Aaret efter gav Kristiern den anden sin Sekretær Mester Jakob Krumpen, Erkedegn i Viborg, Brev paa Voxlev og Nibe, som var ledigt efter en Hr. Petrus Theodocus. Ved M. Jakob Krumpens Død var det atter Kongen, der 10 December 1518 gav Niels Pedersen, Klerk fra Ribe Stift, Brev paa de nævnte Kirker. Det var saaledes ved Kong Kristierns Gunst, at denne Mand havde faaet sit Kald; og i Aaret 1520 brugtes han til at opkræve Landehjælpen i Blæseborg og Lundenæs Len, som tidligere havde staaet under den uredelige Landsdommer Niels Klemensen, men vare indtagne under Kronen ved hans Død. Under 22 Februar 1522 blev der udstedt et kgl. Protektorium for ham og hans Kirker, som han skulde have fri for al biskoppelig

Tynges, undtagen alene Kathedraticum og Visitatspenge. Hvorledes det egentlig forholder sig med denne Sag, er ukjendt; men det synes at tyde paa en Strid mellem Præsten og Jørgen Fris om Afgifterne af Kirkerne, som viser, at Bispen muligt har villet drage Kirkerne og Patronatsretten til sig, støttende sig til Overenskomsten af 1513 mellem Kongen og Erik Kaas. I ethvert Tilfælde maa Brevet betragtes som en sær kongelig Gunstbevisning mod Niels Pedersen. — Kong Kristierns Fald medførte dog ingen Forandring i dette Forhold; thi i Februar 1524 fik Hr. Niels af Kong Frederik et nyt Beskjærmelsesbrev, og »tillige blev det ham undt og tilladt, at han herefter skal være fri for al biskoppelig Tynges og ej skal give nogen Tynges til Bispen efter denne Dag af vor og Kronens Kirker Voxlev og Nibe uden alene Kathedraticum, og skal han holde dem, som vi tilskikkende vorde om Vaaren at salte Sild for os til vort Behov der udi Nibe, til Mad og Øl«. — 16 Juni 1528 fik Hr. Niels Pedersen personlig i Gottorp et kongeligt Stadfæstelsesbrev paa de Ejendomme, som vare tillagte Voxlev Kirke og Nibe Kapel, nemlig Harrim Gaardsted »med to Gaardes Eje«, en Del Engstykker, en Gaard i Gjelstrup, en Gaard i Gridsted og 3 Gaarde i Nibe, saa man ser, at St. Josts Kapel og Voxlev Kirke have været ganske godt aflagte. Men samtidig hermed fik samme Hr. Niels en bitter Strid med den kgl. Rentemester, Mester Kristiern Hvid, der var eller maaske kort efter blev Kanik ved Viborg Kapitel og netop blev Ihænde-haver af det Bartum Præbende, som Kristiern den anden i sin Tid havde søgt at magelægge mod Voxlev og Nibe Kald. Kristiern Hvid havde nemlig vidst at skaffe sig Brev paa disse Kirker. Først i Aaret 1529 bilagdes Striden i Mindelighed saaledes, at Niels Pedersen beholdt Kirkerne, og M. Kristiern Hvid maatte nøjes med Exspectance paa dem efter Hr. Nielses Død. — Under disse Forhold gjør det et uhyggeligt Indtryk at se, at det netop er Kristiern Hvid, der under Kongehydningen 1535 optræder som An-

klager mod Niels Pedersen, fordi »han havde været Skipper Klemens følgagtig«, da han selv havde saa stor Interesse af at faa Præsten ryddet af Vejen. Rigtignok kunde dennes tidligere Forhold til Kristiern den anden maaske gjøre ham mistænkt; men at han alligevel har været uskyldig, kan man sikkert slutte deraf, at den Mand, der atter fik ham udløst af Bolt og Jern, netop var en af de Mænd, hvem det var overdraget at tinge med »Oprørerne« om deres Halsløsning, nemlig den strænge Adelsmand Peder Ebbesen Galt; og i de samme Dage fik Niels Pedersen det Tillidshverv at modtage i Forvaring det Guld og Sølv og de Penninge, som »Riddersmændsmænd, Præster, Kjøbstedsmænd og menige Almue« i Vendsyssel, Fleskum, Hornum, Helligum, Aars, Slet og Hinsted Herreder havde optinget med Peder Ebbesen og Axel Jul for deres Halsløsning. Rigtignok gik den godskjære Peder Ebbesen ikke i Borgen for ham uden gode Løfter; hvori disse have bestaaet, vides ikke; men i Aaret 1546 stævnedes Peder Ebbesen Niels Pedersen for Kongens Dom, fordi Løfterne ikke vare holdte. Muligt stod det i Forbindelse med de indviklede Arvesager efter Niels Klemensen, hvori baade Peder Ebbesen og Niels Pedersen vare indviklede; thi samtidig stævnedes Niels Klemensens Enke Niels Pedersen for Kongens Dom. I Aaret 1546 levede han altsaa endnu, medens Kristiern Hvid da for længst var død og saaledes ikke havde faaet nogen Gavn af sit Exspectancebrev¹⁾.

Ogsaa mod en anden Præst, Hr. Jens Hansen i Vejrum, (Ørum og Viskum, Sønderlyng Herred) optraadte M. Kristiern Hvid ved samme Lejlighed som Anklager, »fordi han havde modtaget Brev paa sin Kirke af Skipper Klemens«. At Kaldet netop paa den Tid er blevet ledigt, fremgaar ogsaa deraf, at der under 27 Februar 1535 var

¹⁾ Suhm Nye Saml. passim. Registre over alle Lande 1523—33, fol. 30; 51—53; 65. — Dsk. Mag, 3 R. 4, 209; 211; 4 R. 1, 156
Desuden flere Breve i Vib. Stiftsarkiv.

givet Kongebrev til Dorte Jensdatter og hendes Børn, at de maatte arve Hr. Niels Pors i Ørum, da hun havde fremlagt Præsteattest om, at hun havde været viet til ham. — Med Anklagen mod Jens Hansen har M. Kristiern neppe været heldigere end i den foregaaende Sag; thi en Hr. Jens Ravn, der nævnes som første lutherske Præst i disse Sogne og formodentlig er samme Person, forekommer endnu i Breve fra 1544 og 48. Ogsaa i dette Tilfælde optraadte M. Kristiern vistnok som Klager i sin Egenskab af Kanik ved Kapitlet; thi flere af de til hans Præbende Bartum hørende Gaarde laa netop i Hr. Jenses Sogne. Af samme Grund klagede han samtidig over nogle Bønder, der under Tidens Kampe havde taget Hø fra en af hans Tjenere i »Bartten« (s: Bartum). — At han skulde være optraadt i disse Sager paa Kongens Vegne som en Slags Fiskal, er der neppe nogen Grund til at antage¹⁾.

Kong Kristians Kongehylding i Viborg Marts 1535 bragte endelig nogen Orden tilbage under de opløste Forhold. Det lutherske Parti søgte sin Støtte hos Kongen. Kongelige Beskjærmelsesbreve udstedtes til forskellige Personer, saaledes til den lutherske Kanik M. Jens Hansen, der ligeledes havde giftet sig og som senere blev Præst ved Domkirken og Provst i Nørlyng Herred, til Præsterne Lavrids Jensen i Østervelling, Povl Jensen i Brøndum og Ib Lavridsen i Skibsted, Hellum Herred, Mænd, som formodentlig alle havde sluttet sig til Lutherdommen²⁾. Alle de Mænd, som Biskop Jørgen havde forfulgt, tyede nu

¹⁾ Dsk. Mag. 3 R. 4, 203; 191; 205. Breve i Stiftsarkivet.

²⁾ Dsk. Mag. anf. St. — Mester Jens Hansen døde 2 Septbr. 1558; som Kanik og Præst ved Domkirken blev han efterfulgt af sin Svigersøn, den senere Superintendent Peder Tøgersen, der var gift med hans Datter Margrethe; hans anden Datter Anna var gift med Superintendenten Kjeld Jul (Eriksens Manuskript). I Præstefortegnelserne i Viborg Stiftsbog nævnes Mag. Povl Andersen som første lutherske Præst i Brøndum, Siem og Torup; det er formodentlig en Fejl for Povl Jensen. 1568 var Jesper Jensen Præst. — Ib Lavridsen i Skibsted og Lyngby nævnes endnu i et Brev 1547.

til Kongens Domstol; det var Tilfældet med Broderen Niels Fris, Priorinden i Ørslev Kloster, Præsterne Jens Nielsen og Mads Hegelund samt adskillige Bønder, medens Biskoppen til Gjengjæld tog Stævning over en Del andre. Desværre er Dombogen for dette Aar ikke længere til; man vilde da have kunnet forfølge disse Sager nøjere; men at Udfaldet i Reglen er gaaet Bispnen imod, fremgaar af det foregaaende. Al hans Iver for at straffe Kjætteerne og drage Klostrene til sig havde været forgjæves. Vel havde han ikke længere sin gamle Fjende Jens Hvas ved sin Side — hans Hoved var faldet, formodentlig netop faa Dage, før Kong Kristian holdt sit Indtog i Viborg By¹⁾. — men Jørgen Frises hele Indflydelse var atter og for stedse trængt til Side. Han levede lige som tidligere paa Hald; herfra laante han saaledes kort efter Kongehyldingen, 10 April, Antonius Bryske, Kanik i Viborg, 200 Mark Penninge, hvorfor denne pantsatte Bispnen tre Gaarde og et Bol i Finderup, som hørte til hans Præbende Ravnstrup²⁾. Tunge Skattepaalæg vare nemlig paalagte baade Kapitlerne og Bisperne til Krigens Fortsættelse. I Juli Maaned fik Jørgen Fris saaledes Kongebrev om at levere det Sølvt af Grinderslev Kloster, hans Stift og Forlening, som endnu stod tilbage. Forleningerne vare altsaa endnu i hans Haand; endnu under 6 December udstedtes et Kongebrev til Kirkevægerne i Fjends Herred om at levere alt Kirkekornet til Biskop Jørgen Fris, »vor Mand og Raad«, da Rigsraadet havde bevilliget Kongen alt Kirkekornet i Nørrejyland til Flaadens

¹⁾ Sandsynligst er det Benaadningsbrev, der efter Hvitfeldt kom for sent, netop det Lejdebrev til Jens Hvas »om at komme fri og fellig til og fra Viborg«, som man endnu kjender, og som Mogens Gøje havde udvirket for ham omtrent d. 25 Februar. (Dsk. Mag. 3 R. 4, 189).

²⁾ Brevet i Stiftsark., dat. Hald og tillige beseglet af Lavrids Jensen, Official paa Hald, Povl Stisen til Trendrup, Kristiern Stygge til Randrup m. fl. — Gaardene beholdt Jørgen Fris til sin Død, hvorpaa Antonius Bryskes Eftermand, Rigsraad Erik Krabbe, maatte indløse dem af hans Arvinger.

Udrustning; men alt i Begyndelsen af Aaret 1536 vare Forleningerne i Henrik Ranzovs Haand¹⁾. Vel var han endnu i Aaret 1535 bleven brugt som kgl. Kommissær i et Par verdslige Retstrætter, og havde i Foraaret 1536 maattet stille 20 Karle til Søs; men at han er bleven brugt til noget Tillidshverv i Rigets Tjeneste, er der intet Spor til, end ikke til at opkræve Halsløsning eller Øxne fra de oprørske Herreder, hvortil man dog anvendte en Mand som Bispen i Vendsyssel. Desto tydeligere fremtræder den Opmærksomhed, som Kong Kristian viste mod den ivrigt katholske Anders Skovgaard, idet han baade atter skaffede ham Adgang til Viborg By og paa andre Maader viste ham og Kapitlet Opmærksomheder i denne Tid. Strid og Retstrætter varede derimod ved lige til det sidste; thi endnu 10 Juli 1536 havde Jørgen Fris Rets-trætte med Anders Skovgaard paa Kapitlets Vegne; men en Maaned efter var hans Magt brudt. Vel har man Vidnesbyrd om, at der skulde udstedes et Brev til Bispen af Viborg som Medlem af Rigets Raad om at møde paa Rigsdagen i Kjøbenhavn i Oktober; men det er vist aldrig blevet udfærdiget; thi alt d. 12 August blev der udstedt Breve til Erik Banner og Peder Ebbesen om »at gjøre deres yderste Flid til at tage fat paa Bispernø af Vendsyssel og Viborg og lade skrive og blive tilstede hvad Inventarium som findes paa deres Slotte og Gaarde«. Samtidigt udstedtes et Brev til Kjøbstæder, Bønder og menige Almue om at hjælpe Erik Banner og Peder Ebbesen »at tage fat paa samme Biskopper«²⁾. Borgerne i Viborg viste sig meget villige til at opfylde denne Bøn. Kort efter hjalp de Johan Ranzov med at overraske Biskop Jørgen paa Hald Slot, hvorpaa han ligesom de øvrige Bisper førtes i Fangenskab, formodentlig til Vordingborg Slot,

¹⁾ Dsk. Mag. 3 R, 5, 55; 270. Kongebrev til Fjends Herreds Kirkeværger, dat. Gottorp St. Nikolai Dag 1535, i Vib. Stiftsarkiv. Paa-skrift: »Fiendtzherrit, biscopenn aff Viborig«.

²⁾ Dsk. Mag. 3 R. 6, 28—29.

indtil han endelig i Aaret 1538 blev frigiven mod at afstaa Stiftet og anerkjende den nye Tingenes Tilstand. Stiftets verdslige Styrelse fik Henrik Ranzov, den gejstlige var hos den nye Superintendent, Jakob Skjønning, der dog i denne Tid kun førte Titel af »kgl. Majestæts vor naadigste Herres gejstlige Sekretær i Viborg Stift«¹⁾. Senere forekommer Jørgen Fris hyppigt som verdslig Stormand, i Besiddelse af Kragstrup Gaard og som Lensmand paa Vrejlev Kloster. Han blev atter Medlem af Rigsraadet og forekommer hyppigt i Retstrætter. Men at følge ham videre, er neppe Umagen værd. — Umaadelig Begjærlighed efter Gods og Rigdom, Mangel paa Aabenhed og Ærlighed, ustyrlig Egenraadighed og Trods ere de gjennemgaaende Træk i hans Karakter. Det havde været hans Ulykke hele hans Liv igjennem og hindret hele hans Færd som Stiftets Biskop. Aandsfattig stod han ligeoverfor det Røre, som var vakt af Tavsens og blev fortsat af en Række Mænd, som for største Delen vare udgaaede fra selve Viborg By. Jakob Skjønning og Jørgen Sadolin, Peder Jensen i Oddense og Peder Thomesen i Torum, Mester Jens Hansen og Vikar Jens Nielsen, Mads Skytte og Oluf Libbert, Søren Nielsen i Selde og Peder Thomesen i Gretterup, Tøger Jensen og Graabroderen Rasmus i »Bove«, Brødrene Morten og Mads Hegelund udgjøre i Forening med en Del andre, man med større eller mindre Grund kan henhøre til samme Parti, en ikke uanselig Række af lutherske Prædikanter, som tidligt vare optraadte og havde virket i den nye Læres Tjeneste og som alle i større eller mindre Grad havde været udsatte for Bispens Forfølgelse, men som vare blevne troligt understøttede af Kong Frederik og hans betroede Mænd, og maaske ikke mindst af Borgerne i Viborg, hvor Familierne Hegelund, Stub og Libbert stadigt indtog en anselig Stilling. — Lige overfor disse Mænd

¹⁾ Cragii Annales p. 192. Den anførte Titel fører Jakob Skjønning i en d. 2 Febr. 1538 udstedt Landstingsvidisse i Stiftsarkivet.

kan man ikke tænke sig en ynkeligere Skikkelse end denne verdslige Prælat, der var et talende Bevis paa, hvor dybt den gamle Kirke var falden, og som neppe 45 Aar gammel efterlader sit Stift i en Opløsningstilstand, hvortil Tidernes Uro og Storme vel havde bidraget meget, men hvori hans egen Færd langt fra var uden Skyld. Han efterlod et besværligt Arbejde til sine første evangeliske Eftermænd, Jakob Skjønning og dennes dygtige og nidkjære Efterfølger, Borgersønnen fra Skive Kjeld Jensen Jul.

9.

At det bekendte Reformationsskrift »Samtale mellem Peder Smed og Adser Bonde« staar i Forbindelse med det Røre, som paa Reformationstiden kan spores i Sallingland, er blevet antydet i det foregaaende, men trænger maaske til en nærmere Undersøgelse. Det vil da blive nødvendigt nøjere at undersøge Indholdet af dette mærkelige Folkeskrift, som N. M. Petersen ikke uden Grund har kaldt »et af de artigste Skrifter fra Reformationstiden«, og som giver en livlig Skildring af Forholdene paa hin Tid. (Aftrykt i Kirkeh. Samlinger 1ste Bind S. 328 flg.).

Scenen er henlagt til en Kro i Skive, hos Lars Foged, »en Dannemand, som har godt Rygte i Sallingland«, hvor Præsten Hr. Jens og en Sortebroder efter endt Guds-tjeneste sidde og »lege Vartavl«, en Begyndelse, der passer til Povl Helgesens (Pauli Eliæ) Skildring af, hvorledes det hellige Evangelium i hine bevægede Dage »trakteredes i aabenbare Kroer, iblandt Drankere og Doblere, Dandsere og Springere, Pibere og Legere« o. s. v. Medens de sidde her, træder først Hovedpersonen Peder Smed ind, som kom fra Holstebro, hvor der paa den Tid hvert Aar holdtes et stort Midfastemarked (Dansk Atlas 5, 804), derpaa Bonden Adser, der for en eller anden Forseelses Skyld skal gjøre en Pilegrimsrejse til Vor Frue i Karup, og som lejlighedsvis klager over, at han siden Fastelavn ikke har spist saa meget som en »Silderavn« (Silderogn). Tiden

henlægges altsaa til Fastetiden, hvilket gjør det sandsynligt, som alt Dr. Helveg har gjort opmærksom paa, at dette rimede Stridsskrift i Samtaleform egentlig er et Fastelavnsspil, som er blevet opført. Bonden spørger om Vej »over den lange Bro« (over Skive Aa), at han kan »komme over med tørre Sko«. Da Peder Smed synes at kjende ham, fortæller han, at han er fra Tæbring By paa Mors, at han er kommen over »Sallingsund« o. s. v.

Af denne Begyndelse, i Forening med andre Smaatræk, fremgaar alt, at Forfatteren er en Mand, der kjender godt til Egnen. Idet Peder Smed derpaa gaar over til at advare mod Pilegrimsrejser, medens Præsten og Munken klage ynkeligt over de daarlige Tider, da man foragter alle Helgene saa vel som Præster og Munke, nævnes derpaa en Del jydske Valfartssteder, som besøgte meget paa den Tid: Vor Frue i Karup, St. Jost i Nibe, St. Lambrekt i Ribe, Essenbæk Kilde, St. Søren i Ry, Mariager. Af disse Steder kjender man ikke ret meget til St. Jost i Nibe; at Kirken i Nibe imidlertid har været indviet til denne Helgen, fremgaar af samtidige Dokumenter, og man véd, at denne Helgens Kapeller ogsaa andre Steder ere blevne stærkt søgte, saaledes i Jordløse i Fyen, hvor en til Kapellet hørende Kalk endnu fandtes 1623, skjænket til St. Jost i Aaret 1515¹⁾. At St. Lambert i Ribe var Gjenstand for stærk Tilbedelse, omtales baade af Morten Børup og Paladius, og at der endnu lang Tid efter Reformationen har været en meget søgt hellig Kilde ved Mariager, omtales endnu i Dansk Atlas (4, 562); noget lignende har formodentlig fundet Sted ved Essenbæk Kloster.

En langt større Rolle har imidlertid Vor Frue i Karup (Lysgaard Herred, Aarhus Stift, c. 3 Mil S. V. for Viborg) spillet i ældre Tid. At paavise dette i det enkelte, henhører imidlertid ikke til dette Æmne; her er det nok at gjøre op-

¹⁾ Suhm Saml. 1, 1, 80. Om det til St. Josts Kapel i Nibe hørende Gods smlgu. ovenfor S. 732.

mærksom paa, at dette besøgte Valfartssted, hvor der i den katholske Tid tillige har været et Hospital, først synes at være kommet i Ry i Slutningen af 15de og Begyndelsen af 16de Aarhundrede, og at et af de vigtigste Kildesteder herom netop er det her omtalte satiriske Skrift, hvor der fortælles følgende »artige« Historie: »Da Karups Rejse blev mindre gjort«, og da Ofret til Hr. Movrits »blev mindre stort«, fandt han i Samraad med andre Præster paa Udvej, som den tilstædeværende Hr. Jens nok véd noget om: han borede et Hul i Mariebilledets Hoved, fyldte det med Vand, som sivede ud gennem Øjenhullerne, og fik saaledes vor Frue i Karup til at græde. Men Bedrageriet blev desværre opdaget; thi Rinds Herreds Foged, »en Mand fuldgod«, steg i Landsdommerens Nærværelse (Mogens Munk eller Jens Hvas?) op paa en Stige og saa, hvorledes det hele gik til. — Selve Mariebilledet fra Karup Kirke er desværre ikke til, idet Billedet, som beskrives meget nøjagtigt i Dansk Atlas (4, 496), af en senere Ejer af den nærliggende Herregaard Avnsbjerg skal være skjænket til en katolsk Greve, der var hans Gjest; Faktum kan saaledes ikke længere konstateres; men flere Helgenbilleder, der skrive sig fra Karup Kirke og nu opbevares i Viborg Oldsagsamling, have alle et nogle Tommer dybt Hul oven i Hovedet, hvad enten nu herunder skjule sig lignende Bedragerier, eller disse Huller skrive sig fra Drejerens, som har lavet Hovederne ¹⁾.

¹⁾ Hr. Movrits i Karup omtales ellers ikke; efter Sammenhængen maa han vel have været Præst og Forstander for Hospitalet i Karup, en anset Stilling, da der var lagt en Del Gods til Vor Frue i Karup, som Præsten styrede. Af tidligere Forstandere i Karup kjendes Hr. Anders Nielsen 1484—87, som selv skjænkede en Del Gods til Kirken, og Jens Ouszen 1489. Det var i deres Tid, at der med Understøttelse af Aarhus Biskop og Kapitel i Forening med flere Adelsmænd foretoges store Byggeforetagender ved Kirken. 1537 var Hr. Søren Forstander (ovenfor S. 490). Det nøje Forhold til Bispestolen i Aarhus henleder Tanken paa Hr. Movrits Mortensen, Bispens Official, der omtales i Povl Helgesens Brev til Randers 1531; var 1536 tillige med Kantor Jørgen Samsing paa Silkeborg,

Paa en lignende Maade omtales St. Søren i Ry. »Der hænger Klover, Jern og Krykker, Jernbolte, Fjedre og andre Stykker, Haandknuere og Halsjern med«, en Skilddring, der minder om Peder Palladius's Ytring om Søren »Pilkelaas« i Ry; men »hvorfor det Jern heffere vil være der end andre Steder i dette Land«, forstaar Peder Smed ikke, ligesom han i det hele er mindre vel underrettet om Ry end om Karup, hvor han selv har været »for at sælge Øxer«, men rigtignok ikke fandt Kjøbmænd, men kun Gøgl og Svir.

Det er saaledes kun de jydskes Valfartssteder, som Forfatteren tager Hensyn til. Hverken St. Søren i Holmstrup eller »det formaledidede Sted« Bistrup ved Roskilde eller Kippinge paa Falster med deres Blodmirakler, som de reformatoriske Skribenter ellers have saa travlt med, omtales med et eneste Ord, uagtet de naturligvis lige saa godt kunde bruges til Udfald mod Datidens falske Jertegn og Bedragerier. Han tager kun Hensyn til, hvad han har i sin Nærhed og hvad der bedst kunde gjøre Indtryk paa den Læser- eller Tilhørerkreds, som han nærmest havde for Øje; ikke en Gang til St. Anna i Aabenraa, hvor der var et lignende Valfartssted, kommer han ned. Det samme er Tilfældet, naar han taler om Gejstlighedens store Ejendomme baade i By og i Land, som i det bekendte Vers:

»Hvor man kommer i Randers eller Ribe,
i Viborg, Aars, Aalborg eller Nibe,
og spør, hvis er den store Gaard
eller det skønne Hus, her staar,
da faar man saadant Svar igjen,
det hører til det store Kalent,
til S. Peders Gilde eller S. Knuds,
S. Søren's Alter eller S. Gjertruds«.

N. Dsk. Mag. 2, 150; blev 1538 Forstander for Vor Kloster, N. kirkeh. Saml. 2, 755; døde inden Mandag efter Bartholomæidag 1544, da »Kapitlet udi Aarhus fik Brev at maatte nyde Lime Præbende (Sønderhald Herred, Aarhus Stift?), som Hr. Morits Mortensen fra-døde, til en Læsemester«; Reg. o. alle L. 1480—1545 fol. 106.

Ogsaa her viser Forfatteren sig godt kjendt; thi om end maaske Nibe er kommet ind for Rimets Skyld, vil man ellers kunne paavise saadanne Gilder i de nævnte Stæder¹⁾. Paa Landet nævnes Øm Kloster, Mariager, Vestervig, Børglum, Dueholm paa Mors, altsaa atter kun, hvad der ligger i det nordlige eller mellemste Jylland. Ligesaa, naar Forfatteren vil skildre Tiggermunkenes ublu Færd paa den Tid; alle de laante Træk ere da tagne fra Jylland; men det Billede, han giver os heraf, er et af de mest levende fra Reformationstiden. Man ser dem komme fra alle Kanter om den stakkels Adser Bonde og tage hans Oste fra ham. »Den ene Ost hente de bort, før min Hustru faar en anden gjort«, klager han. Der komme Graa-munkene fra Randers, som endog »for nogle Aar siden« havde tigget sig saa mange Faar og Lam til, at de kastede 200 raadne Faarekroppe i Randers Fjord, da de ikke kunde fortære dem, — det har Peder Smed selv hørt af et Øjenvidne; saa Sortebrødrene fra Aarhus og Korsbrødrene fra Horsens, men værst huserede dog Antoniibrødrene fra Morkjær i Angel. Ogsaa her nævnes et Par ved Navn, Lavrens Pedersen og Hr. Anders, paa en saadan Maade, at det aabenbart ikke ere opdigtede Navne, men virkelige, da velkjendte Personer, der sigtes til. I den Anledning kommer der atter en »artig Historie«, som Peder Smed udgiver sig for selv at have set, og for hvis Sandhed han vil indestaa: Hr. Lavrens Pedersen, der var bosat i Aalborg, hvor Klosteret formodentlig har haft en Gaard, hvor dets Udsendinge have haft Tilhold, naar de gik »i Termen«²⁾, kjøbte af Bøden Hjertet af et Menneske,

¹⁾ Om Gilderne i disse Stæder henvises til Dansk Atlas, Traps Beskrivelse o. s. v., f. Ex. St. Gjertrud i Ribe, Aarhus (Hüb. Aktstykker 1, 98); St. Peder i Ribe; St. Søren's Alter i Ry; Skipperlaget i Ribe indviet til St. Søren, Testrup Kirke i Rinds Herred ligeledes, osv.

²⁾ Et saadant Tilfælde i Slagelse, hvor Sortebrødrene i Roskilde havde en Gaard, hvor den Broder, der gik i »Termen« i Slagelse, skulde have Tilhold, omtales i Dsk. Mag. 2, 158.

som havde forgjort sig og derfor blev rettet; men Bødlen, der anede Svig fra Præstens Side, gav ham et Svinehjerter isteden. Uden Mistanke tog han derimod, rejste til Morkjær og grov det ned i en Skov. Strax skete det Vidunder, at alle Skovens Svin og Fæ løb hen til Træet, hvorunder Hjertet laa; rigtignok løbe de ikke længere »saa fast«; men Hr. Lavrens sender dog mange hundrede Stykker til Morkjær, saa at der er »stor Flæskelykke«. Som bekjendt havde Antoniibrødrene mange Mirakelkure for, og den hellige Antonius's Svin spiller en stor Rolle. »De Antoniter ere ikke overens, hvad enten det Ben er af Antonio eller et Svineben, med hvilket de den ganske Verden besvige«, hedder det derfor i en anden samtidig Satire¹). Dette Svin kommer Forfatteren ogsaa stadig tilbage til. Adser Bonde har selv givet Hr. Lavrens baade Flæsk og Grise, ligesom Ost til Hr. Anders af Morkjær, og om St. Antonius selv hedder det, at »han skal vel røgte Svin«. De to Munke kjender man ellers ikke noget til, med mindre det skulde være den Hr. Anders Andersen og den Hr. Lavrits Pedersen, der faa Aar efter forekomme som Præster og Konventsbrødre i Præstø, der som bekjendt var en Aflægger fra Morkjær²). I Aalborg har den ivrige Lavrens Pedersen i al Fald neppe faaet Lov at blive saa længe i Ro; thi der var Reformationen alt i fuld Gang 1526, og i Foraaret 1530 blev baade Graabrødrene og Helligaandsbrødrene forjagne derfra.

Hvor Forfatteren saaledes fortæller enkelte Historier, holder han sig stadig til Jylland, og det sker jævnlig paa en saadan Maade, at han beraaber sig paa Selvsyn eller paa Øjenvidners Udsagn. Dette er en meget vigtig Omstændighed; thi den Maade, hvorpaa disse Fortællinger fremkomme, ikke som løst indskudte Episoder, men som det egentlige Indhold af Stykket om Valfartsstederne og

¹) Vigillies, Dansk Mag. 2, 156.

²) Knudsen, Joachim Rønnov, S. 125 Anm.; N. kirkeh. Saml 2, 756.

Munkenes Bedragerier, tyder bestemt paa, at Skriftet er originalt dansk og ikke nogen egentlig Bearbejdelse af et eller andet tydsck Folkeskrift; det er ikke en løs Lokaliseringen, hvor man i de fleste Tilfælde lige saa godt kunde sætte andre Navne isteden, hvilket er Tilfældet med den samtidige Satire om den syge Messe, hvor det danske Tilsnit er meget løst, og hvor de danske Sted- og Personnavne ere satte ind, uden at derved Originalens Vendinger og Tone forandres. Om end et eller andet tydsck Folkeskrift af lignende Art kan have tjent Forfatteren til Forbillede — noget, som er vanskeligt at afgjøre, da Indholdet i de forskjellige Nationers Folkeskrifter i denne Retning ere temlig ensartede; hidtil har man dog ikke kunnet paavise noget bestemt Forbillede for Skriftet i dets Helhed — saa er Indholdet dog behandlet paa en saadan Maade, at der er fremkommet noget helt Originalt, der giver et Billede, ikke af almindelige evropæiske Tilstande, med af Forholdene i Danmark, og da navnlig i Jylland, paa hin Tid.

Og dog er der Spor af, at Forfatteren har været vel kjendt med tydske (svejtserke) Folkeskrifter af lignende Art. Dette er saaledes Tilfældet med den lange indskudte Episode (S. 336 ff.) om de bernske Sortebrødrers Bedragerier med Skrædderen Hans Jetzer, om hvilken Peder Smed selv ligefrem fortæller, at han har læst en «fuld stor Bog», som er gjort derom. Med Sagen forholder det sig paa følgende Maade:

Begivenheden foregik i Bern i Aarene 1507-9. Den langvarige Strid mellem Sortebrødrene og Graabrødrene om Jfr. Mariæ usmittede Undfangelse, som Sortebrødrene benægtede, medførte, at Sortebrødrene af Strasborger Provin sen paa et Provincialkapitel i Wimpfen ved Neckar Aar 1506 besluttede sig til ved foregivne Undere at drage den offentlige Mening over paa deres Side. Man valgte da Bern som et mere fjernt liggende Sted til at sætte det storartede Bedrag i Scene. Man fik fat i en stakkels aandssvag Skræddersvend, Hans Jetzer, som ønskede at blive optagen

i Klostret i Bern, og hvis Enfoldighed man haabede at kunne benytte sig af. For ham anstilledes derpaa af Bernerklostrets Prior og tre andre, hvoriblandt den i den danske Satire nævnte Dr. Steffan var en af de ivrigste, en Mængde Visioner, idet snart Jfr. Maria selv, snart andre høje Personer viste sig ved Nattetide for Skræddersvenden og deklamerede mod Dogmet om den usmittede Undfangelse. I Begyndelsen gik alt godt; i sin Enfoldighed antog Hans Jetzer de forklædte Munke for guddommelige Aabenbaringer; Sagen kom ud blandt Folk og vakte Opsigt; men tilsidst gik det dog selv Hans Jetzer for vidt; han mærkede Uraad; man søgte da ved Pinsler at aftvinge ham Tavsheds Løfte og senere at forgive ham; men da Mordforsøget mislykkedes, flygtede Hans Jetzer fra Klostret, hvorpaa Raadet i Bern tog sig af Sagen. Dette storartede Bedrag, som ikke skyldtes et Par enkelte Munke, men hele Sortebrødreordenen, vakte naturligvis den allerstørste Opsigt. Vel bleve de fire Dominikanere efter langvarige Processer brændte som Kjællere; men Sagen blev snart behandlet i Flyveskrifter. Nikolaus Manuel, en for sin Tid udmærket Kunstner og Folkeskribent, udgav kort efter en paa Prosa i Svejtserdialekt forfattet Beskrivelse af Begivenheden, ledsaget af Tegninger, under Titlen: »Die war histori von den fier ketzeren prediger ordens der observants zu Bern im Eydgenossen verbrannt (o. s. v.)« ¹⁾. Man har ligeledes tillagt Manuel et samtidig udkommet Rimværk med samme Titel, som blev gjengivet paa tysk, men vistnok med Urette, da Rimværket skal være udførligere og afvige i Enkeltheder fra Manuels prosaiske Fortælling, hvorimod det mere skal ligne en paa Latin udkommen Beretning, som tilskrives den samtidige svejtserske Læge og Historiker Anselm, som ogsaa har behandlet Sagen meget vidtløftig i

¹⁾ Aftrykt hos Grüneisen i Nic. Manuels Leben und Werke, Stutg. 1837, S. 301 ff.

sin Berner Krønike ¹⁾. Peder Smeds Fortælling afviger ligeledes i Enkeltheder fra Manuels prosaiske Beretning, saa den formodentlig er et Udtog af Rimværket.

Den Gang Manuel skrev sin Jetzerhistorie, var han endnu Katholik og ledsagede Fortællingen med et Digt til Ære for den usmiltede Jfr. Marie; i Aarene mellem 1514 og 22 maledede han Dødedandsen paa Dominikanerklostrets Kirkemur i Bern; men snart kom han til at virke baade som Statsmand og som Folkeskribent i reformatorisk Retning; i første Henseende havde han vigtig Del i Reformationens Indførelse i Bern 1528; som Folkeskribent kan hans Virksomhed spores helt op i Norden, dels gennem Jetzerhistorien, dels gennem »den syge Messe«, som han skrev i Aaret 1528, dels endelig gennem Texten til »Dødedandsen«, hvorefter man som bekjendt ogsaa har en dansk Bearbejdelse; den stærkt reformatoriske Tone, som dette Folkeskrift har faaet, tilskrives almindelig Nikolaus Manuel.

Ogsaa et andet Sted i Satiren tyder bestemt paa udenlandske Kilder:

De gaar barføde der af St. Frants,
af de hellige hobe observants.
Leo Pave, han var dem huld,
han fik 80 tusind Dukater af Guld,
at han vilde værdiges deres Bøn at høre
og en Graamunk til Kardinal gjøre.
Det samme Guld og store Skjænk
blev udgivet paa en Vesselbænk
udi Ulf Hofmands Hus i Rom,
saa blev Munken en Kardinal from. (S. 366).

Men, fortsætter han, vi behøve ikke at fare til Köln eller Maints, Broder Vincents i Kallundborg var Graamunk, men fór til Rom og kom tilbage som Biskop. »Var det retteligen udspurgt, var det ikke uden Penge gjort«. Herved kan kun sigtes til Nederländeren Vincents Kampe, en Graamunk, som var bleven viet til »Biskop af Grønland«,

¹⁾ Valerius Anselms Berner-Chronik. Berner Udgaven af 1829, Bind 3 og 4.

en Titel, som han ogsaa senere stadig førte. Naar det er sket, vides ikke bestemt; men det staar aabenbart i Forbindelse med Kristiern den andens Planer om at fornye Forbindelsen med Grønland, i hvilken Anledning han i Aaret 1514 gennem sin Prokurator i Rom, Graamunken Kardinal Markus Vigerius, udvirkede Aflad hos Leo 10 for dem, der skulde sejle derop. Senere fungerede Vincents Kampe som Biskop i Fyen under Jens Andersens Fangenskab og senere Fraværelse i Sverige; tilsidst blev han Viebiskop for Joachim Rønnev; den 24 April 1530 udstedte han en Forskrivning i den Anledning, hvori han endnu kalder sig »med Guds Naade Biskop til Grønland«¹⁾.

Fortællingen om Pave Leo og Kardinalen har været meget udbredt paa Reformationstiden, og man finder den paa forskellige Steder under lidt forskellig Form. I en tydsk Vise (»von der falschen Munchs kutt«) hedder det saaledes:

O Kutt, du sagst von Armüt,
was soll dir der Cardinalshüt,
wol achtzig tausent gülden bar
gab die grau kut darumb für war«,

hvilket i den danske Oversættelse af Visen (trykt 1547) er blevet til:

O Kappe, hvad skulde den Cardinale Dom,
som Du af Paven købte i Rom
for xviii (sic) tusind Gylden røde²⁾.

I Luthers »Tischreden« (Walchs Udg. 22, 1317) lyder Sagnet paa en lidt anden Maade: »Pabst Leo ward von den Barfüssenmönchen bestochen mit 80,000 Ducaten, dass er sie nicht wollte reformiren. Da er nun

¹⁾ Hvitfeld p. 1318; Grønlands hist. Mindesmærker 3, 193 ff.; Allen de tre n. Riger 2, 284. — At han har været Munk i Kallundborg, siges kun her. Her havde Dronning Dorothea sit Enkesæde; ligesom Kong Hanses Dronning Kristine, Broder Vincents senere Beskytterinde, virkede hun ivrig for »Observansens« Gennemførelse i Graabrødreordenen.

²⁾ Bruun, Viser fra Reformationstiden, S. 87 og 53.

das Geld auf dem Tisch sah, sprach er: Wer kan so viel Gewapneten widerstehen«. Peder Smeds Form af Sagnet stemmer for saa vidt overens med Luthers Fortælling, som begge angive Summen ens og begge sætte Sagen i Forbindelse med Observansens Gjennemførelse. Saa meget er altsaa i hvert Fald vist, at Fortællingen har været i Folkemunde i Vittenberg paa Luthers Tid, hvad enten nu Peder Smed har sin Beretning herfra eller andetsteds fra¹⁾.

I det hele fremtræder Forfatteren saaledes som en Mand, der er godt inde i Datidens Spørgsmaal. Ogsaa Førerne for de danske Katholiker faa lejlighedsvis en Snert, saaledes Lektor Povl (Paulus Eliæ) og Sortebrødrenes Provincial Dr. Hans Nielsen, der 1527 havde udvirket et kongeligt Beskjærmelsesbrev for sin Orden, og som ved Aaret 1530 udgav et Skrift mod Reformationen, ligesom han ogsaa tillige med Lektor Povl og Kantor Jørgen Samsing i Aarhus nævnes blandt de ivrigste Katholiker ved Herredagen i Kjøbenhavn 1530. Ligeledes omtales den ivrige skaanske Graabroder Søren Jacobsen — en anden Mand af dette Navn kjendes i al Fald ikke — der var optraadt med stor Heflighed mod den lutherske Prædikant i Halmstad ved Fastetid 1531 og som senere tilsatte Livet ved Graabødrenes Udjagelse af Ystad, Marts 1532²⁾. Den Smederolle,

¹⁾ Hvilken Kardinal, der sigtes til, tør jeg ikke afgjøre; at en Graabroder blev Kardinal, var intet Særsyn. Graabroderen Markus Vigerius, Kong Hanses og Kristiern 2dens Protektor i Rom, der tillige var Domprovst i Ribe, var bleven Kardinal 1505 under Julius 2; i Leo 10's Tid nævnes en Christophorus Numallius, en italiensk Graabroder, der blev Kardinal 1 Juli 1516 (Oldvini Vitæ Pont. et Card. Rom 1677, Tom. 3, 394; 254); men hans Udnævnelse standsede ikke Reformens Gjennemførelse, der tværtimod blev paabudt ved et Pavebrev af 15 Maj 1519 og gennemført, og Numallius blev Ordenens Generalminister. Leo 10 var i det hele gunstigt stemt for Reformen; Julius 2 derimod havde været en Modstander deraf og havde foreløbig faaet den standset paa et i Rom afholdt Generalkapitel. kort efter at Markus Vigerius var bleven Kardinal. (Helveg Kirkeh. f. Ref. 2, 439 f.; 539 f.; Allen de tre n. R. 2, 283).

²⁾ N. kirkeh. Saml. 4, 20 ff.; Kirk. Saml. 1, 355—57; 360 ff.

Forfatteren har paataget sig, kan han aabenbart ikke rigtig gennemføre. Han har læst i Luthers Skrifter, som føres omkring (S. 334); men at være »lutherisk« vil han ikke lade sidde paa sig. »Ingen er lutherisk i vor By, vi have et kristeligt Levned af ny«, svarer han til Beskyldningen herfor. Det er den gamle Historie, som tildels grundede sig paa de strænge Bestemmelser mod »Lutheranerne« i Frederik 1stes Haandfæstning. Baade Konge og Præster omgik da Vanskeligheden ved at holde sig til de bekjendte Stikord om »at prædike Guds rene Ord og Evangelium« og »at føre et kristeligt Levned af ny«. Man drejede da Sagen om, saa at det blev Katholikerne, der bleve »Kjætterne« (S. 335). — Paa den ene Side er han den simple Haandværksmand, der »aldrig lærte Skriften vel«, og som altid har ernæret sig ved sit Arbejde (S. 360); men i samme Øjeblik anfører han selv Skriften (S. 360 f.; 334; 377) og taler i varme, djærve Ord om Troens Betydning i Modsætning til Papisternes tomme Gjerninger eller om det store Bud: Du skal elske Gud af al din Magt og din Jævnkristen som dig selv; saa at man maa give Adser Bonde Ret, naar han udbryder (S. 372): Sandelig, en saadan Prædiken har jeg aldrig hørt af min Sognepræst! Saa godt som alle Tidens Spørgsmaal afhandles fyndigt og jævnt, og paa en Maade, som utvivlsomt maa have gjort stort Indtryk, hvis Skriftet er trykt under selve Reformationskampen, og det gjælder lige saa vel Indskjærpelsen af Reformationens Læresætninger som den skaanselsløse Blottelse af den lavere Gejstligheds og Munkenes tomme Ceremonitjeneste og Bedragerier. Kun ét Spørgsmaal savner man, Spørgsmaalet om Præsternes Ægteskab.

Skriftet maa kaldes særdeles velskrevet; Sproget er efter den Tids Sprogbrug sjældent rent, og Versene flyde i det hele let og naturligt. Det synes at tyde paa en Mand, der har haft et ikke ringe Herredømme over sin Pen. Tonen er maadeholdende i Sammenligning med de Skildringer, man ellers finder i den Tids satiriske Folke-

skrifter, og Forfatteren synker meget sjældent ned til det platte, medens der ikke saa sjældent findes virkeligt Humør og Vid (f. Ex. i Skildringen af det hemmelige Skriftemaal, S. 353). Et sandru Præg er udbredt over det hele; naturligvis kan Satirens Form medføre nogen Overdrivelse. Man fristes saaledes let til at antage de Skildringer af Munkelivet og Præsternes Prædikener, som findes i de reformatoriske Stridsskrifter, for overdrevne; men man behøver kun at gaa til selve de katholske Forfattere for at se dem godkjendte. Den katholske Kamphane Lektor Povl staar i sin Skildring af de falske Jertegn og Skalkestykker, »som Gjøglerne have brugt, som ginge Bud for nogle Hospitaler«, ikke tilbage for Peder Smed. Bisperne og Prælaterne saa igjennem Fingre dermed, da »deres Hænder blive smurte med samme falske og stjaalne Penninge«. Endnu kraftigere udtrykker Lektor Povl sig et andet Sted: »Jeg dog vel ser, at som det er et fortvivlet Hovmod at nægte alle Jertegn, saa er det og et daarligt Gjækkeri at tro og samtykke alle de Gjæringer for Jertegn, som nu føres omkring i Bøger og Skrifter. Det er min Mening, at som mange falske Jertegn ere digtede af Tryglere og Stoddere og andre Øjenskalke paa Vild og udaf Gjerrighed, saa have og Kjættere en stor Hob indført udi Kirkens Bøger, og besynderlig de Tegn, som synes at være Fabel og Drøm mere end sandru Gjæringer, og ere fordi (o: derfor) gjorde af Djævels Kunst . . .«. Som Exempler paa saadanne Djævels Kunster, som forføre Almuen, anfører han derpaa »at komme Stok og Stene til at røre sig, støbte Løjer til at skryde, Hundebilleder til at gjø, o. s. v.«. Om han end her ved en snild Vending søger at skyde Skylden over paa »Kjætterne« selv, bliver der dog nok tilbage, og man finder ikke længere Historierne om Hospitalsmunkene fra Morkjær eller »det meget Jern« i Ry, o. s. v., for saa overdrevne. Men Peder Smed bliver ikke Lektor Povl Svar skyldig, hvad Beskyldningen mod »Kjætterne« angaar; thi det er ikke usandsynligt, at det netop er til dette Sted, han sigter,

naar han efter en Tale af Præsten Hr. Jens om Jertegn udbryder (S. 332):

•Jeg kan vel mærke af eder og høre,
at Helligen kunne Jertegn gjøre.
Ingen Prælat kunde det saa gjøre . . .
ikke Lektor Povl i Helsingør.¹⁾

Det samme gjælder om Skildringen af Præsternes og Munkenes Prædikener. Munkene, siger Peder Smed, prædike kun om, at Folk hellere skal gaa til Skrifte hos dem end hos Præsten, og i Skriftemaalet søge de kun at skrabe Penge til sig selv og Klostrene (S. 367), eller ogsaa prædike de om Skjærsild og Helvedes Pine for at lokke Folk til at stifte Sjælemesser eller købe Afladsbreve (S. 371). Naar min Præst kommer paa Prædikestolen, svarer Adser Bonde hertil, prædiker han paa samme Vis, eller at vi skulle give ham Tiende og Offer og hans Deje Ost og Kage, eller hvad der ellers kan smage hende godt. Men hvad indskjærpede da Kirken selv sine Præster at lægge Vind paa i deres Prædiken eller Skriftetaler? Endnu 6 Okthr. 1517, altsaa faa Uger før Luther traadte frem, paa en Tid, da der i hele Kirken raabtes paa Reformer, bekendtgjorde den danske Kirkes ypperste Prælat, Universitetets Kansler, Sjællands Bisp Lage Urne, en Mand, der dog ellers i Indsigt og Lærdom skal have staaet højt over sine Kaldsfæller, for det forsamlede Landemøde i Roskilde nogle af den pavelige Legat Arcimboldus stadfæstede Synodalstatuter, hvori det vel indskjærpes alle Præster og Tiggermunke i deres Prædiken at give Folket nyttige Forskrifter til »Lasternes Udryddelse og Dydernes Berømmelse« — altsaa en tør Moraliseringen; men navnlig skulle de indskjærpe Menighederne at besøge Moderkirken i Roskilde

¹⁾ Povl Eliesens danske Skrifter ved Secher 1, 161—62 (1528). — Svar til Kong Gustav, (udg. 1528) S. 294; 296. — Lignende Udfald mod Tiggerordnernes Forfald og deres »store Paladser« findes i »Svar til Malmøbogen« (1530) S. 467 ff., og kunne sammenlignes med Peder Smeds Skildring af deres store Klosterbygninger, S. 365—66.

paa de store Festdage for at faa Aflad og bringe Gaver til Kirkens kostbare Vedligeholdelse. Alle Skriftefædre skulle paaminde deres Skriftebørn om at betale Tiende og Afgifter til Præst og Bisp. Det lyder da næsten som en Parodi, naar der tilføjes en Paamindelse til Skriftefædrene om at vise den skyldige Takt og Forsigtighed i Spørgsmaal om visse Synder (de *communibus peccatis*). Man kommer kun til at tænke paa Peder Smeds Forklaring (S. 352), ifølge hvilken Skriftefædrene just ikke have været meget varsomme over for deres Tilhørerinder («Kvindfolkets Gjerning faar han at høre; saa glemmer han ikke, hvad han skal gjøre»). I Statutterne har man den tørre Virkelighed, i Satiren træder Lunet til; men i Virkeligheden stemme de overens¹⁾.

Samles de spredte Træk, der gennem Skriftets Indhold ere hentede til Forfatterens Særkjende, fremtræder han som en Mand, der er vel kjendt med sin Tids Forhold og navnlig med Munkenes Bedragerier, nøje kjendt med sit Land, navnlig med Jylland, vel bevandret i Skriften og Kirkens Historie (smågn. S. 365 Skildringen af de ældre Martyrer og hellige Mænd, S. 373 af Joh. Huss), kort sagt i Besiddelse af en Dannelse, man vel paa den Tid neppe tør forudsætte udenfor de Gejstliges Kreds, djærv og sandru i sin Skildring, hvortil han vel henter Træk fra samtidige tyske Skrifter, men dog gennemfører paa en saadan Maade, at det hele bærer umiskjendelige Præg af Originalitet, gennemtrængt af dyb Alvor midt under Lunet og Skjemten, og i ikke ringe Grad Herre over sit Sprog. Man maa derfor nærmest søge ham blandt de jyske Reformatorer og da navnlig blandt de Folk, der have virket i Salling, med hvis Lokalteter han viser sig godt kjendt. Medens han om Bipersonerne uden Betænkning fortæller, hvorfra de ere, at Lars Foged har godt Ry i Sallingland, at Adser Bonde er fra Tæbring paa Mors, vil Peder Smed,

¹⁾ Lage Urnes Statuter i N. kirk. Saml. 3, 274; 275; 276.

der repræsenterer Forfatterens Meninger, ikke være sin Hjemstavn bekendt; men han kan dog ikke lade være at antyde, hvorfra han er. Da Munken begynder at ane Uraad og spørger: »Hvor haver I hjemme, hvad gjør I here, mig tykkes eder lutherisk at være«, svarer han: »Jeg bor i en By her nær; jeg er tørstig, thi kom jeg her. Ingen er lutherisk i vor By, vi have et kristeligt Levned af ny«. At han bor i Nærheden af Skive, antyder han saaledes. At flere af de Spørgsmaal, som efter det foregaaende netop fremkaldte Stridigheder i Salling, berøres i Satiren, beviser vel i og for sig ikke meget; saaledes hele den vaklende Stilling, som Forfatteren indtager til Tiendesagen, som han kun meget nødig vil indlade sig paa, og hvor han efter mange Udflugter endelig kommer til det Resultat, at Tienden vel nok paabydes i det gamle Testament, »men siden det ny Testamente kom, da taledes Kristus der intet om«; hvorpaa Bonden svarer: »Nu haver jeg hørt saa meget her, at jeg skal aldrig give Tiende mer« (S. 360—61)¹⁾. En god Ven af Adlen er Forfatteren ligeledes; han ser i Adlen en Forbundsfælle; det fremgaar dels af det kraftige Opraab til dem, »der have Magten«, som er aftrykt ovenfor S. 532, og af den Opmuntring, han ligefrem giver til at inddrage det Gods, der er lagt til Sjælemesser:

•Havde mine Forældre haft den Magt,
de Vartavls Legere (o: Alterpræsterne) Rente tillagt,
naar nogen af de samme døde,
da vilde jeg lade det vorde øde,
jeg vilde det ingen sætte til,
jeg Renten selv beholde vil,

¹⁾ Ogsaa de Malmøske Reformatorer ivrede som bekendt mod Tiende; i Peder Lavrensens »Malmøbog« Fol. 41—42 føres netop det samme Bevis: Tiende var det gamle Testaments Bud; i det nye Testament have vi intet derom; den nuværende Tiende er en af Staten paa-lagt Skat, og maa derfor ydes, indtil den verdslige Magt afskaffer den igjen; de evangeliske Præster skulle have »Føde og Klæder« af Almuen; men det er ligegyldigt, om det gives dem i Korn eller paa andre Maader.

og af følgende Opfordring til Adelen om at fordrive Tigermunkene (S. 366):

Og I Ædelinge, værér ikke sene,
Kjøbstadsmænd, Bønder jeg ogsaa mener,
driver dem bort og lægger dem øde.
Lader dem ikke længere gjøre eder Møde,
lader andet Folk bo i den Sted.

Men et Sted i Satiren sigtes saa tydeligt til en bestemt Begivenhed, at man fristes til at sætte det i Forbindelse med de tidligere omtalte Stridigheder i Salling. Efter at Peder Smed ivrigt har fraraadet Bonden at lade sin Søn blive (katholsk) Præst, som han havde i Sinde, udbryder nemlig Præsten Hr. Jens (S. 348):

Du vil formindske vor Rente og saa,
Du skal der al vis paa være,
at jeg skal dig for Bispen kære.

Men Peder Smed svarer, at han er lige glad, hvad Kæremaal han kommer med.

Jeg ser, I ere en mægtig Knøs,
Saa kærer fast hen den hvide Her Jøss,

hvorpaa Hr. Jens svarer:

Skulde jeg Sandingen sige, som jeg véd,
det havde over tolv Aar vel sket.

Naar man nu erindrer, at der i hele Sallingland efter Præstefortegnelser og Breve ikke kan paavises andre Præster ved Navn Hr. Jens uden Hr. Jens i Aasted og Selde 1531, som havde en reformert Eftermand, der i 1532 kom i Strid med Bispen, og Hr. Jens Mikkelsen i Hem, der kom i Strid med Præsten (eller Kapellanen) i Skive angaaende Tiende, at samme Præst i Skive havde i Aaret 1529 haft Strid med Bispen selv, og at i begge Tilfælde Sagen fra Bispens Domstol var indstævnet for Kongen, saa kan neppe nogen Tilhører eller Læser fra selve Egnen paa hin Tid have undladt at tænke paa disse Begivenheder, hvis Skriftet overhovedet er blevet bekjendt i selve disse Aar. Peder Smeds Ord om »den hvide Hr. Jøss« (s: Jens) lyde ligeledes højst mærkelig; der lader til

her at være en forblommet Antydning af, hvem Forfatteren var. Men herved kommer man i Vanskelighed med de »tolv Aar«. Det bliver da nødvendigt om muligt at bestemme Affattelsestiden uanset dette.

At Skriftet er forfattet paa selve Reformationstiden, fremgaar af hele Indholdet. De tidligere omtalte Opraab til Adel og Bønder bære noksom Vidnesbyrd herom. Man har nærmere bestemt Tiden til Tidsrummet mellem 1526, da Jørgen Samsing blev Kantor i Aarhus, og 1532, da Ystadmunken Søren Jakobsen blev dræbt, siden denne sidste omtales i Skriftet som endnu levende¹⁾. Dette maa være rigtigt, forudsat, at det er denne Søren Jacobsen, som der sigtes til. Hele Formen i Skriftet hindrer ikke, at det sættes temlig langt tilbage i Tiden; thi naar man undtager, at der omtales, at »lutheriske Skrifter« føres omkring, og at der henvises til Biblen saaledes, at den maa antages at være oversat, omtales den egentlige Reformationskamp ikke bestemt. Men alle Træk synes netop naturligt at slutte sig til Aarene 1529 eller 30. Senere gaar det ikke an at sætte Tiden; det forbyder Stormen mod Tiggermunke, der var begyndt i Slutningen af 1529, da Kongen var i Kolding og Graabrødrene der bleve udjagne. Graabrødrene i Randers, som i Skriftet omtales i fuld Virksomhed, bleve fordrevne imellem 17 og 27 Februar 1530; Sortebrødrene i Aarhus, som ligeledes omtales i Skriftet i fuld Virksomhed, vare vel endnu ikke fordrevne i Slutningen af 1529, da Klostret blev givet til Bispnen Ove Bilde paa Aarhus Kirkes Vegne, men lade til at have været i Færd med at forlade Klostret. Bevægelsen gik saa rask for sig, at mod Slutningen af Aaret 1532 var af alle jyske Graabrødreklostre kun Ribe tilbage²⁾. Om Sortebrødreklo-

¹⁾ Bruun: Viser fra Ref. S. 71—72.

²⁾ Knudsen i Kirkeh. Saml. 1, 407; de jyske Graamunkes Udjagelse falder til følgende Tider: Kolding omtrent 8 Septbr. 1529; Viborg Nytaarstid 1530; Randers mellem 17 og 27 Febr. 1530; Aalborg mellem Paaske og Juli 1530; Horsens 21 Decbr. 1532. — Om Sorte-

strene haves ikke saa paalidelige Efterretninger, men i Reglen synes de at have delt Skjæbne med Graabrødrene. Under disse Forhold vilde Peder Smeds ovenfor afstrykte heftige Opfordring til Tiggermunkenes Udjagelse være helt meningsløs; ikke med et eneste Ord antydes, at man noget Sted alt har rejst sig mod dem. Opfordringen passer netop til en Tid, da Bevægelsen endnu ikke var rejst eller i al Fald i sin Begyndelse, saaledes som i Slutningen af 1529 eller Begyndelsen af 1530. Til samme Tid henviser Spørgsmaalet om Præsternes Ægteskab, som slet ikke berøres i Skriftet. Sagen havde som bekjendt alt været Gjenstand for Forhandling paa Herredagen i Odense 1527; men Gjenstand for litterær Behandling blev den først, da Kristen Skrok i Assens og Peder Lavrensen i Malmø udgav et et Skrift herom, som er trykt i Septbr. 1529, og sidst i Aaret 1530 havde Bisperne udsendt et Brev til Menighederne om denne Sag, forfattet af en »Juristedoktor« i Aarhus og »kunstig fordansket af Lektor Povl Helgesen«¹⁾. Herved var Sagen paa en saadan Maade ført frem for Menighederne selv, at det maa anses for en Umulighed, at et Skrift, der i det hele behandlede de pavelige Vildfarelser og Munkenes og Præsternes Færd, ikke med et eneste Ord skulde omtale denne vigtige Sag, som dog i ikke ringe Grad angik Menighederne selv, men blot indskrænke sig til et Par tilfældige Ytringer om »Præstens Kjære« og om Dejernes Lyst til Ost og Lækkerier²⁾. Slutningen af 1530 maa da sættes som den alleryderste Tid, da Satiren kan

brødreklosteret i Aarhus henvises til Tillæg 2, hvorefter fremgaar, at Daugaards Efterretning om, at Klosteret alt var forladt 1529, er urigtig.

¹⁾ »Det Uægteleshedsbrev mod Præsters Giftermaal, som var prentet i Aars Anno domini 1530«, omtalt i Peder Lavrensens: »En ret kristen Undervisning om Præsteembede og om deres Giftermaal«, Malmø, Januar 1533. Rørdam, Malmøbogen, S. XXX—XXXI.

²⁾ Ovenfor S. 44. — S. 357 (i Anledning af Faste): »Han (Præsten) haver baade Geder og Suder, saa æder han at Bugen struder. Saa gaar han til Seng med sin Kjære, det skal da vel fastet være«.

være skreven. Det var ogsaa ved Aaret 1529, at flere af Viborg Stifts Præster viste Tilbøjelighed til at gifte sig.

Det var ligeledes ved Aarene 1529 og 30, at Bisp Vincents og Dominikanerprovincialen Dr. Hans Nielsen paa ny havde henledt Opmærksomheden paa sig, hin ved atter at fungere som Viebiskop for Rønnov, denne ved sit Skrift mod Reformatorerne i Malmø. Efter den Maade, hvorpaa Dr. Hans omtales her i Satiren i Forbindelse med »Lektor Povl i Helsingør«, maa man antage, at han navnlig har ytret sig stærkt til Forsvar for Jertegn og Helgentilbedelse, hvortil han ogsaa nok kunde finde Anledning i sit Skrift, der rimeligvis var rettet mod den af Peder Lavrensen i Januar 1530 udgivne »Malmøbog«¹⁾. Hans Skrift maa i hvert Fald ligge mellem denne Tid og Oktbr. 1530, da Peder Lavrenses Beretning om Herredagen 1530 udkom. At Udtrykket »i Helsingør« om Lektor Povl ogsaa bedst passer til Aarene 1529 eller 30, har jeg andetsteds søgt at paavise²⁾. Alle disse Mænd omtales ligeledes som de danske Hovedførere paa Herredagen i Kjøbenhavn Juli—August 1530, lige saa vel som Jørgen Samsing, der havde paadraget sig Had ved at rejse efter de tyske Doktore, som skulde hjælpe Katholikerne paa Herredagen. Men derfor at sætte Skriftets Affattelsestid til efter Herredagen, er dog tvivlsomt, da alle disse Mænd vistnok i Forvejen vare bekendte som ivrige Katholiker, selv om vi nu med vore tarvelige Efterretninger ikke altid kunne paavise deres Færd ved tidligere Lejlighed. Paa den anden Side fremkaldte Herredagens Forhandlinger som bekjendt stor Gjæring, som gav sig Luft i en Række Stridsskrifter; Viser bleve sungne om Stagefy, Lektor Povl Vendekaabe o. s. v., og deres Navne indsattes i »Dialogen om den syge Messe«. Alle disse Viser udgik fra Malmø eller Kjøbenhavn; medens Peder Lavrensen i Malmø udgav én Beretning om Herre-

¹⁾ Rørdam: Malmøbogen S. XXIV.

²⁾ N. kirkeh. Saml. 5, 298.

dagen, udgav Jørgen Sadolin en lignende i Viborg. Det kunde derfor være rimeligt nok, om man ogsaa i Jylland, fra Reformationens andet store Brændpunkt, havde udgivet lignende Smædedigte. Protestanterne vare i det hele meget misfornøjede med Herredagens Udfald; man havde alt nu ventet sig »en god kristelig Reformats uden al Gjensigelse og Forfølgelse«. Saa man hen til Tydskland, vare Udsigterne efter Udfaldet af Rigsdagen i Augsburg endnu mørkere; Kejseren havde egenmægtig taget Religionssagen i sin Haand, og det syntes, som han nu vilde gribe til med Magt. Det er denne Frygt, som saa stærkt udtaler sig i Hans Tavsens Brev til Kong Frederik i Aaret 1531. Af Frygt for Præsternes Overmod i Anledning af »de nye Tider fra Augsburg« henviser han Kongen og de verdslige Herrer til den store Fordel, som Reformationen kunde bringe dem ¹⁾. Det er den samme Stræng, Peder Smed anslaa, naar han i kraftige Udtryk opfordrer Adlen til at staa haardt imod. Der er saaledes i dette kraftige Opraab ingen Hinder for at lægge Skriftets Affattelsestid til efter Herredagen. Men paa den anden Side savner man enhver direkte Hentydning til Herredagen, f. Ex. til de tyske Hjælpere, eller til »Mester Morsing« i Viborg eller de andre Forhold der, Stormen i Domkirken og sligt, som dog skulde synes at ligge nær. Derimod falder alt sligt af sig selv, naar man antager Skriftet affattet i Slutningen af 1529 eller Begyndelsen af 1530; thi da var der i Virkeligheden endnu ikke mange større Begivenheder at alludere til. Rimeligst bliver det da at sætte Skriftets Fremkomst omtrent samtidig med Oluf Libberts og hans Kapellans Stridigheder med Bispem og med Hr. Jens i Hem. Turde man anse Skriftet for et Fastelavnsstykke, der var opført, vilde Tiden nærmest være at sætte til Fastelavnstid 1530, muligt endog tidligere.

Men hvad bliver der da af de »12 Aar«? Enten maa herved sigtes til en meget tidlig Tilslutning af Forfatteren

¹⁾ Stemmer fra Reformationstiden S. XXXVI—VII.

til Lutherdommen, altsaa ved Aarene 1517 eller 18, da endnu ikke ret mange her til Lands havde hørt noget om Luther, eller ogsaa maa de to Linier, hvori disse Ord findes, anses for et senere Indskud af Forfatteren, da han efter rum Tids Forløb besluttede sig til at lade sit Arbejde udkomme i Trykken. Thi at Skriftet er blevet trykt og udgivet under selve Reformationskampen, er der intet Spor til; det omtales, saa vidt bekjendt, aldrig af nogen anden samtidig Forfatter; der omtales vel en Udgave i Hamborg 1559; men om det er den samme som det eneste hidtil kjendte, men desværre defekte Exemplar paa Kongens Bibliothek, er ikke en Gang afgjort¹⁾. Man vedblev desuden ogsaa efter Reformationens fuldstændige Sejr at trykke lignende Folkebøger; saaledes udkom Visen om Munkekappen første Gang paa Dansk 1547 tillige med Hans Tavsens Sang »om Løgn og Sandhed«.

Samles til Slutning Udbyttet af disse spredte Smaabemærkninger, bliver Resultatet:

Satiren om Peder Smed og Adser Bonde er et originalt dansk Skrift fra selve Reformationstiden. Affattelsestiden maa sættes omtrent ved Aaret 1530, uvist om før eller efter Herredagen, dog snarest før, men det er neppe udkommet før senere. Dets Fremkomst synes at staa i Forbindelse med reformatoriske Rørelser i Jylland, navnlig i Salling. Dets Forfatter maa rimeligst søges blandt en af de Reformatorer, som virkede i denne Egn.

At søge at bestemme Forfatteren nærmere, vilde kun føre til løse Gisninger. Efter de Oplysninger, man hidtil har om de Mænd, der have virket i denne Egn, maatte man nærmest tænke paa Peder Thomesen i Torum ifølge hans nøje Kjendskab til Munkene og hans senere Strid med dem, hans Forbindelse med Wittenberg, hans nøje Forhold til den klosterstormende Adel (Mogens Gøje), de Hip, der i Satiren gives til Børglums »rige Provst«, og

¹⁾ Bruun a. St. S. 70.

det Kjendskab, Forfatteren foruden til Salling netop ogsaa viser til Aalborg og til Vendelbo Stift (Mors, Dueholm¹), ligesom han ogsaa ifølge sin Stilling kom til at staa lige over for Katholikernes Førere i aaben Strid. Men muligt skjule sig ganske andre under Peder Smeds Navn.

¹) Bruun har alt gjort opmærksom paa, at der ved Fortællingen S. 368 om den rige Mand, der døde »her i sidst«, og som i sit Testament gav til Dueholm Kloster paa Mors, til Kapitlet i Aarhus og til forskellige Prælater og Præster, men intet til de Fattige, ikke en Gang til en syg Krøbling i samme By, rimeligvis sigtes til Provst Henrik Olufsen paa Mors, som 1502 gav Gaard og Gods paa Mors til Dueholm Kloster og til Helligaands Kapel i Nykjøbing. Sagen bekræftes yderligere ved Dueholms Klosters Breve (smlgn. Dr. O. Nielsens Indledning S. X og de der anførte Breve); om Helligaandshuset og Provst Henriks Gave dertil var stærk Strid mellem Nykjøbing Borgere og Dueholm Kloster, indtil Frederik 1ste gav Helligaandshuset til Nykjøbing By i Aaret 1528 (dat. Gottorp i Jan.; relator Mogens Gjæ; Nr. 192). Ved denne Lejlighed nedlagdes Messerne, hvorfor Provst Henriks Arvinger krævede Godset tilbage. Ved mindelig Overenskomst afgjordes Sagen saaledes, at Arvingerne fik en Gaard tilbage, det øvrige blev ved Klostret, mod at Prioeren M. Jakob Jensen underholdt 6 Syge deraf. Provst Henrik havde skjænket sin Gaard i Nykjøbing til Bolig for Kapellanen, det øvrige til Messer, Optagelse i Broderskabet og viet Jord (smlgn. Peder Smeds Ytring S. 369, hvor omtrent samme Ord bruges i samme Anledning). Endnu i Aaret 1561 fremhæves udtrykkelig i et Brev fra Præsten i Nykjøbing, Kr. Jensen, at efter anstillet Undersøgelse lød intet af Hospitalets Breve, som Prioeren havde efterladt sig, »paa de fattiges Ophold, men alt om Messer, som skulde holdes«, og navnlig gjaldt dette Provst Henriks Gavebrev (Nr. 197). Af samme Brev fremgaar, at Hr. Peder Thomesens Efterleverske havde Rettigheder til »Provst Svends Gaard« i Nykjøbing, vistnok som kongelig Forlening.

Tillæg¹).

1. Sebber Kloster.

a. 1528, 10 Januar. Mester Niels Ffriis, cantor i Viborg, fick stadtfestellsze paa eth breff, som her Jyrgenn Friis, biskop vti Viborg, hannom gaff, liudendis, at fforskreffne biskop vti Viborg haffuer undt och tillsagdt for^{ne} Mester Niels Sybergh claafter met alth sziit eyende godtz och gaarde att haffue, nyde, bruge och beholde vdi eth frii forlening aff for^{ne} biscop Jyrgenn och effther kommer biskoper vdi hans liiffstiidt vfforkrencket vdi alle maade. Dat. Gaattorp feria sexta post trium regum anno etc. mdxxviii. Rel. dominus Magnus Gøye.

Reg. over alle Lande 1523—33 fol. 50.

b. 1529, 14 Novbr. Dom i Sagen mellem Biskop Jørgen Fris og Kantor Niels Fris om Sebber Kloster.

Axel Gøje fik Stadfæstelse paa sligt et Brev, lydendes som her efter følger:

(Efter en Indledning, hvori Peder Lykke til Nørlund, Ridder, Anders Skel til Hegned, Jens Tygesen til Randrup, Malte Lavridsen til Albæk og Erik Krabbe, Væbnere, gjøre vitterligt, at de Aar 1529, Søndag efter Mortensdag, vare efter kgl. Befaling forsamlede i Ove Kirke og havde i Rette stævnet Biskop Jørgen Friis paa den ene og Mester Niels Fris, Kantor, paa den anden Side om Trætte om Sebber Kloster, efter at Sagen tidligere St. Simonis et Judæ Dag havde været for i Ejdrup Kirke, men var bleven udsat, fordi ikke alle Tilforordnede havde været tilstede, fortsættes:)

„Dog berettede for^{ne} værdige Fader Her Jørgen Fris i Ejdrup Kirke, at han nogen Tid siden forlenet for^{ne} M. Niels Fris Kantor med hans og Bispedømmets Kloster Sebber Kloster, og mente, at for^{ne} Kloster ikke var saa redeligen medfaren, at hannom burde at nyde samme Forlening efter denne Dag. Dertil

¹) Det var oprindelig Bestemmelsen at tilføje et større Antal Aktstykker fra Viborgs Arkiver; men da Omfanget af disse Meddelelser er voxet mere end paatænkt, og jeg desuden haaber ved Lejlighed at kunne forelægge en større Samling af viborgske Aktstykker, medtages her kun nogle enkelte.

svarede for^{ne} M. Niels, at for^{ne} Biskop Jørgen havde givet for^{ne} M. Niels Brev paa samme Kloster, som var et Papirsbrev, og samme Brev havde han udi strænge Ridders, Her Kristiern Frises Nærværelse senderrevet og forbrændt, og siden Biskop Jørgen Fris havde spurgt, at samme Brev senderrevet og brændt var, da ledte („lede“) han hannom til om samme Kloster og ikke tilforn. Dernæst samme Dag udi Ejdrup Kirke og desligeste her udi Dag udi Ove Kirke frembar M. Niels for^{ne} Her Jørgen Frises Brev, skrevet paa Pergament og givet udi Sebber Kloster, lydendes, at hans Naade havde tilsagt hannom Sebber Kloster sin Livstid, og var der dog ingen Artikler, Undersked eller Vilkaar, som plejer og bør at være udi slig Forleningsbrev. — Derimod fremlagde for^{ne} Her Jørgen Fris tvende Tingsvidner, udgivne af Slet Herredsting, Aars Herredsting og Hornum Herredsting, at 6 Synsmænd havde været udi Sebber Kloster, gransket, forfaret og set, at samme Kloster storligen paa Bygningen forfalden var baade paa Kirken og de Hus, Fruerne udi ere, desligeste Skovene, der tilligge, storligen paa en stakket Tid forhugne ere, saa at ingen de Synsmænd turde vurdere den Skade, derpaa gjort var. Samledis udi Rette lagde for^{ne} Her Jørgen Friis det Brev, som menige Konvent hans Naade tilskrevet havde, der udinden for hans Naade bekjærendes deres store Brøst, de havde paa deres Provent, dennem aarligen burde at have og dennem af for^{ne} Mester Niels blev forholdt, deslige at de ikke kunde ligge tørt paa deres Sovehus for Regn, med flere Ord, samme deres Brev indeholder og udviser, og gav for^{ne} Her Jørgen Fris sig udi al Rette, om for^{ne} Mester Niels burde at nyde samme Forlening eller ej. — Dertil svarede for^{ne} Mester Niels, at han ej vilde give sig udi Rette, og sagde, at de Dommere ej alle tilstede vare, som i vor naadigste Herres Befalingsbrev benævnedes vare. — Da efter Tiltale, Gjensvar, Sagens Lejlighed, Breve og Bevisninger, som udi Rette lagdes for os, sagde vi saa for Rette, at efterdi for^{ne} M. Niels Fris sagde sig at have udi ¹⁾ senderrevet og brændt samme Papirs Forleningsbrev, han af ovennævnte Her Jørgen Fris havde, og han nu frembar et Pergaments Brev, udi hvilket ikke var nogle Artikler, Undersked

¹⁾ Her maa være udfaldet: Hr. Kristiern Frises Nærværelse.

eller Vilkaar, samme Kloster, Sted, Jomfruer, Skovene og andet deres Ejendomme kan være med forvaret, bør samme Brev ikke at have nogen Magt Klostret til Brist udi nogen Maade eller Biskop Jørgen imod. — Til Vidnesbyrd have vi hængt vore Indsegler neden for dette vort aabne Brev. D. u. s.

Cum clausulis consuetis et solitis. Dominus rex per se.

Regist. over alle Lande 1523—33 fol. 76—77. — Efter Pladsen i Registret at dømme maa Stadfæstelsesbrevet til Axel Gøje være givet paa Gottorp Januar 1530.

2.

1529 (1530?), December. Sortebrødre-klostret i Aarhus skjænkes til Ove Bilde paa Aarhus Bispedømmes og Kirkes Vegne, hvis Brødrene forlade Klostret.

Biscop Offwe Biillde till Aarhwss fick breff szaa liudendis: Wii Frederich, mett guths naade (osv.), gøre aldhe witterligt, att om szaa heer ephther skeendis worder, att swortte brødre wdi Aarhwss forladendis worde theris claaather ther same stedtzs, tha haffue wii aff wor sunderlig gunst och naade vntt och giffuitt och mett thette wortt opne breff vnde och giffue hannom och hans ephtherkommer, biscoper till Aarhwss, thendt ene ephther thenndt ann denn till cuig tiidt szamme swortte brødre claaaster vdi Aarhwss met alldt sin rette tilligelsze och bygning, hwsze, kircke, haffue, abellgaardt och tegellgaardt vdi lengenn och bredenn, vppe och neder, wiitt och siitt, som thett nw begrebit er, ingtet vndertagett, at haffue nyde bruge och beholde frii och Quitt för en frie brugelig eyendom till Aarhwss kirckes sede till ewig tiidt. Cum clausulis consuētis et inhibitione solita. Dat. Gottrope lewerdagenn nest ephther Sancti Nicolai ep. dag anno mdxxx. Ad mandatum domini regis proprium.

Registre o. a. Lande 1523—33, fol. 74. Uagtet der i Brevet staar mdxxx, maa Aarstallet dog vistnok være en Fejlskrift for mdxxix, thi det vilde passe til dets Plads i Registret. Til dette Aar er det ogsaa henført i N. Dske Mag. I, 226—7, hvor der gives et forøvrigt højst urigtigt Uddrag af Brevet (*som Munkene nu havde forladt*), hvilket har medført en Del Uklarhed om dette Punkt hos Daugaard og andre. — Som det ses af Brevets Indhold, er det ikke ganske korrekt, naar det undertiden fremstilles, som om dette Kloster blev givet til Ove Bilde som en personlig Forlening; det blev givet til Aarhus Bispedømme og Kirke, hvorfor det senere blev inddraget under Kronen og indrettet

til et Hospital. — Det samme gjælder Jfr. Mariæ Kloster paa Brobjerg, som ligeledes blev givet til Bisp Ove Bilde og hans »Efterkommere«, altsaa til Bispedømmet, »da Convents brødrene for nogenn merckelige aarszages och leylighedtss skyldt haffue venligen och samdrechfæligen opladt thet til hannem.« (Kgl. Bekræftelsesbrev, dat. Haderslev Tirsdagen efter St. Martini Dag 1531, i Registre over alle Lande 2, fol. 97—98). — Forleningen af Vor Kloster i Aarhus Stift var derimod kun gjældende for Ove Bildes Person, som følgende Brev udviser:

Biscop Offue Biilde till Aarss fick kongelig Majestæts stadfestelsze paa ett obett beszeglet pergaments breff, som Abbet Thomas Persszen och menige conuent wtij Ore kloster hannom giffuit haffuer, lydendes, att wtij hans liiffs tiid tha haffue the beffalett oc tiilltrodt hannom theris closter Ore closter oc alle thess gotz, eyendom och tiennere, som ther tiill ligger. Cum clausulis consuetis (osv.). Dat. Brundlwnd feria 5ta post Laurencii anno etc. mdxxxij. Dominus rex per se.

Geh. Ark. Diplomatarium under 15 August 1532. Originalen i Reg. over alle Lande.

3.

a. 1531, 15 November. Hans Poguisk fick saadant breff paa Griindeløff claafter:

Wij Frederich (osv.) gører alle witterliggt, att oss elskelige Hanns Poguisk, wor mandt och tienner, haffuer berett fore oss, att oss elskelige werdige herre met gudt, her Jyrgenn Ffriis, biscop till Wiiborgi, wor throe mandt och raadt, haffuer vntt och forleent hannom ieth claafter vti Wiiburgi stiigt, szom kalldis Grindeløff claafter, huilckett samme claafter forschreffne oss elskelige Her Jyrgenn Ffriis siiger horer till biscopdommet vdj Wiiburgi, och wij och kronenn haffue ther ingthett mett; tha haffue wij aff sunderlig gunst och nade vntt och tilladt och mett thette woortt opne breff vnde och tillade, att thersom saa findis, att wij och kronenn ingen rett eller rettighed haffue till forschreffne claafter, tha maa for^{ne} Her Jyrgen Ffriiss forschreffne claafter vnde och forleene forschreffne Hanns Poguisk. Dat. Hadersleffue Odensdagenn nest ephther Sancti Martini dag anno etc. mdxxxj.

Reg. o. a. L. 1523—33 fol. 98—99.

b. 1532, 17 Marts. Kristen Jensen, Prior i Grinderslev Kloster, oplader Klostret til Jeppe Fris, Lensmand paa Skivehus.

Jegh Chresten Jenszen, prior i Grønderssliff closter, gior witterliggt mett thette mitt opne breff, att ieg hauer nu mett min capittells szamtiche opladett och mett thette mitt opne breff nu oplader Grønderssliff closter mett all szin rette tilligelsze och eydom, inthet vndthaget j nogen made, och alle then rettighedtt, ieg tiill szamme closter nu hauer och hauer haffd och migh her effter kandt j noghen made tiillkomme, for erlig och welbyrdig mandt Jeppe Fris, lenssmandtt tiill Skiue. Han skall igien holle gutz tieneste weedtt machtt och tieneren att forsuare och ford... for wrett. Tiill festre foruaring haffuer ieg tröckitt miitt indszigell mett capittels nedhen po thette mitt opne breff, szom skriffuitt och giffuitt er vti Skiue szöndag judica aar mdxxxij^o.

To Segl, Priorens (Bomærke) og Spor af Kapitlets (kvindelig Figur, Jfr Marie med Barnet?). — Senere Paategning: Læst paa Nørre herretzting 22 Januari 1656. — Geh. Ark. topogr. Afdeling, Grinderslev Kloster Nr. 1.

4.

a. 1569, 23 Januar. Sognevidne om Vinkel Kirkeskov.

Wij ephtherskrefluene Cresten Possuellssen y Wistrup, Cresten Cresthenssen y Horsdall, Peder Crestiernssen y Nabo och Peder Crestiernssen y Ranndrupp gior witterliggt for alle med dette wortt obnne breff, att wi neruerendis waar paa Winckel prestegaar guds aar mdlxix sönndag nest for Sancti Pauli conversionis och saa och hørde, att hederlig mannd Her Jost Lauritzen, sogne prest tiill for^{ne} Winckel, adspurde menig sogne folck, om dett war noghen aff dennem witterliggt eller haffde hørt, att salig Her Mickell Kudall, deriss sogne prest tiillforne, gaff eller betalde nogen oldenngaffue for suinn, han tog tiill sinne lodde wdi kirkeskoffuenn. Tha fremginge viij trofast dannemend, som ware Jørgenn Mickellssen, for^{ne} salig Her Mickells sønn, Jesper Oluffssønn, som war sogen degenn wdi for^{ne} Her Mickells tiid, Nils Buge, Peder Lannge, Nils Westergaard, Nils Lannge, Nils Possuellssen och Søffren skredder, huilcke viij dannemend boendis y for^{ne} Winckill, med flere som same dag neruerendis war, winditt paa deris gode troff och sannde, at dennem

fullt witterligt war, och de haffde hørt aff deris salige foreldre, att for^{ne} Her Mickell Kudall haffde all then oldenn quitt och frij wbehinndriitt y nogenn maade, som fallt paa denn skoff lodde tiill kircke pardenn wdi bispens tiid, och saa lenge hannd leffuitt. Allt saa y rette sandhedt wunditt er (osv.)

Original paa Papir med 4 paatrykte Segl i Viborg Stiftsarkiv.

- b. 1574, 9 Septbr. Ravnstrup Præbende er lagt til Superintendenternes Underholdning udi Viborg Stift, ut sequitur.

Vi Frederik den Anden etc. Gjøre alle vitterligt, eftersom Vinkel og Rind Sogne nogen Tid siden er lagt til Superintendenternes Underholdning udi Viborg Stift, og det saaledes er forordnet, at Superintendenterne sammesteds skulle tilskikke og til sætte Capellaner til for^{ne} Sogne, og selv nyde Præstegaarden med hvis Tiende og anden Præsterente, som falder udi for^{ne} Sogne, til deres Underholdnings Behov: Da have vi naadigst bevilget, at hvilken Præst herefter bliver tilskikket til for^{ne} Vinkel og Rind Sogne, maa og skal selv beholde Præstegaarden og oppebære Tiende med al anden Præsterente, som falder udi for^{ne} Sogne. Og paa det Superintendenterne udi Viborg Stift, den som nu er og hans Efterkommere, Superintendenter sammesteds, udi det Sted tilbørligen igjen maa blive forsørgede og for den Rente udi andre Maade des rigeligere forsees, have vi af vor sønderlige Gunst og Naade undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev unde og tillade, at naar Ravnstrup Præbende udi Viborg Domkirke, os elsk. højlærd Mand Doctor Peder Severensen vor Livarzt nu med forlent er, vacerer og ledigt bliver, da maa og skal for^{ne} Ravnstrup Præbende med sin Rente og rette Tilliggelse altid herefter til evig Tid ligge og blive til Superintendenternes Underholdning sammesteds; dog saa, at for^{ne} Doctor Peder Severensen samme Præbende skal beholde efter det Brevs Lydelse, vi hannem naadigst derpaa givet haver, indtil han med et andet Kannikedomme af os eller i andre Maade bliver forset, at han deraf kan nyde og oppebære Rente. Og skal for^{ne} Superintendenter aldeles intet befatte dennem med bonis communibus eller hvis anden Rente, som plejer at skiftes under Kanniker sammesteds, men sig med for^{ne} Præbende aldeles lade benøje. Cum inhibitione solita. Actum Skanderborg den 9 Septbr. Aar etc. 1574.

Jydske Registre Nr. 1, Fol. 259. Meddelt af Dr. H. Rørdam.

5.

1571, 11 Juni. Kgl. Majestæts forordnede Raad og Landsdommere afsige Dom i en Sag mellem Fru Anne Lykke, Olte Krumpens Efterleverske, og Hr. Hans Hegelund, Præst til Vorning, Hammershøj og Kvorning Sogne, hvorved Herligheden af Annexgaarden i Kvorning tildømmes Hr. Hans.

Kon. Mait. forordenett raadh och landzdomere wdj Nørutlandh, Holger Rosennkrandz tiill Boluer, Jørgen Lyckj tiill Offuergaard, ridder. Jørgenn Rosennkrandz tiill Rosennholm, Axill Jull tiill Villestrup, Pallj Jull tiill Stranditt giøre vitterligt, at aar effther gudzbyrd mdlxxi, mandagenn nesth effther dominicam trinitatis, paa Wyborgh raadhuss for oss war skiickit erlig och hederlig mand Her Hans Heggelund, prest tiill Worning, Hamershøff och Kuorning sognekierckier, paa thenn enne och hagde for oss hiid vdj rette steffnit erlige och velbyrdige frue Anne Lyckj tiill Dempstrup, salig Her Otthe Krumpens ridders efftherleffuerske, paa thenn andenn side och hinder beskyltt och tiltaliit, for hun skulle ville bannom forholle herlighed aff tuinde preste gaarde, then enne y Kuorning, Las Nielszen poboer, thenn andenn y Hamershøff, Chrestenn Knap iboer, endog framfarne sogneprester for hannom vdj bisperens tiidh thet skulle haffue hagt och efftherfuldh, tiill saa lengj bisp Jørgenn Friis for thet hellige euangelii lerdoms skyld lud thage fraa Her Matz Heggelundh bode samme sogner och prestegaarde; och framlagde ordinantzen, som eblantt andet vdj thet sette articuly indholder, att huilckenn sogneprest, som y bisperens tiid haffuer hagt herlighed och forsuar aff then anden prestgaardh, the skulle och nu mve niude samme herlighed och forsuar. Och ther huos att bekrefste och beuisze herlighedenn aff samme gaarde atthaffue fuldh sogenprester tiill for^{ne} sogner vdj bisperens tiidh, framlagde for^{ne} Her Hans itt tingsvinde aff Sænder liengherritztingh aar mdlxlv vdgifuit, Morthenn Pouilszen y Huiding sielff ottind att haffue vondet thenom fulduitherligt atuere, thet Nis Jenszen, som boffuede y Kuorning, och Anders Pouilszenn, som boffuede y Hamershøff, the altid haffue ydt sogneprester vdj Worning thieris kuornskyldh met andre smaa beder, som pleyde att gange aff thieris gaarde med rette, saa lenge thenom kand lengst mindis,

och thenom fuld witterligt atuere, att Nis Jenszen och Anders Pouilszen stede och feste thieris gaarde af Her Matz Heggelundh then tid, han kom y siin broders Mester Morthenn Heggelundz stedh, och ickj aff biscop Jørgen Friis eller aff nogenn hans ombotzmend y nogen made. Men then tid hand lud thage hans guotz, thaa thogh hand och saa bode kirckier och prestegaarde fraa hanom emod all loug och rett. Item itht tings vinde aff Sønderlæng heritzting aar mdxxxij vdgiffuit, viij mend atthaffue vondett, att then tid Nis Jenszen y Kuorning band ydt sinn sogneprest till Worning, Kuorning och Hamershøff siin kuornnskyldh och andre bede, som aff pleyr at gange med rette, som er thov ørte kuornn, xij β till gesterij och en skoffsuin, och ey till biscop Jørgenn Friis, saa længe som the kunde lengst mindis, vndtagenn en ørtug haffre, som hand ydt tilfornn paa Kuorning kircke . . . aff nogen stug iord, Niels Jenszenn hagne att bruge. Ther huos framlagde clage breffue, att samme herlighed er presten forhollit, som the vinder y thenom selff ydermiere indholder och vduiszer, och satt for^{ne} Her Hans y alle rette, om herlighedenn aff samme gaarde ickj buorde hanom att følge och nyude och beholde. — Saa møtt for^{ne} frue Anne Løckj och berette, huorledis tha hindis salig husbund panthet samme tvinde herrither och annamit iordbogenn, thaa skulle ther findis indschriffuit vdj then y thet aar mdlxvj, att the mendh, ther bode paa samme gaarde, fore skoffsuin och gesterij at skulle stande fore att wdgifue till lensmanden, och ther paa framlagde samme iordbog. Thisligeste och framlagde itt tings vinde af Sønderlæng-herritzting thette aar tiisdag nest for pindzdag vdgiffuit, Pouill Nielszenn i Hamershøff først for viij mend att haffue vondett, at hand haffuer veritt befalings mand till Hald slott, tha bleff all herlighedenn aff then gaard, Las Nielszen y Kuorning iboer, och aff thet boleg, Chresten Nielszen y Hamershøff iboer, ydt till Hald slott, indtill saligh Her Otte Krumpenn panthet herritthen, och siiden Her Otte hagne panthet for^{ne} herrit, och hand endh tha war Her Ottis dielefogitt, thaa ydt the mend, y for^{ne} gaard och boeleg boffuer, herlighedenn aff thieris gaarde iij aar till Trudzholt; Espenn Michilszen och Espen Nielszen att haffue vonditt, at herlighedenn af thenn gaard, Las Nielszen iboer, och then boleg, Chrestenn Jennszenn iboer, bleff ydt till Hald slott xxx aar, indtill Her

Otte panthet herrittenn, och siden ydt the herlighedenn till Trudzholt; Las Nielszen att haffue vonditt, att vid xxiiij [aar] moedh, tha stede hand halff then gaard, hand iboer, och ydt herlighedenn ther aff tiill Hald slott och ther gjorde siin egt och agghenn; sidenn haffuer hand stedh thenn anden halffpartt och ydt herligheden till Hald, till Her Otthe panthet herrittenn, saa ydt hand thet till Trudzholt; Christen Jenszen atthaffue vondet, att vid xvj aar modh stede hand then boeleg, hand iboer, aff Her Otte Krumpenn och ydt all herlighedenn till Hald, till Her Otthe panthet herrittenn, saa ydt hand then tiill Trudzholt. Item itt Chrestenn Madzens, Her Matz Heggelundz søns breff, vdj huilcket hand bekiender, att hans fader Her Matz Heggelundh hagde samme tree sogner vdj xxvij eller xxviiij aar, och ickj hans fader fick herlighedenn aff samme gaarde y xx aar, menn bønderne stede samme gaarde aff lensmanden och arbejdet till slotthet, med miere, samme breff och vinder bemelder. Och effther slig leylighed mynnte for^{ne} frue Anne, thet Her Hans hagde ingen rettighed till samme herlighed. — Ther til suaritt Her Hans, att thet er hans clage nu som tilforn, att samme herlighed haffuer veritt hanom forhollenn emodh ordinandzens lydelsze. Med mange flere ord och tale, thenom ther om emellom war. — Thaa effther tiltale, giensuar och sagens leylighed, saa och efftherthi ordinandzenn indholler och medfører, att huilcken sogen prest, som tilforn y bisperens tid haffuer bagtt herlighedenn och forsuar aff thenn anden prestgaard, hand ickj vdj boffuede, the skulle och nu mve nyude samme herlighed och forsuar, och efftherti for^{ne} Her Hans Heggelund nu beuiszer, the mend, ther boffuede y samme ij gaarde, atthaffue ydt framfarne sogne prester for hanom till samme sogner thieris kuorn skyldh met anden smoo bede, sammeledis och at haffue sted och fest aff presten och ickj af bispenn, thaa viide vy effther sadan leylighedh och windisbyrdz liudelsze ickj andett ther om att sige, end samme herlighed aff thenn anden prestgaard, ther Her Hans ickj besider, huilckenn bispenn hanom tillegger, bør jw hanom och hans efftherkomere sogneprester till for^{ne} sogne att følge, nyude och beholde. In cuius rej testimonium (osv.)

Papir med 5 paatrykte Segl. Viborg Stiftsark., Sønderlyng Herred, Vorning Sogn Nr. 1. Paategning: Læst paa Sønderlyngherredsting 8 Juli 1656.

6.

1571, 4 Juli. Superintendenten Peder Tøgersen udlægger ifølge de kgl. Rettertingsdommeres Kjendelse den Gaard i Kvorning, Lars Nielsen ibor, til Annexgaard for Præsten Hans Hegelund i Vorning.

Jeg Peder Thøgerszenn, superintendens vdi Wiboriig stiiigt, kiendis for alle met thette mitt obne breff, att eptherthi ko. Ma. forordnede raadtt oc landzdommer haffuer tiildømppt erliig oc hederliig mandtt Her Hans Hegelundtt, sogneprest vdi Worning, herliighedenn aff then anden prestegaardtt, ther Her Hans ickj besidder, huilcken superintendenten hannom tiillegger, oc for^{ne} Her Hans er nu begierindis aff mig, att ieg paa myn embitz vegne epther samme doms lydelsze ville hannom en aff thij ij prestegaarde vdlegge, thaa haffuer ieg meg ther om forhørdtt bode met erliig oc welbyrdug frue Anne Lycki tiil Trudzholm oc met andre, som thetz leyliighedtt viide, oc ther for hannom tiillagdt then gaardtt i Kuorning, som Las Nielsen i boer oc er rette prestegaardtt, saa langtt som ko. Ma. forordnede raadz oc landz dommeres dom meg tiilhollder. Tiil vitnisbyrdtt trycker ieg mitt signett vnder thette mitt obne breff. Datum Viboriig then 4 dag Julij anno domini 1571.

Papir med Segl, Vib. Stiftsark., Sønderlyng Herred, Vorning Sogn,

7.

1572, 17 Juni. Kgl. Rettertingsdom imellem Fru Anne Lykke og Præsten Hr. Hans Hegelund om Herligheden af Annexgaarden i Kvorning, som tildømmes Præsten.

Wy Frederich thennd andenn (osv.) giøre alle vittherligt, att aar etc. 1572 thend 17 Junij paa vort rettherting paa vortt slott Kiøpnehavn vdi vor egenn neruerelsze, offueruerendis osz ellskelige Peder Oxe tiil Giszelfeldt, wor och Danmarckis riigis hoffmester, Her Peder Skram tiil Urup, ridder, Holger Rosenkrandtz tiil Boluer, stadtholder vdi vort landt Nørre Jutlandt, Peder Biilde tiil Suannholm, Jørgenn Rosenkrandtz tiil Roszenholmm, Erick Rudt tiil Fullsang, Jacob Vilfelldt tiil Koxbølle, Biørnn Kaas tiil Starup gaardt, Biørnn Andersen tiil Stennollt, Peder Munck tiil Estuadt gaardt, Jørgenn Marsuin tiil Dybeck och Peder Gyldenstierne tiil Thim, vore throe mendt och raadtt, for osz var skiickett osz elskelige

Her Jørgenn Lycke till Offuergaardt, ridder, vor mand, raadt och embitzmandt vdj Mariager closter, paa hans søsters osz elskelige Frue Anne Lyckisdattthers [vegne] paa thend enne, och haffde for oss y retthe steffnett osz ellskelige Her Hans Hegelundt, sogneprest till Vorning kiercke, paa thend anden siide, for hand nogenn thiidt sidenn forledenn mett vrang vnderwiszningh haffuer bekommitt enn dom paa herlighedenn aff enn prestegaardt, som ligger vdj Kuorning sogenn och bye, aff vore forordnede raadt, som vij haffde till skiickett nogenn thiidt forledenn att holde retterting vdj vor kjøpstedt Viiborig, och for^{ne} Her Jørgenn Lycke siidenn paa vore vegne haffuer ladit steffinne hannom mett samme dom till Viiburg landtzting, och landtzdomeren haffuer jndsatt samme sag for osz och vort raadt. — Ther emodt beretthe Her Hanss Heggelundt, att hand nocksom kunde beuisze samme gaardtz herlighedt at haffue liggitt till hanns forfeder, sogneprester vdj for^{ne} Vorning, och samme gordtz herlighedt hannom och saa tildømppt er aff for^{ne} vore forordtnne raadt. — Tha epther sliig leighlghedt och eptherthi thend dom tilfornne vdj samme sag vdgangenn er, haffue vij thet saa naadigst beuilgitt, for^{ne} gordtz herlighedt at bliffue hoesz sogneprestenn vdj Vordtning. Datum vt supra. Nostro ad causas sub sigillo, teste Hilario Grubbe, iustitiario nostro dilecto.

Papir med det kgl. Segl. Vib. Stiftsark. anf. St. — Læst paa Sønderlyng Herredsting 14 Decbr. 1614.

8.

1572, 25 Oktbr. (Løverdag efter Seuerini episcopi Dag). Landstingsdom, udstædt af Axel Jul, Palle Jul og Gunde Kristensen, Skriver og Landstingsherer, i en Sag mellem Hr. Hans Hegelund og Lars Nielsen i Kvorning Præstegaard, „fordi han besidder denne Præstegaard mod hans Minde“. Dommen lød: „Efterthij for^{ne} her Hans same gaard medt herligheden er tildømppt, wide wij icki anditt ther om att sige, endt ther som Las Nielszenn wil thenn beside, tha bør hand thet att haffue wdj for^{ne} her Hanszes minde“.

Smsts. Papir med 3 Segl.